

“Mijn buurt is leuk en gezellig!”

De betekenis van de buurt voor Marokkaans-Nederlandse
jongeren in achterstandswijken

Dit promotieonderzoek is mogelijk gemaakt met financiële steun van de Hogeschool Utrecht UAS (HU) door middel van een promotievoucher.

ISBN/EAN:	978-94-028-1512-2
Uitgever:	Ipskamp Printing
Cover illustratie:	wijnaus@hotmail.com
Opmaak:	Jules Ponsioen Design

© 2019 Patricia Wijntuin. All rights reserved.

“Mijn buurt is leuk en gezellig!”

De betekenis van de buurt voor Marokkaans-Nederlandse
jongeren in achterstandswijken

Proefschrift
ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Radboud Universiteit Nijmegen
op gezag van de rector magnificus prof. dr. J.H.J.M. van Krieken,
volgens besluit van het college van decanen
in het openbaar te verdedigen op maandag 24 juni 2019
om 12.30 uur precies

door
Patricia Grace Emilie Wijntuin,
geboren op 4 maart 1971
te Paramaribo, Suriname

Promotor: Prof. dr. A.H.M van Meijl

Copromotor: Dr. ir. M. Koster

Manuscriptcommissie:

Prof. dr. C. van Nieuwkerk

Prof. dr. R.K. Jaffe (Universiteit van Amsterdam)

Dr. L.G.A.J. Reinders (Technische Universiteit Delft)

Inhoudsopgave

Voorwoord	11
1. De buurt als betekenisvolle plaats	15
1.1 Inleiding	15
1.2 De buurt: een relevant bindingskader	17
1.3 Achterstandsbuurten in Utrecht	19
1.4 Buurt een schaalniveau van plaats	21
1.5 Probleemstelling en relevantie	22
1.6 Opbouw van het proefschrift	25
2. Plaats, binding en Marokkaans-Nederlandse jongeren	29
2.1 Inleiding	29
2.2 Het begrip plaats	31
2.3 De sociale constructie van plaats	33
2.4 Binding met plaats	37
2.5 Buurtbinding een optelsom van plaats concepten	41
2.6 Jongeren en plaats: een literatuurbespreking	44
2.6.1 Belang van plaats tijdens de adolescentie	45
2.6.2 Betekenis van de buurt voor Marokkaans-Nederlandse jongeren	49
2.7 Conclusie	50
3. Opzet van het onderzoek	53
3.1 Inleiding	53
3.2 Onderzoeksbenadering	54
3.3 Dataverzameling	56
3.4 De jongeren	60
3.5 Mijn positie in het veld	66
3.6 Afsluitend	69

4.	Onderzoekslocaties en beleidscontext	71
4.1	Inleiding	71
4.2	Kanaleneiland	73
4.3	Hoograven	77
4.4	Het Nederlands stedelijk beleid in vogelvlucht	80
4.5	Perspectieven op achterstandswijken	83
4.6	Achterstandsbuurtten anno 2018	89
4.7	Conclusie	92
5.	Ontmoeten in de buurt. De sociale betekenis van de buurt voor jongens	95
5.1	Inleiding	95
5.2	Jongens in de buurt: waar ontmoeten jongens elkaar?	97
5.3	Wat doen jongens buiten?	103
5.4	Sociale relaties in de buurt	105
5.5	Jongens in de publieke ruimte van de buurt	109
5.6	Conclusie	114
6.	Waar hangen de meiden uit? Rondlopen: een alledaagse ruimtelijke handeling	117
6.1	Inleiding	117
6.2	Navigeren in de buurt	118
6.3	Meiden in de buurt	119
6.4	‘Effe’ naar buiten	121
6.5	De buurt: een ‘betwiste ruimte’	125
6.6	Rondlopen: een alledaagse ruimtelijke handeling	140
6.7	Conclusie	143
7.	Thuis en gezellig in achterstandsbuurtten	147
7.1	Inleiding	147
7.2	Thuis in de buurt	149
7.3	Gezellige buurtten	156
7.4	Gezellig als discursieve praktijk	163
7.5	Conclusie	165

8. Conclusie	171
8.1 Marokkaans-Nederlandse jongeren in de buurt	172
8.2 Sociale netwerken in de buurt	173
8.3 Sociaal-ruimtelijke handelingen	175
8.4 De buurt als thuis	179
8.5 De buurt als bindingskader	182
8.6 Tot slot: waar ben je thuis?	183
 Geraadpleegde literatuur	 185
English Summary	209
Over de auteur	217

Voorwoord

Op de terugreis van Amersfoort naar Utrecht na een gastcollege over mijn onderzoek, vroeg Marlies, de vrouw van mijn promotor Paul Verweel, mij naar het waarom van het thema van mijn onderzoek. Het precieze antwoord kan ik mij niet meer herinneren. Wat ik wel weet is dat zij de eerste persoon was die mij wees op een rode draad in mijn leven. Geboren in Suriname, op mijn twaalfde met het hele gezin verhuisd naar Curaçao, op mijn negentiende verhuisd naar Nederland. Nog steeds op trektocht in Nederland, op zoek naar die ene plek waar ik, in de woorden van Marvin Gay, *can lay my hat down*. Binding met je buurt, je land, je stad, je favoriete stoel, met iets of iemand, is van essentiële betekenis in het leven van mensen. Ook in mijn leven. Mijn antwoord luidt nu: 'het thema heb ik niet gekozen, het thema is verweven met mij'. Met dit onderzoek wil ik weergeven hoe belangrijk het is om je ergens thuis te voelen, met iets binding te hebben zeker als je wortels niet in Nederland liggen.

Op deze plek, zoals dat hoort in het voorwoord, wil ik een aantal personen bedanken. Zonder de hulp van Brenda, Mohammed en Hassan was het mij niet gelukt om voldoende jongens en meiden te vinden voor mijn onderzoek. Dank daarvoor en ook voor het feit dat jullie je niet lieten afschrikken door mijn voortdurende verzoeken om nog meer jongens of meiden te spreken. Mijn vrienden en kennissen die mij op het allerlaatste moment nog aan de laatste ingangen hebben geholpen om mijn onderzoekspopulatie te verbreden, wil ik bedanken dat ze me hebben gekoppeld aan de betreffende personen. Graag wil ik ook alle jongens en meiden bedanken die bereid waren met mij in gesprek te gaan en mij te vertellen over de betekenis die Kanalen-eiland en Hoograven voor hen hebben. Jullie hebben mij een mooie inkijk in je leven gegeven. Ik hoop dat ik die op de juiste wijze verwoord heb.

Noortje (USBO) heeft mij gescherpt in de analyses van mijn gegevens, mijn kijk op gender, wetenschapsfilosofie, opvoeden en gezondheid. Ook dank aan Annelies (USBO) voor haar scherpe vragen. Ik had mij geen betere kamergenoten kunnen wensen in de laatste jaren van de afronding van mijn proefschrift. Jan (USBO) met wie ik vele uren in het café heb gepraat over mijn proefschrift, boeken, voetbal, politiek, kinderen en die met veel geduld hoofdstukken heeft gelezen. Mijn collega's van Hogeschool Utrecht, in het bijzonder Sandra, Joep, Elsje, Karolien, Nici, Froukje en Henriette, die altijd bereid waren te luisteren naar mijn dramatische verhalen

over het proefschrift. Fijn om collega's te hebben die mijn drama op waarde weten te schatten. Pine en Andrea die mee hebben geschaafd aan hoofdstukken uit mijn proefschrift; dank voor jullie tijd. Raffie, dank voor alle gesprekken over promoveren, Curaçao, diversiteit, karnaval, werk en nog meer. Ik waardeer het dat je mijn paranimf wil zijn. Bouchra, wat is Rotterdam een heerlijke stad! Het staat voor alles waar ik in geloof met betrekking tot diversiteit en plaats. Onze ontmoetingen in Rotterdam en soms Utrecht, zijn een feest van herkenning. Dank daarvoor. En ik weet het antwoord op de vraag die jij mij stelde toen ik je vroeg om mijn paranimf te zijn.

Helaas maakt Paul Verweel de afronding van mijn promotietraject niet mee. Ik heb Paul leren kennen als een betrokken en bevlogen persoon waar ik altijd bij terecht kon. Toon, dank voor het onderkomen in mijn Alma mater en de positieve begeleiding. Je bent zonder twijfel en vol vertrouwen ingesprongen in de laatste fase van mijn promotietraject. Martijn, je was een super copromotor. Jouw prettige, opbouwende en motiverende manier van begeleiden heeft voor een belangrijk deel bijgedragen aan dit proefschrift. Ontzettend bedankt.

En nu de allerbelangrijkste personen in mijn leven. Mijn allerliefste Martien. Jij bent altijd in mij blijven geloven, ook als ik het (even) niet meer zag zitten. Alhoewel ik heel vaak het gevoel had dat je geen idee had wat ik aan het doen was, vormde dat geen enkel probleem voor jou. Ook toen ik je vroeg om het omslag van mijn proefschrift te ontwerpen, deed je dat zonder te twijfelen. De afbeelding is prachtig. Martien, jouw geloof in mij is rotsvast. Ik ben je daar zo dankbaar voor. Je bent een topper. En aan de mooiste meisjes in mijn leven, Maureen en Audrey, wil ik zeggen: geloof in jezelf. Dames, mijn proefschrift is nu echt af.

Mijn Surinaamse 'kabel', mijn brada en sisa, dank voor de steun en hulp op de achtergrond. Mijn lieve papa en mama in Suriname, het proefschrift draag ik op aan jullie, als dank voor alle liefde, goede zorg en de offers die jullie hebben gebracht. Ik hoop dat ik hiermee iets kan teruggeven.

1. De buurt als betekenisvolle plaats

1.1 Inleiding

Het is een warme zondagmorgen in april van 2014. Ik sta voor een gesloten winkel deur. Ik ben vergeten dat de Albert Heijn op 't Goylaan in Hoograven op zondag pas om 12.00u opengaat. Omdat ik geen zin heb terug naar huis te lopen, blijf ik wachten tot de winkel opengaat. Voor de ingang van de winkel is een aantal Marokkaans-Nederlandse jongens aan het voetballen. Sommige herken ik als medewerkers van de Albert Heijn. De jongens praten hard en nemen een deel van de stoep in hun bezit met hun voetbalspel. Het trottoir voor de AH is iets hoger dan het gedeelte waar ik sta en het lijkt net alsof ze op een podium een performance opvoeren. Rondom mij, op ongeveer tien meter afstand van de jongens, kijkt het (wachtende winkel)publiek toe. Iedereen observeert zwijgend het gedrag van de jongens. Niemand maakt hoorbaar een opmerking. Niemand trapt of gooit de bal terug als die hun richting oprolt. De jongens moeten daar zelf achteraan. Naast mij hoor ik een stevige blonde vrouw tegen haar mannelijke metgezel fluisteren 'je zal zien dat zij straks ook nog als eersten naar binnen gaan.' Op zich een juiste constatering, omdat de jongens vlakbij de ingang voetballen en sommige jongens praktisch met hun neus tegen de deur gedrukt staan en af en toe lacherig tegen de ramen bonken. Binnen zie ik de grote gestalte van de beveiliging die zoals altijd een dolletje met de jongens maakt. Als de winkel opengaat, loop ik peinzend naar binnen. De opmerking van de blonde vrouw en de blik waarmee zij de jongens bekeek, alsof het hen niet toekomt als eersten naar binnen te gaan, stemmen mij tot nadenken. Dat geldt ook voor de afstand tussen het 'publiek' en de jongens en het voelbare ongemak bij de wachtende mensen, met name door hun zwijzaamheid, terwijl het enige wat de jongens deden, was de tijd doden, totdat de AH openging. Zoals veel jongens van hun leeftijd gewoon zijn, deden ze dat op drukke en luidruchtige wijze.

Deze observatie is illustratief voor de wijze waarop het gedrag van Marokkaans-Nederlandse jongens in de openbare ruimte wordt gepercipieerd. Door hun luidruchtige manier van praten en claimen van ruimte ervaren bewoners hun aanwezigheid in de buurt vaak als hinderlijk, agressief en intimiderend. Hun aanwezigheid op centrale plekken en ook hun opmerkingen leiden ertoe dat bewoners soms bepaalde plekken in de buurt mijden. Cele (2013:74) stelt dat de aanwezigheid van jongeren in de publieke

ruimte altijd politiek beladen is door de manier waarop zij de ruimte gebruiken en hoe zij door buitenstaanders worden bekeken. Met name als hun ruimtegebruik niet in overeenstemming is met de functionele bestemming van een plek, kan het gedrag van jongeren als overlastgevend en ongewenst worden ervaren. Publieke ruimte wordt namelijk vanzelfsprekend gezien als het domein van volwassenen, die ook de regels voor het gebruik van deze ruimten bepalen, waar vaak geen plek is voor jongeren (Valentine et al., 1998; 2016; De Backer, 2017). De gevoelens van onbehagen tegenover het ruimtegebruik van jongeren worden mede gevoed door de media, die volgens RMO (2013:12) een belangrijke rol vervullen in het exposeren en regisseren van (uitingen van collectieve) emoties. Ook sociaalwetenschappelijk onderzoek, met zijn vaak eenzijdige focus op overlastgevend en crimineel gedrag in de openbare ruimte, draagt bij aan de instandhouding van normatieve beelden over Marokkaans-Nederlandse jongens (zie onder meer Jurgens, 2007; Werdmölder, 2005). Weinig wetenschappelijk noch beleidsmatig onderzoek toont een ander, genuanceerd beeld van Marokkaans-Nederlandse jongens in de buurt, omdat deze studies nauwelijks aandacht besteden aan de wijze waarop zij de buurt gebruiken en welke betekenis de buurt voor hen heeft. De perceptie van jongeren krijgt hierdoor weinig aandacht in studies en als dat wel gebeurt worden de resultaten verkeerd geïnterpreteerd (Visser, 2014:13). Het hanggedrag van jongens kan worden geïnterpreteerd als een manier van jongeren om zich te positioneren in de publieke ruimte en om net als volwassenen een plek daarbinnen op te eisen. Door hangen in de publieke ruimte alleen vanuit een overlastperspectief te bestuderen, blijft dit andere beeld buiten beschouwing.

Slechts zelden staat de beleving van Marokkaans-Nederlandse jongeren ten aanzien van de openbare ruimte of de buurt centraal in onderzoek. Mijn onderzoek daarentegen stelt het perspectief van jongeren centraal: ik analyseer in dit proefschrift de betekenis die de buurt voor de jongeren heeft en de binding die zij met hun buurt ervaren. Leidende begrippen in het onderzoek zijn plaats en binding.

1.2 De buurt: een relevant bindingskader

Verscheidende wetenschappers hebben de wijze waarop bewoners hun buurt beleven of de binding die zij met hun buurt ervaren bestudeerd (Van der Land, 2003; Lupi et al., 2007; Lupi, 2008; Pinkster, 2008; Van der Graaf, 2009). In hun studies lag de focus voornamelijk op volwassenen. Met name ouderen en bewoners met jonge kinderen zouden de meeste binding met de buurt ervaren, omdat zij er meer tijd doorbrengen. Het perspectief van jongeren blijft bij de bovengenoemde auteurs veelal buiten beschouwing. Aangenomen wordt dat jongeren minder binding ervaren met hun buurt, omdat hun leven zich minder zou afspelen binnen de kaders van de buurt (Dallago et al., 2012; Holloway & Valentine, 2000). Buurten, stelt Van Ham (2012) zijn in zijn algemeenheid voor bewoners van belang, omdat een belangrijk deel van hun sociale leven zich binnen de buurt afspeelt. Zeker voor jonge mensen die vanwege beperkte mobiliteitsmogelijkheden, krappe huisvesting, geringe financiële armslag en beperkte ontplooiingsmogelijkheden zijn aangewezen op de buurt als 'sociale ontmoetingsplaats', is de buurt van belang (Elsley, 2004; Hopkins, 2010; Hörschelmann & Van Blerk, 2012; De Backer, 2017). Een interessante vaststelling, omdat hieruit blijkt dat jongeren wel degelijk veelvuldig gebruikmaken van de buurt voor ontmoeting en interactie met vrienden. Vooral Marokkaans-Nederlandse jongeren brengen een groot deel van hun tijd op straat door en voor hun alledaagse ervaringen is de buurt van grote betekenis (Karsten, Kuiper & Reubsaet, 2001; Koster & Mulderij, 2011).

Jongeren en buurt: sociaal-ruimtelijke patronen

De buurt is voor jongeren van belang, omdat zij een aanzienlijk deel van hun vrije tijd hier doorbrengen. De buurt is daardoor hun primaire domein voor vermaak en ontmoeting. Met name Marokkaans-Nederlandse jongeren, in het bijzonder jongens, zo wijst onderzoek uit, zijn vaker dan andere groepen jongeren in de buurt te vinden en zijn meer dan andere groepen gebonden aan hun buurt (Keune, Boonstra & Overgaag, 2002). Hun binding met de buurt wordt mede gevormd door de plaats waar zij wonen. Voor jongeren die veel tijd in gezelschap van vrienden doorbrengen in de buurt, is deze een belangrijk referentiekader in de adolescentie (Dallago et al., 2012). Om deze ruimtelijke relaties te kunnen doorgronden, is het belangrijk om inzicht te krijgen in sociaal-ruimtelijke patronen van jongeren. Pain (2001: 151) noemt drie invalshoeken om deze patronen te doorgronden. Ten eerste de leeftijd van jongeren,

die bepalend is voor de toegang die zij hebben tot plaats en hun ervaringen met plaats. Ten tweede 'leeftijdsgebonden' plaatsen, wat implicaties heeft voor de gebruikers van deze plaatsen. De toegang tot discotheken bijvoorbeeld, structureert de doelgroep, maar ook wie zich op dit soort plekken thuis voelt. Ten derde door hun gebruik van specifieke ruimtes en plaatsen zijn jongeren in staat om actief weerstand te bieden tegen 'leeftijdsgebonden identiteiten'. Volgens Smith (in Hopkins, 2010:13) zijn ruimtelijke patronen een reflectie van sociale relaties en worden deze gemedieerd door sociale en politieke constructies die kunnen aanzetten tot verzet bij de gebruikers van deze ruimte. Valentine et al. (1998) beschouwen de aanwezigheid van jongeren in de publieke ruimte, bijvoorbeeld door rond te hangen, als een teken van (al dan niet intentioneel) verzet, een strategie die door volwassenen als bedreigend wordt ervaren, omdat de publieke ruimte over het algemeen wordt beschouwd als het domein van volwassenen.

Het betwiste karakter van plaats komt in dit onderzoek met name naar voren in de wijze waarop meiden¹ hun buurt gebruiken. Meiden brengen, in vergelijking met jongens, minder tijd door in de openbare ruimte en gebruiken deze op een andere manier dan jongens (Emmelkamp, 2004). Daarnaast ervaren meiden door culturele opvattingen over de positie van vrouwen een meer beperkte ruimtelijke mobiliteit in de buurt (Hooghiemstra, 1995; Ehrkamp, 2013; Spierings, Van Melik & Van Aalst, 2016; Wijntuin & Koster, 2018). Daarom is het, naast de beleving van jongens, waardevol het perspectief van de meiden in beeld te brengen. Vooral ook omdat daar in Nederlands onderzoek tot nu toe nauwelijks aandacht voor is geweest.

De focus in dit onderzoek ligt op jongeren tussen 14 en 18 jaar. Jongeren in deze leeftijdscategorie brengen een groot deel van hun vrije tijd op straat door. In deze fase experimenteren zij actief met hun rol op weg naar volwassenheid en vormt de buurt voor adolescenten het podium (in de terminologie van Goffman, 1959) waarop zij hun identiteit ontwikkelen (Malone, 2002; Dallago et al. 2012). Door sociaal-ruimtelijke praktijken als lopen in de buurt, hangen in de buurt, interacties met bekenden en onbekenden, doen jongeren vaardigheden op om te socialiseren (Oppenheimer, 2014). Om deze redenen kan verondersteld worden dat de buurt wel degelijk van betekenis is voor Marokkaans-Nederlandse jongeren.

¹ In dit proefschrift gebruik ik de term meiden in plaats van meisjes. Meiden is de term die het jongerenwerk, specifiek het meidenwerk, gebruikt ter aanduiding van de doelgroep waarmee zij werken. 'Het meidenwerk is een seksespecifieke benadering binnen het jongerenwerk die zich richt op meisjes en jonge vrouwen in de leeftijd van 10-23 jaar' (Boomkens & Metz, 2015:2). Daarnaast spreekt de gemeente Utrecht in haar beleidsdocumenten ook over meiden.

De onderzoekslocatie van mijn studie zijn twee ‘achterstandsbuurten’ in Utrecht. Een groot deel van de Marokkaans-Nederlandse jongeren in Utrecht woont en groeit op in deze buurten.

De gedachte in met name beleidsdenken is dat achterstandsbuurten weinig cohesie vertonen, waardoor de binding en betrokkenheid bij de buurt van bewoners gering zou zijn. Bovendien wordt verondersteld dat wonen in achterstandsbuurten een negatief effect op de ontwikkeling van jongeren heeft vanwege het gebrek aan positieve rolmodellen, afwijkende normen en waarden, en blootstelling aan een hoge mate van criminaliteit (Pinkster, 2007; 2008; Leventhal & Brooks-Gunn, 2000). Kortom weinig factoren die aanleiding geven tot enige vorm van binding met de buurt.

De Marokkaans-Nederlandse jongeren in dit onderzoek brengen een groot deel van hun vrije tijd in de buurt door en brengen meer dan gemiddeld veel tijd door in de publieke ruimte van de buurt. Hierdoor is en wordt de buurt een belangrijke plaats waar zij kunnen experimenteren met wie zij zijn en willen worden. Het perspectief op en het beeld van deze jongeren over hun buurt staat om eerdergenoemde redenen echter zelden centraal. In dit onderzoek vormt hún beleving van de buurt het onderwerp van onderzoek. In Nederland is bovendien relatief weinig onderzoek gedaan naar de binding van Marokkaans-Nederlandse jongeren met hun buurt. Daarom is het interessant en relevant om te kijken naar de binding die zij ervaren met de buurt.

1.3 ‘Achterstandsbuurten’ in Utrecht

Marokkaanse-Nederlanders vormen, na de Turkse-Nederlanders, de tweede grootste groep niet-westerse inwoners van Nederland³. Hiervan is het merendeel woonachtig in een van de vier grootste steden van Nederland, waaronder Utrecht. Het aandeel Utrechters met een Marokkaanse achtergrond bedroeg op 1 januari 2015 ongeveer 9% van de totale Utrechtse bevolking⁴. De groep woont verspreid in Utrecht, met grote groepen bewoners in onder andere Kanaleneiland en Hoograven. In 2008 werden Kanaleneiland en Hoograven, samen met Overvecht, Zuilen en Ondiep, aangewezen

2 In dit proefschrift kies ik bewust voor de term achterstandsbuurten in plaats van de meer eufemistische termen als krachtwijk of, zoals deze buurten inmiddels worden genoemd, kwetsbare buurten te gebruiken. Hiermee wil ik het contrast benadrukken tussen de door buitenstaanders ervaren negatieve gedachten bij achterstandsbuurten en de binding die bewoners, in dit geval jongeren, met de buurt ervaren.

3 Op 1 januari 2015 bedroeg hun aantal 380.653 (CBS, 2015).

4 Aantal inwoners in Utrecht bedraagt 334.295 (WistUdata, 2015).

als 'krachtwijken' van Utrecht. De afgelopen jaren zijn miljoenen euro's geïnvesteerd in de herstructurering van onder andere Kanaleneiland en Hoograven met als doel de wijken leefbaarder te maken.

De keuze voor Kanaleneiland en Hoograven komt, naast het hoge percentage Marokkaanse-Nederlanders, voort uit de beeldvorming over deze buurten. 'Achterstandsbuurten' zijn vooral voor beleidsmakers en politici een grote bron van zorg vanwege de veronderstelde afnemende sociale cohesie, en de gebrekkige integratie en participatie van grote groepen niet-westerse migranten in deze buurten. De veronderstelling is dat de 'kenmerken van achterstandsbuurten', zoals gebrekkige sociale netwerken en bewoners uit een lage sociaaleconomische klasse, een negatief effect hebben op het welzijn van jongeren. Daarnaast zijn Kanaleneiland en Hoograven buurten die te maken hebben met grootschalige herstructureringswerkzaamheden, die een ondermijnende invloed hebben op het sociale leven van bewoners (Koster en Mulderij, 2011, Van der Graaf & Duyvendak, 2009).

Met behulp van het Krachtwijkenbeleid heeft de gemeente Utrecht de afgelopen tien jaar stevig ingezet op de fysieke herstructurering van Kanaleneiland en Hoograven, het verbeteren van de veiligheid (onder andere met repressieve maatregelen) in deze buurten en de opwaardering van de openbare ruimte. Daarnaast is er een aantal sociale maatregelen genomen (Beemer et al., 2011). De meest zichtbare maatregelen voor buitenstaanders zijn de sloop en renovatie van (sociale) woningbouw. De idee achter deze grootschalige herstructurering is dat een mix van bewoners met diverse etnische achtergronden en uit verschillende sociaaleconomische klassen op den duur zal leiden tot een verhoogde participatie van (veelal) Marokkaans-Nederlandse bewoners, en dat dit een stimulans vormt voor bewoners om meer betrokken te zijn bij de buurt en de samenleving in het algemeen. Kortom dat diversificatie meer leidt tot betrokkenheid bij elkaar en de buurt.

In deze hausse aan herstructurering lijkt weinig rekening te zijn gehouden met de impact die dit op bewoners heeft. Verschillende studies wijzen op de gevolgen die herstructurering heeft op de binding van bewoners met de buurt en het verlies van sociale relaties. Van der Graaf (2009) laat in zijn onderzoek zien hoe herstructurering ingrijpt op de sociaal-emotionele bindingen van bewoners. Zijn conclusie is dat (al dan niet) gedwongen verhuizing impact heeft op sociale relaties van bewoners in deze buurten. Hij wijst dan ook op het belang van het investeren in projecten die

sociale cohesie bevorderen en in het behouden van bewoners voor de buurt (p. 293).

Koster en Mulderij (2011) concluderen eveneens dat herstructurering van buurten van invloed is op de sociale relaties van bewoners in Overvecht. Hun onderzoek is een van de weinige die aandacht besteedt aan de vraag wat het voor jongeren betekent om in herstructureringsbuurten te wonen. Zij laten jongeren aan het woord over de uitwerking die herstructurering op hun sociale leven heeft. Volgens Koster en Mulderij is sprake van een ontwrichtende werking door sociale netwerken die verbrokkelen of dreigen te verbrokkelen (p.112). Visser (2014) besteedt in haar proefschrift eveneens aandacht aan de vraag hoe jongeren het leven in een herstructureringsbuurt ervaren, met dit verschil dat haar doelgroep van verschillende etnische afkomst is waar de doelgroep bij Koster en Mulderij voornamelijk van Marokkaanse afkomst is. Hun onderzoek, welke onderdeel vormde van een breder onderzoeksproject, is een van de weinige onderzoeken in Nederland dat specifiek aandacht besteedt aan de betekenis die de buurt heeft voor Marokkaans-Nederlandse jongeren.

1.4 Betekenis van de buurt

In deze studie vormt de buurt het empirisch kader waarbinnen ik buurtbinding onderzoek. 'Buurt' is echter ook een analytisch concept. Vanwege de verschillende benaderingswijzen blijkt het een ingewikkeld analytisch concept om als uitgangspunt te nemen voor onderzoek naar buurtbinding. Om deze redenen geef ik de voorkeur aan het sociaalgeografisch concept *place*. In het vervolg van dit proefschrift gebruik ik zoveel mogelijk het Nederlandse woord plaats of plek in plaats van *place*. Plaats kenmerkt zich door een fysieke/materiële locatie (1), handelingen en praktijken van bewoners op de betreffende locatie (2) en de betekenis deze plaats voor hen heeft (3). Plaats vormt het analytisch concept in dit proefschrift. Buurt zal ik in de rest van dit proefschrift alleen gebruiken als alledaags begrip; het empirisch kader waartegen ik beleving van de buurt onderzoek.

Om inzicht te krijgen in de (affectieve) band die mensen ervaren met hun buurt, bespreek ik de begrippen *place attachment*, *place identity* en *sense of place*. *Place attachment* verwijst naar de positieve affectieve verbinding van mensen met plaats (Low & Altman, 1992), terwijl *place identity* iets zegt over de verwevenheid met iemands identiteit en de plek waar deze persoon woont (Stedman, 2002). Tot slot

verwijst *sense of place* naar een gevoel van plaats, wat maakt dat iemand zich daar onderdeel van voelt (Easthope, 2004). Mensen identificeren zich met de plek waar zij wonen en waar zij regelmatig komen en ontwikkelen hierdoor een *gevoel* met plaats. *Sense of place* komt tot stand door de ervaringen die mensen hebben met de plek waar zij wonen. Plaats is een weerspiegeling van het interactief proces van mensen met hun sociaal-ruimtelijke omgeving.

De alledaagse ervaringen van jongeren met hun buurt kunnen niet los worden gezien van de (maatschappelijke) context waarin buurten zijn ingebed. De eerdergenoemde herstructureringen in Kanaleneiland en Hoograven zijn hier een voorbeeld van. Deze gaan niet alleen gepaard met ontwrichting van sociale netwerken en het verlies van een gevoel van thuis (zoals een van de geïnterviewde jongens mij vertelde), maar geeft impliciet ook een oordeel over de (kwaliteit van de) buurt en haar bewoners. Achter herstructurering schuilt immers een sterk maakbaarheidsprincipe dat uitgaat van het idee dat met de verbetering van buurten, ook de sociaaleconomische positie van de bewoners als vanzelfsprekend zal verbeteren.

De drie bovengenoemde begrippen vertonen raakvlakken met de manier waarop Nederlandse wetenschappers (onder meer Teijmant, 1979; Van Engelsdorp Gastelaars, 2003) het concept buurtbinding bespreken. Daarnaast geeft buurtbinding inzicht in de wijze waarop de verbinding tussen personen en plaats tot stand komt. Daarom vormt buurtbinding het analytisch concept waarmee ik de band tussen jongeren met hun buurt onderzoek.

1.5 Probleemstelling en relevantie

De observatie aan het begin van dit hoofdstuk laat zien dat openbare ruimte een betwistte ruimte is. Marokkaans-Nederlandse jongens brengen een groot deel van hun vrije tijd in de publieke ruimte van de buurt door waar zij vrienden ontmoeten en sociale activiteiten ontplooiën. Volwassenen beschouwen hun gedrag echter als overlastgevend en vinden hun dominante aanwezigheid in het publieke domein onwenselijk. Alhoewel de jongens een aanzienlijk deel van hun vrije tijd in de buurt doorbrengen, zijn er weinig studies die expliciet aandacht hebben voor de wijze waarop Marokkaans-Nederlandse jongeren hun buurt percipiëren en wat deze voor hen betekent.

In deze studie staat de vraag centraal welke sociale en emotionele binding Marokkaans-Nederlandse jongeren ervaren met hun buurt en hoe deze binding tot stand komt. Door inzicht te geven in hun alledaagse sociaal-ruimtelijke praktijken beantwoord ik deze vragen. Hun sociaal-ruimtelijke praktijken, zo zal ik laten zien, zijn voor de jongens en meiden in deze studie verschillend van aard. Tot slot laat ik zien hoe de jongeren buurten als Kanaleneiland en Hoograven, die door beleidsmakers als ‘achterstandsbuurt’ worden gekenmerkt, als thuis presenteren.

In de wetenschap is de afgelopen jaren groeiende aandacht voor jongeren en hun beleving van de openbare ruimte (De Backer, 2017; Ponto, 2017; Spierings et al., 2016; Visser, 2014; Trell, 2013; Thomas, 2005; Cahill, 2000; Skelton, 2000; Tucker & Matthews, 2001). Deze studies tonen onder meer aan dat jongeren de publieke ruimte anders beleven dan volwassenen. Jongeren hebben in vergelijking met volwassenen andere ervaringen en relaties met plaatsen (in de buurt). Deze studies benadrukken ook het belang van plaats en laten indirect het belang van binding met plaats (‘place attachment’) voor jongeren zien. Bestaande onderzoeken besteden echter nog te weinig aandacht aan ‘place attachment’ van jongeren en richten zich voornamelijk op ‘place attachment’ van volwassenen (Dallago et al., 2012; Trell & Van Hoven, 2010). Mijn onderzoek genereert inzichten in de alledaagse ervaringen van Marokkaans-Nederlandse jongeren met plaats en toont welke binding zij ervaren met plaats. Op deze manier gaat mijn studie in op het belang van territoriale binding gedurende de adolescentiefase, een fase waarin jongeren experimenteren met wie zij zijn en nieuwe bindingen ontstaan buiten de familie context. Dit speelt in het bijzonder voor jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond (Huijnk & Dagevos, 2012). Ik laat zien hoe plaats doorwerkt op de vorming van de identiteit van jongeren en groepen. Daarmee sluit ik aan bij de vraag hoe ‘place attachment’ kan bijdragen aan de vorming, het onderhouden en behouden van de identiteit van een persoon, groep of cultuur (Low & Altman 1992). Deze studie laat ook het belang van micro-mobiliteit en -geografieën zien en sluit daarmee aan bij de recente oproep om deze nadrukkelijker te betrekken in onderzoek naar de sociaal-ruimtelijke contexten waarin jonge mensen opgroeien (Holt & Costello, 2011; Van Blerk, 2013; Horton, Christensen, Kraftl & Hadfield-Hill, 2014; Ponto, 2017).

Alhoewel buurten een van de belangrijkste studiecontexten vormen in stedelijke studies, lijken de alledaagse ruimtelijke praktijken van jongeren veelal

geproblematiseerd te worden (Valentine, 2004). Zo besteedt het vakgebied van de 'urban studies' relatief weinig aandacht aan jongeren (Skelton & Gough 2013) en tonen wetenschappelijke studies vooral de negatieve gevolgen van wonen in achterstandsbuurt voor jongeren aan. Veel minder is bekend over de positieve bijdrage die het wonen in een achterstandsbuurt voor jongeren kan hebben (Reynolds, 2013; Visser 2014). Zo wijst Reynolds (2013) bijvoorbeeld op de functie van achterstandsbuurt als sociale hulpbronnen voor jongeren. Ik laat zien hoe dergelijke buurten kunnen bijdragen aan gemeenschapsvorming en het gevoel 'thuis' te zijn.

Door het perspectief van Marokkaans-Nederlandse jongeren in hun buurt centraal te stellen, schets ik een meervoudig verhaal van deze jongeren in plaats van het heersende enkelvoudig verhaal over Marokkaans-Nederlandse jongeren in de buurt. 'Als je slechts een enkel verhaal van groepen vertelt, worden zij ook dat verhaal', zo stelt Adichie (2009). Met mijn onderzoek bied ik weerstand tegen dit eenzijdige beeld van Marokkaans-Nederlandse jongeren en laat ik zien dat er meerdere overlappende verhalen zijn⁵. Het analyseren van de betekenis die de buurt voor jongeren heeft, laat andersoortige ervaringen en verhalen zien, waarin de migratieachtergrond en de genderconstructies van de jongeren een nadrukkelijke rol spelen. Op deze manier draagt mijn studie ook bij aan de, beperkte hoeveelheid, studies over tienermeisjes in de publieke ruimte en, meer specifiek, over vrouwelijke moslimjongeren in de publieke ruimte (Aitken, 2003; Weller, 2006; Langevang, 2008).

Tot slot laat mijn studie zien hoe de Marokkaans-Nederlandse jongeren ruimte op een actieve manier onderhandelen en hoe de buurt door middel van ruimtelijke en discursieve praktijken betekenis krijgt. Hiermee stel ik de stereotype beelden over jongeren en machtsrelaties in onderzoek ter discussie (Weller, 2006) en laat ik hun agency zien. Daarnaast stel ik dominante beelden over het gebrek aan binding met de samenleving van deze groep jongeren (zie Van Voorst, 2010), in het bijzonder jongens, ter discussie door te laten zien hoe jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond een thuis creëren in hun buurt. Van Nederlanders met een niet-westerse migratieachtergrond wordt verwacht dat zij zich hier thuis voelen en zich loyaal voelen aan de Nederlandse identiteit (Van Voorst, 2010:12). Zeker bij jongens zijn deze bevindingen waardevol, omdat er weinig bekend is over hun gevoelens van thuis (Ahmet, 2013). Dit is in zoverre interessant, omdat thuis voelen volgens Schreiber

5 Zie ook de studie van Machteld de Jong (2015) die eveneens een ander verhaal vertelt, waarbij zij het beeld van Marokkaans-Nederlandse jongeren, in het bijzonder studenten, nuanceert en completeert.

(2017:13) ‘bepaalt hoe we ons sociaal organiseren, hoe we over onszelf denken, en hoe wij kijken naar de maatschappij waarin we leven.’

Naast een wetenschappelijke bijdrage levert dit proefschrift een bijdrage aan de manier waarop beleidsmakers de aanwezigheid van Marokkaans-Nederlandse jongeren, vooral jongens, binnen buurten, in het bijzonder herstructureringsbuurten, problematiseren en stigmatiseren en op basis daarvan allerlei beleidsmaatregelen nemen. De afgelopen jaren is er veel sloop, renovatie of nieuwbouw gepleegd in de buurten waar ik mijn onderzoek heb gedaan. Beleidsmakers hebben, met behulp van krachtwijkelden, miljoenen geïnvesteerd in deze buurten. In de afgelopen jaren zijn verschillende beleidsevaluaties uitgebracht over de al dan niet succesvolle inzet van deze gelden. In deze evaluaties is nauwelijks tot geen aandacht voor het perspectief van jongeren en de manier waarop zij deze buurten beleven⁶. Deze studie vult deze leemte op met kennis die gebruikt kan worden bij de (her)inrichting van buurten. Daarnaast bied ik met deze studie tegenwicht aan de wijze waarop met name jongens in het publieke en beleidsdebat worden gestigmatiseerd. Hun alledaagse praktijken in de buurt maken meer zichtbaar dan alleen overlast. De buurt blijkt voor jongeren een belangrijke plek voor de ontwikkeling van hun identiteit te zijn, waar zij hun vrienden ontmoeten en waar zij zich thuis voelen. Zolang inzicht hierin ontbreekt, zal beleid zich blijven richten op maatregelen die jongeren weren uit de openbare ruimte. Dit beleid is in tegenspraak met de behoefte van jongeren aan transitieplaatsen waar zij kunnen experimenteren op weg naar volwassenheid.

1.6 Opbouw van het proefschrift

In het volgende hoofdstuk bespreek ik het theoretisch kader van dit onderzoek. Hierin staan de concepten plaats en binding centraal. In een literatuurreview over jongeren en de betekenis van plaats, laat ik zien hoe jongeren zich verhouden tot de openbare ruimte en bespreek ik aan de hand van de wetenschappelijke literatuur hoe machtsrelaties, gender en culturele opvattingen doorwerken op het gebruik van ruimte door jongeren. In hoofdstuk 3 ga ik in op de methodologie van het onderzoek.

⁶ De onderzoeken van Visser (2014) en Koster en Mulderij (2011) hebben een bijdrage geleverd om op beleidsniveau meer inzicht hierin te krijgen.

Ik beschrijf het proces van dataverzameling en geef een beschrijving van de geïnterviewde jongeren. Ik bespreek hoe ik met methodologische uitdagingen ben omgegaan en hoe mijn positionering heeft doorgewerkt in het onderzoeksproces.

In hoofdstuk 4 geef ik een beschrijving van de wijze waarop achterstandsbuurten worden getypeerd in beleid en wetenschappelijk onderzoek. Deze perspectieven zijn relevant, omdat de materiële constructie van een plek medebepaald wordt door het handelen van beleidsmakers, zo stelt Lupi (2008). Ook de manier waarop wetenschappers hierover schrijven beïnvloedt de wijze waarop outsiders een beeld vormen van een plek (Gieryn, 2000). In de hoofdstukken 5, 6 en 7 bespreek ik de empirische resultaten van mijn onderzoek, die ik koppel aan de theoretische concepten uit hoofdstuk 2. In hoofdstuk 5 en 6 bespreek ik respectievelijk de handelingen en praktijken van jongens (H 5) en meiden (H 6) in hun buurt. Deze hoofdstukken laten het verschil zien tussen de praktijken en percepties van jongens en meiden over hun buurt en hoe deze de relatie van jongens en meiden met plaats informeren en hun alledaagse praktijken begrenzen en beperken.

Hoofdstuk 7 gaat in op de manier waarop de jongeren emotioneel en discursief betekenis geven aan hun buurt en laat zien wat wonen in deze buurten voor hen betekent en hoe zij voor zichzelf een 'thuis maken' in Kanaleneiland en Hoograven. Ten slotte presenteer ik de conclusies van dit proefschrift.

A neighbourhood is often considered to be a living area as well as a place of work and a family environment. One will find people interacting for [...] pure socialization. It is a space we learn to recognize by moving throughout it while carrying social and economic activities such as visiting friends and shopping. The built environment and its social organisation can become familiar and could contribute to one's identity (Kallus & Law-Yone 2000:350).

2. Plaats, binding en Marokkaans-Nederlandse jongeren

2.1 Inleiding

Buurtten staan meer dan ooit in de aandacht van beleidsmakers. Deze belangstelling is de afgelopen jaren, met als hoogtepunt de Troonrede van 2013, mede toegenomen door de ideeën over de participatiesamenleving, waarbij gemeentelijke taken vooral op buurtniveau zijn georganiseerd en burgers meer eigen verantwoordelijkheid moeten tonen voor oplossingen van sociale vragen (Specht & Van der Zwaard, 2014; Hillhorst & Van der Lans, 2011; Tonkens, 2008). De verantwoordelijkheid voor samenleven is hiermee voor een belangrijk deel verschoven naar het niveau van de buurt. Niet alleen het sociale weefsel van buurten heeft de belangstelling van beleidsmakers, ook de fysieke structuur van buurten staat al jaren hoog op de politieke en beleidsagenda's. Er zijn miljoenen euro's aan investeringen besteed aan de herstructurering van onder andere 'achterstandsbuurten' (zie onder meer het Regeerakkoord, 2007; Miltenburg, 2017). Homogene, kansarme buurten hebben in de ogen van beleidsmakers (en wetenschappers) een negatief effect op de mogelijkheden en perspectieven van de bewoners in deze buurten. Herstructurering draagt, volgens beleidsmedewerkers, bij aan opwaartse mobiliteit en de aanwezigheid van rolmodellen voor zittende bewoners, door het bewerkstelligen van een meer gedifferentieerd woningaanbod en de diversiteit van bewoners.

Deze ideeën over de buurt berusten op een sterke maakbaarheidsgedachte van buurten als zelfstandige entiteiten, waarin veranderingen in de structurele kenmerken en de demografie bijdragen aan de positieverbetering van haar bewoners. Onderliggende gedachte is dat het functioneren van een buurt mede afhankelijk is van de sociale netwerken die mensen hebben en dat een groot deel van deze netwerken in de buurt gevormd worden. Deze ideeën zeggen iets over de normatieve betekenis van

buurt, omdat de sociale staat van de buurt immers maatgevend is voor goed samenleven, maar ze zeggen ook iets over de determinerende werking die er van buurten lijkt uit te gaan.

Het concept buurt kenmerkt zich door twee elementen: de aanwezigheid van mensen en lokaliteit. Deze kenmerken maken de buurt tot een interessant vertrekpunt om de relatie van mensen met hun directe woonomgeving te bestuderen. De buurt is echter ook de plaats waar het alledaagse leven van mensen zich afspeelt en waar sociale interacties en handelingen van mensen vorm krijgen. Door hun handelingen en sociale interacties voelen mensen zich verbonden met de buurt en krijgt deze betekenis. In de wetenschappelijke literatuur lijkt buurt echter een meerduidig begrip te zijn. Volgens Kearns en Parkinson (2001) bestaat er geen eenduidige, generaliseerbare definitie van buurt. Daarvoor is buurt een te diffuus begrip. 'Een zwak punt van vrijwel de hele onderzoeksliteratuur', stelt Lupi (2005), 'is het feit dat er geen eenduidige definitie van buurt [...] is ontwikkeld' (p. 132), terwijl in het dagelijkse spraakgebruik iedereen precies weet wat zijn of haar buurt is. Naar gelang de vraag en het onderzoeksperspectief krijgt het concept buurt steeds een andere invulling. Hankins en Martin (2014) halen dit eveneens aan door te verwijzen naar de speciale uitgave van *Urban Studies* (2001), waarin verschillende wetenschappers (onder andere Forrest & Kearns) de betekenis van buurt steeds vanuit een ander perspectief belichten. Vanwege de plethora aan definities en de diffusie van het concept buurt, gebruik ik buurt enkel als alledaagse begrip en vormt plaats het analytisch concept in dit proefschrift.

Het alledaagse leven van jongeren speelt zich voor een belangrijk deel af in de buurt waar zij wonen, waar zij andere bewoners ontmoeten en sociaal interacteren. De buurt vormt dan ook het kader waarin ik de buurtbinding van jongeren onderzoek. In deze studie staan betekenisgeving, binding en affectieve gevoelens van jongeren ten aanzien van de buurt centraal. Om dit te onderzoeken maak ik gebruik van het theoretische concept 'place'. Met behulp van het begrip plaats, die de relatie tussen personen en hun ruimtelijke omgeving uitdrukt, onderzoek ik de binding van jongeren met de buurt. Plaats is een proces dat in relatie tot de omgeving en na verloop van tijd steeds een andere betekenis krijgt. Daarom biedt plaats in tegenstelling tot het concept buurt betere aanknopingspunten om de binding die mensen met de buurt hebben theoretisch te bestuderen. Het begrip biedt inzicht in de wijze

waarop personen zich verhouden tot hun ruimtelijke omgeving en laat zien hoe zij deze betekenisvol maken door hun interactie met de omgeving. Daarbij gaat het ook om de sociale interactie met jongeren en bewoners die in de buurt wonen. Bovendien geeft het concept inzicht in de manier waarop (hedendaagse) sociale en culturele vraagstukken doorspelen in de manier waarop personen, in het bijzonder jongeren, plaats onderhandelen.

Aan de hand van de begrippen 'sense of place', 'place identity' en 'place attachment', drie aan elkaar gerelateerde concepten die de relatie van personen met plaats weergeven, bestudeer ik de binding van jongeren met de buurt. In essentie belichten deze drie concepten de binding die personen hebben met plaats.

Praktijken, betekenisgeving en materiële ruimte vat ik dan ook op als een optelsom van de binding die personen ervaren met plaats. Om dit proces te begrijpen, maak ik gebruik van het concept buurtbinding. Op basis van de bestudeerde literatuur breng ik buurtbinding terug tot vier dimensies die aansluiten bij de wijze waarop ik plaats definieer. Deze dimensies beslaan de ruimtelijke, sociale, emotionele en culturele aspecten van buurtbinding. Deze indeling is slechts een analytische uitwerking om de buurtbinding van Marokkaans-Nederlandse jongeren te onderzoeken. In de praktijk blijkt namelijk dat buurtbinding niet terug te brengen is tot een enkele dimensie, maar dat een set aan factoren ertoe bijdraagt dat mensen binding met hun omgeving ervaren. Voorop staat echter dat de ruimtelijke dimensie van binding een voorwaarde is voor de inwerkingtreding van de andere bindingsmechanismen (zie ook Van der Land, 2003). De ruimtelijke setting schept immers de kaders waarbinnen binding met de buurt kan ontstaan. Het hoofdstuk sluit af met een literatuurreview waarin ik de betekenis van plaats voor jongeren bespreek.

2.2 Het begrip plaats

Plaatsen hebben volgens Massey (1994:119) vanwege doordringbare grenzen en een heterogeen karakter, geen specifieke gefixeerde betekenis maar een meer fluïde karakter. Interessant is tevens de idee dat plaats een sociale constructie is die op basis van sociale praktijken tot stand komt (Cresswell, 2011; Agnew, 2011). Plaats kenmerkt zich door drie componenten: 1) een fysieke setting, 2) activiteiten en situaties en 3) gebeurtenissen en betekenisgeving door ervaringen van personen en/of groepen

(Relph, 1976; Tuan, 1977). Verschillende wetenschappers, waaronder Agnew (1987), Massey (1994) en Cresswell (2004, 2009), hebben dit klassieke perspectief verder uitgewerkt.

Agnew (1987:28) onderscheidt eveneens drie elementen van plaats: locatie, *locale* en *sense of place*. Locatie verwijst naar de geografische ruimte die een plaats beslaat en gaat feitelijk over waar een plaats is. Locatie duidt ook op de verhouding van de plaats ten opzichte van andere plaatsen. *Locale* heeft betrekking op de materiële setting waar sociale interacties plaatsvinden, welke gedefinieerd wordt door sociale en economische processen die zich op bredere schaal voltrekken. De inrichting van deze omgeving, stelt Agnew (1987), is van invloed op de relatie tussen mensen en de wijze waarop zij interacteren met plaats. *Sense of place* heeft betrekking op de lokale 'structuur van gevoelens', namelijk de gevoelens en emoties die een plaats bij mensen oproept (subjectieve en emotionele binding). Kortom, betekenisvolle plaatsen ontstaan in een sociale context, door sociale relaties, zijn geografisch gelokaliseerd en ingebed in een bredere context en geven mensen, tot slot, een gevoel van verbinding met plaats (Gustafson, 2001:6).

Agnew (1987) verwijst in zijn definiëring naar de bredere context waarin plaats zich bevindt door te stellen dat economische, sociale en culturele processen medebepalend zijn voor de betekenis van plaats. Daarmee komt hij dicht in de buurt bij wat Massey (1994:120) betoogt over plaatsen die geen gefixeerde betekenis hebben. Massey benadrukt in haar conceptualisering met name het proces van plaats, waarbij zij verwijst naar de wederzijdse verbinding tussen het globale en het lokale. Plaatsen zijn altijd in verbinding met de buitenwereld, waardoor deze continu geproduceerd en gereproduceerd worden en steeds van betekenis veranderen. Beiden, Agnew en Massey, benadrukken hiermee het relationele aspect van plaats, weliswaar vanuit een verschillend perspectief, maar centraal staat de betekenis die plaats krijgt in relatie tot andere plaatsen en (bovenlokale) processen.

Volgens Cresswell (2009:1-2) is bij plaats sprake van een combinatie van materiële structuur, betekenis en praktijken. Daarbij gaat het hem vooral om de manier waarop plaats ons handelen structureert. Materialiteit zegt iets over de structuur en de inrichting van plaats en hoe deze het gebruik van mensen structureert. Betekenissen zijn persoonlijk en verbonden met individuele personen en hun verhalen. Daarnaast zijn betekenissen sociaal vanwege de gedeelde ervaringen die mensen

hebben met plaatsen. Betekenissen zijn echter niet in beton gegoten en veranderen naar gelang de verschillende representaties van plaats. Tot slot worden plaatsen ervaren, omdat mensen van alles op (deze) plaatsen doen wat medebepalend is voor de betekenis die plaats voor hen heeft. 'Places are continuously enacted as people go about their everyday lives – going to work, doing the shopping, spending leisure time, and hanging out on the street corners' (Cresswell, 2009:2). Dit soort praktijken, maar ook het repetitieve karakter van deze praktijken, maakt dat mensen een gevoel voor plaats krijgen.

Ervaringen spelen een belangrijke rol in de constructie van plaats. Cresswell (ibid.) stelt dan ook dat materialiteit, betekenis en praktijken met elkaar verbonden zijn. Materiële topografie krijgt vorm door de betekenis die mensen willen dat een plek krijgt. Betekenissen krijgen door hun 'inscriptie' in het materiële landschap een zekere vastigheid, maar blijven, door de praktijken van personen die niet overeenstemmen met de functie van die plek, betwistbaar (ibid. 2). Een voorbeeld hiervan is de plek waar de jongens de stoep gebruiken om te voetballen en de stoep daarmee tot tijdelijk voetbalveld maken. Praktijken bevestigen wat acceptabel is op specifieke plekken, maar worden ook gereguleerd door de 'gebruikswaarde' die bepaalde materiële structuren bieden. Plaatsen, betoogt Cresswell (2004), zijn daarom nooit af, maar zijn altijd het resultaat van processen en praktijken (ibid. 37): 'Places are never complete, finished or bounded but are always becoming–in process'.

2.3 De sociale constructie van plaats

In deze paragraaf laat ik zien dat plaatsen continu worden 'gemaakt' door middel van praktijken; door handelingen, interacties van personen met elkaar en met plaats. Verder ga ik in op de betekenis van plaats door het alledaagse handelen van mensen op de betreffende plek en door hun interacties (Lupi, 2008). Plaats heeft dus niet alleen betrekking op de fysieke locatie, maar krijgt ook vorm door de sociale en culturele creaties van menselijk handelen. Culturele en sociale kennis spelen een belangrijke rol in de productie van plaats (Cresswell, 2004).

Uitgangspunt in deze studie vormt de wijze waarop Cresswell (2004) plaats geconceptualiseerd heeft als *materiële structuur*, *praktijken* en *betekenis*. Zijn conceptualisering geeft het dynamische karakter van *plaats* weer, wat zich uit in het handelen

van mensen op betreffende plaats. Daarmee is plaats tevens een proces dat verandert/verschuift naar gelang de betekenis die personen daaraan geven. Dit zijn betekenissen waarvan Cresswell terecht stelt dat ze tegengesteld aan elkaar kunnen zijn, wat niets afdoet aan de betekenis van plaats voor individuele personen.

De constructie, productie en reproductie van plaats is echter geen neutraal proces. Daarom zoem ik hier verder in op 'plaatspraktijken', 'plaats als betwiste ruimte' en 'plaatsbetekenis'.

Plaatspraktijken

Kritische geografen als David Harvey (1993) stelden de vraag hoe de sociale constructie van plaats tot stand komt. Plaats en de productie van betekenis van plaats zijn gebaseerd op sociale dynamieken die sociale milieus, ideologieën en machtsstructuren weerspiegelen (Harvey, 1993). Daarmee zijn plaats, betekenis en macht onlosmakelijk met elkaar verbonden. Macht speelt een belangrijke rol in de constructie, reproductie en betwisting van plaats. Ook feministische geografen als McDowell (1992) wijzen hierop. Zij stelt dat patriarchale machtsverhoudingen ertoe leiden dat vrouwen 'home', wat als een veilige, geborgen plaats wordt geconceptualiseerd, als een plek van uitsluiting kunnen ervaren⁷. Normatieve constructies van plaats leiden volgens Sibley (1995) tot ruimtelijke uitsluiting van groepen op basis van hun etniciteit, gender, klasse en cetera. Deze constructies bepalen wat gewenst en ongewenst gedrag is in plaats.

Ik beschouw plaats eveneens als een sociale constructie vanwege de wijze waarop personen plaats ervaren en de verschillende betekenissen die mensen daaraan geven, betekenissen die worden geïnformeerd door de sociaal-maatschappelijke context waarin de politiek, media, beleidsmakers een belangrijke rol spelen (Cresswell, 2004). Daarom is het belangrijk plaatsen (ook) te bestuderen in termen van dominante praktijken, de individuele biografieën van personen die plaats onderhandelen en de manier waarop een gevoel van plaats ontstaat in de interactie tussen structuur en 'agency'. Sociale interacties en symbolische interacties spelen een nadrukkelijke rol in de manier waarop plaatsen worden gecreëerd en mensen een gevoel van plaats krijgen. Daarmee informeren sociale en culturele processen mede de ervaringen, praktijken en betekenissen die plaats heeft voor mensen. De sociale constructie en

⁷ Overigens ageert bell hooks (1990) tegen de idee dat 'home' geen veilig plek is voor vrouwen. Voor Afro-Amerikaanse vrouwen wordt home wel degelijk op deze wijze ervaren. Voor bell hooks was 'home' een toevluchtsoord, weg van het verzet tegen de witte gesegregeerde wereld.

productie van plaats staan bloot aan deze processen en aan de verschillende normatieve assumpties die mensen hebben ten aanzien van plaats. Het maakt dat plaatsen sociaal vervuld zijn met macht-, gender-, klasse- en etniciteitsvraagstukken. Deze processen en assumpties maken plaats tot een betwiste ruimte, waardoor de sociale en culturele betekenis door iedereen anders wordt ervaren en derhalve voor iedereen een andere betekenis heeft of kan hebben.

Plaats als betwiste ruimte

Als plaatsen betwiste ruimtes zijn die getypeerd kunnen worden als gebieden van in- en uitsluiting (Rohl, 2012), wat betekent dit dan voor de personen, in het bijzonder jongeren, die gebruikmaken van deze plaatsen? Hoe vinden jongeren hun weg in deze plaatsen en hoe eigenen zij zich deze plekken toe en voorzien zij deze van betekenis?

Om inzicht te bieden in de relatie tussen praktijken en plaats, maak ik gebruik van het werk van De Certeau; *The Practice of Everyday Life* (1984). De Certeau besteedt in zijn studies over de dynamiek van het leven eveneens aandacht aan het begrip plaats. Hij onderzoekt hierin de relatie van de moderne mens met de stedelijke omgeving. Voor De Certeau heeft plaats, in tegenstelling tot wat sociaalgeografen stellen, geen betekenis, omdat plaats nog niet 'vervuld' is met leven. Wanneer dit wel het geval is, spreekt De Certeau (1984) van *space* (in tegenstelling tot geografen als Creswell (2004) die stellen dat *space* lege ruimte is).

Dit onderscheid tussen plaats en ruimte, sluit aan bij de fenomenologische filosofie van Merleau-Ponty. Voor De Certeau is 'space composed of intersections of mobile elements [...] a place is the order in accord with which elements are distributed in relationships of coexistence [...] A place is thus an instantaneous configuration of positions; space is a practiced place made by social practice' (De Certeau 1984:117). Ruimte is het product van de interactie tussen het subject en de bestaande omgeving en verwijst naar het abstracte systeem van regels en conventies. Ruimte is daarmee dynamischer, beweeglijker en kan verschillende vormen aannemen, terwijl plaats staat voor het geordend systeem dat door alledaagse routines en rituelen ruimte omvormt tot een sociale omgeving (Reijndorp & Reinders, 2010). Interessant aan de indeling van De Certeau is dat deze de mogelijkheid biedt tot een vrijere interpretatie van ruimte, waarbij ruimte zowel materieel als immaterieel kan zijn, afhankelijk van de manier waarop personen invulling geven aan hun handelingen. De Certeau stelt immers dat ruimte ontstaat door handelingen van mensen, wat wijst op beweeg-

bare ruimte. Plaats, stelt De Certeau, is geordend, gebonden aan regels en formeel, wat suggereert dat ruimte beweeglijk en veranderlijk is. Ruimte wordt gecreëerd door praktijken, representaties en betekenis die personen aan plaats geven.

Dominante sociale praktijken en heersende representaties kunnen beweegbare ruimte in statische ruimte transformeren. De vraag is hoe mensen ondanks deze beperkingen plaats onderhandelen. Mobiliteit stelt personen in staat ruimte te onderhandelen. Volgens Cresswell (2006:3) is mobiliteit 'een sociaal geproduceerde beweging, een menselijke geografische activiteit vervuld van betekenis en macht'. Het concept sociale navigatie, ontwikkeld door Vigh (2006), biedt de mogelijkheid de relatie tussen jongeren en beweging uit te werken. Sociale navigatie, een vorm van 'agency', behelst de mogelijkheid te handelen in reactie op directe beperkingen en mogelijkheden (Langevang & Gough, 2009:742-743). Volgens Vigh (2009:420) biedt het een alternatief perspectief op praktijken en intersecties tussen agency, sociale druk en verandering. Dit perspectief op ruimte sluit aan bij de manier waarop De Certeau (1984) het begrippenpaar strategie en tactiek uitwerkt.

Volgens De Certeau zijn strategieën machts- en controlemechanismen om de ruimtelijke praktijken van mensen te structureren. Deze strategieën worden onder meer bepaald door instituties, planners en beleidsmakers. De normatieve assumpties en structuren, waar ik eerder naar verwees, typeer ik als een vorm van strategieën, omdat deze dezelfde doelen nastreven. Tactieken zijn een weerspiegeling van het dagelijks ruimtegebruik van individuen. Door middel van routines en rituelen eigenen mensen zich ruimte toe en geven zij betekenis aan deze ruimte. Het begrippenpaar van De Certeau gaat in op de manier waarop planners en gebruikers de bebouwde omgeving gebruiken, maar ook op de wijze waarop personen ondanks allerlei beperkingen het gebruik van plaats onderhandelen. De notie van tactieken stelt mij in staat om te onderzoeken hoe personen normatieve constructies van plaats, die kunnen leiden tot ruimtelijke uitsluiting, bevragen en kunnen omzeilen.

Betekenisgeving van plaats

Plaats, zo moge duidelijk zijn, manifesteert zich op verschillende niveaus, de plaats waar iemand woont, de buurt, de straat, het winkelcentrum of het land. Plaats krijgt betekenis door het handelen van mensen op een betreffende plek. Relaties die mensen hebben met plaats kan daarom niet los worden gezien van de identificatie met deze plaats. Betekenissen zijn verankerd in de historie van plaats, in de gevoelens die plaats

bij mensen oproept en de wijze waarop personen zich identificeren met plaats. Deze identificatie leidt soms tot een wij-zij tegenstelling waarin de ander als minder wordt gezien (Cresswell, 2004). Mensen ervaren geografische ruimtes als plaats, omdat zij gedurende langere perioden bij deze plaatsen betrokken zijn. De wijze waarop mensen zich verhouden tot plaatsen en de gevoelens die mensen hebben, wordt binnen de geografie aangeduid als *sense of place* (Massey & Jess, 1995). Hortulanus (1995) definieert dit als een subjectieve en emotionele verbinding die mensen ervaren met plaats. Lupi (2008) noemt dit, in haar proefschrift, mentale betekenisgeving, daarbij verwijzend naar de drie dimensies van plaats van Relph (1976): bindingen, verbindingen, betekenis en ervaringen vormen de ervaringen van personen en daarmee hun relatie met plaats.

Om dit te begrijpen, maak ik gebruik van het begrip ‘plaatsbinding’; in het Engels aangeduid met *place attachment*. Scannel en Gifford (2010:2) ontwikkelden een raamwerk in een poging de relatie tussen personen en *place* te structureren. *Place attachment* beschouwen zij als een multidimensionaal concept dat bestaat uit een persoonlijke, een proces- en een plaatsdimensie. De persoonlijke dimensie heeft betrekking op de personen die de binding met plaats ervaren. Het proces verwijst naar het verloop of de ontwikkeling van deze binding, namelijk hoe individuen en groepen verbonden zijn aan plaats. Deze verbondenheid komt tot stand op basis van emotie, kennis en gedrag. De plaatsdimensie heeft betrekking op het object van binding; dat waartoe mensen zich verbonden voelen; de fysieke of sociale aspecten van plaats. Deze driedeling maakt het mogelijk de verschillende betekenissen die plaats voor mensen heeft te categoriseren, en inzicht te krijgen in de fysieke en symbolische processen die de relatie tussen groepen en plaatsen definieert en controleert.

2.4 Binding met plaats

In deze paragraaf werk ik de theoretische benadering over plaats en omgeving verder uit. Ik ga dieper in op de eerdergenoemde begrippen ‘sense of place’, ‘place attachment’ en ‘place identity’.

Mensen gaan verschillende relaties aan met de ruimtelijke omgeving. De aard van deze relaties is binnen diverse wetenschappelijke disciplines bestudeerd. Sociaalgeografen, antropologen, omgevingspsychologen, landschapsarchitecten, historici

en sociologen hebben getracht de relatie van personen met de ruimtelijke omgeving te duiden. In de literatuur worden verschillende begrippen gebruikt om de affectieve band tussen mensen en plaats aan te duiden. 'Place identity', 'place dependence', 'community attachment', 'sense of place', zijn begrippen die nauwe relaties met elkaar hebben. In de kern gaan al deze begrippen in op de relatie die personen met plaats hebben. Soms lijken de begrippen zelfs synoniemen van elkaar, waarbij vooral opvalt dat 'place attachment' als containerbegrip wordt gebruikt om gevoelens van thuis en lokale samenhang te omvatten. Om de binding die personen met plaats hebben te duiden, bespreek ik kort drie begrippen die inzicht geven in de manier waarop mensen zich verbinden met plaats. Deze drie begrippen vertonen grote overlap met de manier waarop Nederlandse wetenschappers als Lupi (2005; 2008), Van der Land (2003), Teijmant (1979), Van Engelsdorp-Gastelaars (2003) en Müller en Van Til (1998), territoriale binding of buurtbinding hebben uitgewerkt. Buurtbinding gebruik ik om het concept plaats te duiden en te analyseren. In een latere paragraaf kom ik terug op de wijze waarop deze wetenschappers het concept territoriale binding uitwerken.

*'Sense of place'*⁸

'Sense of place' is volgens Stedman (2002) een ruimer begrip dan *place attachment*, omdat het wijst op een verzameling van symbolische betekenissen, binding en tevredenheid met een ruimtelijke setting door een persoon of groep. Stedman geeft de voorkeur aan *sense of place*, omdat het zowel de cognitieve, emotionele als gedragsrelatie van mensen met een specifieke setting weergeeft en 'place attachment' slechts duidt op een binding die gebaseerd is op gedachten en emoties, waar identiteit een belangrijke rol speelt.

'Sense of place' ontstaat door kennis over en betrokkenheid bij plaats, wat gebaseerd is op eigen ervaringen en herinneringen over plaats (Tuan, 1975). David Hummon (1992) bekijkt het concept vanuit een meer sociologisch perspectief, waarbij zowel het interpretatieve perspectief op plaats als de emotionele reactie aandacht krijgt. Centraal staan de subjectieve percepties die mensen hebben van de ruimtelijke omgeving en de gevoelens die zij, al dan niet bewust, bij deze omgeving hebben. 'Sense of place' is een individueel gericht proces; symbolische identificatie met plaats, wat een kenmerkend en essentieel onderdeel is van iemands identiteit en persoonlijke interesses (Agnew, 2002:16). Door hun 'sense of place', zien personen plaats pas

⁸ Hier verwijst *sense of place* naar het gevoel dat een plaats bij mensen oproept, waar het in een eerdere paragraaf betrekking heeft op een kenmerk van plaats.

echt, omdat zij als het ware van buitenaf naar zichzelf kijken (Sack, 1992:30). 'Sense of place' is de manier waarop een persoon plaats aanschouwt, begrijpt, leest en hoe deze gevoelens zich verankeren in het zijn van iemand. Daarmee geeft 'sense of place' inzicht in het gevoel van thuis (*home en 'belonging'*) dat een bepaalde plaats bij mensen oproept, de plaats waar mensen zich prettig voelen, omdat wie je bent wordt gesymboliseerd door bepaalde aspecten van deze plaats (Easthope, 2004). Mensen voelen zich thuis op plaatsen die van aanzienlijke sociale, psychologische en emotionele betekenis voor hen en voor groepen zijn.

'Place attachment'

Het begrip heeft zijn oorsprong in de Angelsaksische literatuur en geeft de affectieve relatie weer die personen hebben met plaatsen. Uitgangspunt is de affectieve relatie en (sterke) emotionele binding die mensen ontwikkelen met een plaats. Deze verbondenheid kan gevoelens van verlangen, ergens bij willen horen, maar ook betrokkenheid bij mensen oproepen. "Place attachment" is a complex integrated concept comprising interrelated and inseparable aspects of people place-bonding [...] with many inseparable, integral, and mutually defining features, qualities, or properties' (Low & Altman, 1992:4). 'Place attachment' verwijst, kortom, naar de emotionele band of bindingen die mensen hebben met bepaalde plaatsen, inclusief de omgeving (hier kan je spreken over buurt) waarin zij wonen (Livingston, Bailey & Kearns, 2008).

Hidalgo en Hernandez (2001) vinden bovengenoemde definitie te dubbelzinnig, omdat het geen mogelijkheid biedt om 'attachment' te onderscheiden van begrippen als tevredenheid. Naast een positieve affectieve binding tussen individu en een specifieke plaats, kan het volgens hen ook om de neiging van personen gaan om in de nabijheid van deze plaats te willen verkeren. 'Place attachment is the affective link that people establish with specific settings, where they tend to remain and where they feel comfortable and safe' (p. 310). Essentieel is de behoefte van personen om in de nabijheid van de specifieke plaats te willen verkeren.

Affect, emotie en gevoelens vormen centrale elementen van het concept. Naast deze affectieve component, heeft de ruimtelijke relatie ook een cognitieve en een gedragscomponent. Door de affectieve relatie en sterke emotionele binding die mensen ontwikkelen met een plaats komt het proces van 'place attachment' tot stand. Een plaats kan naast de buurt ook het huis zijn waarin iemand woont, een kamer of zelfs de wereld, maar ook de omgeving (wijk) waar iemand woont kunnen

gevoelens van verlangen, betrokkenheid, veiligheid en gevoelens van ergens bij horen, bij mensen oproepen. In de totstandkoming van 'place attachment' speelt de mate waarin een plaats appelleert aan de behoeften van mensen een belangrijke rol. Mensen verbinden zich nu eenmaal eerder met plaatsen als deze tegemoet komen aan hun wensen en behoeften en de plaats in overeenstemming is met hun leefstijl. Daarnaast voelen mensen zich emotioneel verbonden met een plaats als deze aansluit bij wie zij zijn. Dit gevoel ontstaat als plaatsen onderscheidend zijn ten opzichte van andere plaatsen, bijvoorbeeld de stad versus het platteland, als plaatsen fungeren als referentie- of herkenningpunten van zowel het heden als verleden (ik wil hier wonen, vanwege de diversiteit van bewoners en hier herken ik mij in), en als mensen eigenwaarde kunnen ontlenen aan deze plaatsen.

Al deze processen dragen bij aan het creëren van 'place attachment', datgene waar mensen zich verbonden mee voelen. 'Place attachment' is het gevoel, de emoties die plaats bij mensen oproept. 'Place attachment' kan worden beschouwd als de evaluatieve dimensie van plaats en is als het ware de som van de betekenis die plaats voor mensen heeft (Stedman, in Alexander, 2008). 'Place attachment' komt tot stand door de betekenis die mensen geven aan de plaats waar zij wonen, zich bevinden en/of ophouden. Precies zoals Van der Graaf (2009: 38) aangeeft: 'de transformatie van ruimte in plaats benadrukt het belang van sociale handelingen en sociale interactie bij place attachment'. Pas nadat het proces van betekenisgeving tot stand komt, kunnen mensen zich verbinden met specifieke plekken of plaatsen. Door het ervaren van binding, ontwikkelen mensen affectieve gevoelens voor die betreffende plek of voelen zij zich betrokken bij de plaats ('place attachment'). Ook kunnen thuisgevoelens en een bepaalde mate van identificatie met de plek bijdragen aan 'place attachment'.

'Place identity'

Binnen de sociale psychologie is veel aandacht besteed aan de manier waarop plaats de identiteit van mensen beïnvloedt en construeert. Identificatie speelt, naast gevoelens van belonging (ergens onderdeel van zijn) en binding een belangrijke rol in de wijze waarop mensen zich verhouden tot plaats. De betekenis van plaatsen kunnen zo betekenisvol zijn, dat dit onderdeel wordt van de identiteit van mensen (Massey & Jess, 1985). 'Place identity' geeft de identificatie met plaats weer en zegt iets over de zelfontwikkeling van individuen in relatie tot de fysieke omgeving (Proshanky in Jorgensen & Stedman, 2001). 'Place identity' is een cognitief proces dat tot stand

komt door gedeelde waarden en normen, (subjectieve) geloofsovertuigingen, en vaardigheden die mensen nodig hebben om in de betreffende fysieke context te kunnen opereren. Stedman (2002) definieert het begrip 'as the process by which, through interaction with places, people describe themselves in terms of belonging'. Cuba en Hummon (1993), zien 'place identity' als 'an interpretation of self that uses environmental meaning to symbolize or situate identity' (p. 112). Wat centraal staat is de interactie tussen personen en plaatsen, waardoor mensen zichzelf beschrijven of zien als onderdeel van een bepaalde plaats. In tegenstelling tot de twee eerdergenoemde dimensies, ligt de nadruk meer op de wijze waarop een individu zichzelf ziet als onderdeel van een plaats en om de cognitieve relatie die zich tussen mensen en plaatsen voltrekt. Deze relatie heeft betrekking op de herinneringen, kennis, overtuigingen en betekenissen die mensen met bepaalde plaatsen associëren. Mensen definiëren wie ze zijn aan de hand van hun identificatie met plaats en daarmee beantwoordt 'place identity' de vraag 'wie ben ik' met de vraag 'waar ben ik' (Cuba & Hummon, 1993:112). In het proces van 'place identity' spelen verhalen en beelden over een plaats een belangrijke rol. Mensen nemen via verschillende kanalen informatie tot zich. Op basis van deze informatie kennen mensen betekenis en waarde toe aan een buurt. (Negatieve) beeldvorming over buurten kan eveneens een rol spelen bij de totstandkoming van 'place identity'. Ook diverse samenlevingsprocessen, als migratie, uitsluiting, discriminatie, stigmatisering spelen een rol in de totstandkoming van 'place identities'.

2.5 Buurtbinding als optelsom van plaats concepten

In de voorgaande paragraaf heb ik verschillende *plaats* concepten besproken waarbij de grote overlap tussen de verschillende concepten blijkt. Ook heb ik laten zien dat de begrippen steeds een ander facet van de relatie tussen personen en plaats benadrukken. In essentie doen de drie concepten uitspraken over de binding die personen hebben met plaats. Praktijken en betekenisgeving en materiële ruimte vat ik dan ook op als een optelsom van de binding die personen ervaren met plaats; een uitkomst die resulteert in buurtbinding.

Buurtbinding is een complex proces dat eveneens een optelsom is van factoren die ertoe leiden dat mensen zich verbonden voelen met de plaats waar ze wonen, zo

laten verschillende studies ook zien (Van der Land, 2003; Teijmant, 1979; Lupi, 2005; Van Engelsdorp-Gastelaars, 2003; Müller & Van Til, 1998). De auteurs werken een tiental dimensies uit om de relatie tussen individuen en de omgeving te duiden. Wat daarbij opvalt is de uiteenlopende wijze waarop zij de dimensies met dezelfde noemer definiëren. Ten tweede valt op dat de sociale en emotionele dimensie van buurtbinding bij alle auteurs⁹ terugkomt, en dat de wijze waarop zij deze dimensies definiëren nauwelijks van elkaar afwijkt. Naast een sociale en emotionele dimensie van buurtbinding onderscheiden de auteurs functionele en/of economische binding, politieke binding en culturele binding. In de definiëring van deze dimensies zijn de grootste verschillen waarneembaar.

Zo verwijst de culturele dimensie onder meer naar tradities, eigen materiële cultuur, waarden en normen en leefstijl, aspecten die door Van der Land (2003) in zijn definiëring niet expliciet worden genoemd. Bij Lupi (2005) valt de culturele dimensie van buurtbinding uiteen in een emotionele en esthetische kant, waarbij zij verwijst naar zaken als identificatie, trots en status. Müller en Van Til (1998) wijzen op een specifieke vorm van emotionele betrokkenheid, namelijk sociale identificatie. Aan sociale identificatie ontleen bewoners, volgens hen, een wij-gevoel en staat het voor de wijze waarop zij zich met elkaar identificeren. Op het eerste oog lijkt dit een onderdeel te zijn van sociale binding. Bij nadere beschouwing blijkt sociale identificatie verder te reiken dan het hebben van contacten en relaties in de buurt. Sociale identificatie verwijst naar dat wat mensen met elkaar delen en wat anderen niet hebben; dat waarop mensen zich ook onderscheiden van elkaar (Verkuyten, 2006).

Zowel de lading als de noemer van de politieke dimensie van buurtbinding roepen vragen op. De ene auteur verstaat onder de politieke dimensie heersende waarden en normen, terwijl de andere auteur spreekt over zeggenschap, controle en betrokkenheid. Volgens Wilterdink et al. (2009) heeft politieke binding betrekking op zeggenschap, macht en dwang. Tot slot de functionele of economische dimensie. Bij deze dimensie beperken de auteurs zich tot het behoeft patroon en het voorzieningengebruik in de buurt. Teijmant (1979) en Lupi (2005) wijzen ook op het belang van de esthetische kant van de buurt binnen deze dimensie.

Op basis van de bestudeerde literatuur breng ik buurtbinding terug tot vier dimensies die aansluiten bij de wijze waarop ik plaats definieer, een weerspiegeling vormen van

⁹ Met uitzondering van Van der Land.

de drie besproken plaats concepten en de besproken bindingdimensies op een logische wijze incorporeren. De dimensies beslaan de ruimtelijke, sociale, emotionele en culturele binding.

De eerste dimensie, ruimtelijk binding, is ontleend aan de indeling van Van der Land (2003), omdat ruimtelijke binding meer behelst dan de functionele binding met de buurt; de ruimte speelt immers een belangrijke rol in het ontstaan van binding met de omgeving. De laatste dimensie, culturele binding, is een samenvoeging van de inhoud van politieke binding, actie betrokkenheid en morele betrokkenheid zoals onderscheiden door respectievelijk Van Engelsdorp-Gastelaars (2003) en Müller en Van Til (1998). In de uitwerking van deze dimensie sluit ik aan bij de wijze waarop Van Engelsdorp-Gastelaars (2003) culturele binding uitwerkt.

1. *Ruimtelijke binding* valt uiteen in functionele binding die mensen hebben met de buurt onder meer vanwege hun werk en de aanwezige voorzieningen. Daarnaast heeft het betrekking op esthetische/symbolische aspecten van de omgeving, namelijk de waardering voor de (visuele) aspecten van de buurt, wat zowel de bebouwde als de natuurlijke omgeving kan zijn. Volgens Worpole en Knox (2002) speelt de publieke ruimte een vitale rol in het sociale leven van buurtgemeenschappen. Openbare ruimten worden gezien als de achtergrond waarbinnen mensen sociaal met elkaar interacteren, waar ontmoetingen plaatsvinden tussen families en vrienden.
2. *Sociale binding* heeft enerzijds betrekking op de relaties, contacten en interacties van bewoners met elkaar in de betreffende buurt (ruimte) en anderzijds op het handelen van personen binnen deze ruimte. Mensen ervaren binding met plaats door de sociale functie die deze vervult door de sociale netwerken die zij hebben in de betreffende plaats. Met andere woorden, mensen voelen zich verbonden met de plaats mede door de gemeenschap die de plaats vormt en definieert (Guiliani in Livingston, Bailey & Kearns, 2008). Sociale netwerken spelen een belangrijke rol in het hebben van *place attachments*. Door de sociale contacten, zoals vrienden, familie en kennissen, ontwikkelen mensen een band met een plaats (Gustafson, 2001).
3. *Emotionele binding* gaat over identificatie met de buurt en de gevoelens die deze identificatie bij bewoners oproept. Dat kan zijn waardering voor de buurt, trots en gevoelens van thuis; een *sense of belonging*, het gevoel ergens

onderdeel van te zijn. Gewenning en vertrouwdheid zijn belangrijke factoren in het ontstaan van emotionele binding. Mensen kunnen zich ergens thuis voelen (*home*) zonder op de betreffende plek te wonen en/of gevoelens van *belonging* (erbij horen) te ervaren. *Home* en *belonging* zijn vergelijkbaar met het concept *sense of place*.

4. *Culturele binding* houdt verband met een eigen leefstijl of een eigen culturele identiteit. Het gaat om gedeelde heersende waarden en normen waar iedereen zich in moet kunnen vinden. Sociale identificatie vormt een belangrijk onderdeel van deze dimensie. Culturele binding gaat gepaard met een bepaalde mate van normativiteit, namelijk het uitoefenen van zeggenschap en controle, wat kan leiden tot een negatieve vorm van binding. Deze negatieve binding noemen Pickering et al. (2012) territorialiteit 'a situation in which a group claims an identifiable geographical area as their own, and seeks to defend that area against others' (p. 945).

Deze indeling is een analytische uitwerking om de buurtbinding van Marokkaans-Nederlandse jongeren te onderzoeken. In de praktijk blijkt dat buurtbinding niet terug te brengen is tot een enkele factor, maar dat een set aan factoren ertoe bijdraagt dat mensen binding met hun buurt ervaren. Voorop staat echter dat de ruimtelijke dimensie van binding een voorwaarde is voor de inwerkingtreding van de andere bindingsmechanismen (zie ook Van der Land, 2003). De ruimtelijke setting schept de kaders waarbinnen binding met de buurt kan ontstaan.

2.6 Jongeren en plaats: een literatuurbespreking

Betekenis van de buurt voor jongeren

In deze paragraaf bespreek ik de betekenis die buurt heeft voor jongeren. In de wetenschappelijke literatuur lijkt weinig aandacht te zijn voor de relatie van jongeren met hun buurt. Als deze er wel is, ligt de focus van jeugdstudies met name bij jongeren die afwijkend en grensoverschrijdend gedrag vertonen (Valentine et al., 1998). Onderzoek richt zich dan vooral op de overlast van jongeren in de openbare ruimte of hangjongeren die de buurt terroriseren. Omdat er vrij weinig wetenschappelijke literatuur beschikbaar is die deze specifieke relatie tussen jongeren en buurt bespreekt, maak

ik met name gebruik van wetenschappelijke literatuur afkomstig uit de *Children's geographies* en *young people's geography*. Deze disciplines besteden ruime aandacht aan de relatie en benadrukken het belang van plaats voor kinderen en jongeren. Hierbij duiden zij plaats als een ruimtelijk, flexibeler en meer fluïde begrip. Een uitgangspunt dat ook centraal staat in dit onderzoek.

Buurten vervullen een belangrijke rol in de dagelijkse ervaringen en identiteit van mensen (Kintrea et al., 2008). Daarmee zijn plaats en identiteit nauw met elkaar verbonden. Mensen identificeren zich met een plaats, omdat zij het gevoel hebben daar thuis te horen en zien zichzelf als onderdeel van deze plaats (Rose in Van der Burgt, 2008:257). Mensen associëren plaats als iets eigens vanwege de specifieke historie, de emotionele identificatie met de plek en de verbinding met specifieke groepen en activiteiten (Watt & Stenson, 1998). Dit laatste kan ertoe leiden dat sommige plaatsen een lokale reputatie krijgen welke gebaseerd is op raciale percepties van gevaar en problemen. Terwijl dezelfde plek door mensen, door persoonlijke familiariteit en het kennen van mensen van verschillende achtergrond, als veilig ervaren wordt en zij zich moeiteloos kunnen verplaatsen binnen de onzichtbare grenzen van territoria (zie ook Van der Burgt, 2008). Dat de buurt een rol van betekenis speelt in het leven van volwassenen is inmiddels wel evident. Minder evident lijkt dit te zijn voor jongeren.

Matthews (2003) laat in zijn onderzoek in Northampton (Engeland) zien dat jongeren tussen de 13 en 16 jaar een substantieel deel van hun tijd doorbrengen in de buurt. Jongeren tussen de 14 en 16 jaar blijken minstens vijf dagen in de week op straat rond te hangen, met name om vrienden te ontmoeten. Ook Koster en Mulderij (2011) komen tot een vergelijkbare conclusie in hun onderzoek naar jongeren en herstructurering in de Utrechtse wijk Overvecht. De buurtgerichtheid van jongeren in hun onderzoek is vrij groot. Een deel van hen is voor hun activiteiten, zoals omgang met vrienden, school en werk, sterk op de buurt georiënteerd en zij brengen eveneens een groot deel van hun tijd in de buurt door. Volgens Van der Burgt (2008:257) heeft het intensieve gebruik van de buurt en de lokale sociale relaties van kinderen en jongeren tot gevolg dat zij een sterke verbondenheid met de buurt ontwikkelen.

2.6.1. Belang van plaats tijdens de adolescentie

Rondhangen in de buurt is voor jongeren tussen de 13 en 16 jaar een belangrijke

vorm van vrijetijdsbesteding. Jongeren gebruiken de openbare ruimte om elkaar te ontmoeten en als plaats om elkaar te zien en gezien te worden. Volgens Sabbe (2007) hebben jongeren behoefte aan plekken (ruimte) voor ontmoeting waar zij andere jongeren treffen, om hun symbolische aanwezigheid te tonen (*display* functie), maar ook om hun identiteit te kunnen ontwikkelen. Volgens Hall et al. (in Sabbe, 2007) hebben jongeren deze ruimte nodig om hun ontwikkeling te kunnen verkennen en deze gestalte te geven. Met name in de adolescentie is deze behoefte, het ontwikkelen van een eigen identiteit, sterk aanwezig. De adolescentie, overgang van kind tot volwassen, wordt gekenmerkt door een periode van verschillende veranderingen. Deze veranderingen zijn zowel fysiek als cognitief van aard, maar ook in de sociale omgeving van jongeren verandert er veel. Daarnaast verandert de plaatsbepaling van een adolescent in deze periode. Hij is geen kind meer, maar ook nog geen volwassene die volwaardig kan deelnemen aan de samenleving (Valentine et al., 1998; Delahaij, 2004). 'De adolescentie is een transitieperiode waarin er vaak onduidelijkheid is over de eigen identiteit en plaats in de samenleving' (Delahaij, 2004:20).

Matthews (2003:102) gebruikt de 'straat' als metafoor voor deze overgangsperiode: de straat als '*liminale ruimte*¹⁰', een plaats van separatie en een domein van transitie' (p. 102). De straat¹¹ ziet hij als overgangsgebied van kind naar volwassenen, omdat jongeren in de avonduren, met het vertrek van volwassenen, bezit nemen van de straat. Door deze toe-eigening kunnen jongeren een fluïde hybride identiteit aannemen waarin zij nog niet volwassen zijn, maar ook geen kind meer zijn. Matthews is niet de enige auteur die verwijst naar de openbare ruimte als 'tussenruimte'. Corrigan (in Valentine et al., 1998) spreekt over 'anonieme' ruimte in het publieke domein, die vaak de enige plek is die jongeren voor zichzelf kunnen creëren. Rondhangen is de enige manier om zich te verzetten tegen de macht van volwassenen. Karsten et al. (2001:108) beamen dit eveneens. Jongeren gaan vaak op zoek naar plekken waar weinig volwassenen komen. Deze plekken voorzien in de behoefte van jongeren aan een eigen plek waar ze hun gang kunnen gaan. Het ruimtegebruik van jongeren hangt volgens Karsten et al. (2001) nauw samen met de ontwikkelingsfase waarin jongeren zich bevinden. Enerzijds zetten jongeren zich in de adolescentie af tegen volwassenen, anderzijds willen zij ook deel uitmaken van deze volwassen wereld.

10 Matthews maakt hierbij gebruik van het concept *rites de passages* van Van Gennep, waarin de laatste de verschillende rites beschrijft die kinderen doormaken in de stadia naar volwassenheid.

11 De straat wordt hier opgevat als de buitenruimte in het publieke domein waar kinderen zich ophouden.

Jongeren hebben, kortom, behoefte aan een eigen plek, welke zij zelf vorm kunnen geven. De eigen kamer, maar ook een plein, park, straat of een andere plaats in de buurt kan vervulling geven aan deze behoefte. Met name voor jongeren met weinig eigen privéruimte in huis, zal de behoefte aan het creëren van een eigen plek eerder buiten de deur worden vormgegeven (Sabbe, 2007).

Ontmoeting en ervaringen

In de adolescentiefase gaan jongeren op zoek naar ruimte waarin zij vrijelijk kunnen experimenteren met de eigen identiteit. Openbare plaatsen lijken zich bij uitstek hiervoor te lenen. Een tweede belang van plaats is de ontmoetings- en ontplooiingsmogelijkheden die het jongeren biedt. Verschillende auteurs (Shucksmith & Hendry, 1998; Shildrick, 2006; MacDonald et al., 2005) wijzen op de belangrijke rol die plaats speelt in het scheppen van mogelijkheden voor de vrijetijds- en culturele ervaringen van jongeren. Activiteiten van jongeren, zoals het vinden van een baan of het ontmoeten van vrienden zijn sterk gelokaliseerd (MacDonald et al., 2005; Johnston et al., 2000). Plaats biedt niet alleen ruimte voor ontmoeting en ontplooiing, het is ook belangrijk voor het ontstaan van jeugdcultuur-identiteiten en ervaringen (Shildrick, 2006).

Shildrick (2006) laat in haar studie naar jeugdculturen en subculturen zien dat plaats van grote invloed is op de leefstijl en ervaringen van jongeren. Alle act viteiten van de onderzochte groep jongeren¹² concentreerden zich op straat. "Trackers leisure and cultural identities were more firmly embedded in the use of street, with "trackers" consistently reporting, less or minimal engagement with the sort of mainstream activities described by the "spectacular" and "ordinary" young people' (p. 69).

Macht en identificatie

De betekenis van plaats lijkt voor jongeren vooral te duiden in termen van ruimte voor identiteitsontwikkeling en ontmoetings- en experimenteer ruimte. De betekenisgeving van plaats ligt volgens Robinson (2000) in de wijze waarop jongeren plaatsen eigen maken. Het eigen maken van plaats berust op de eigen ervaringen in deze ruimtes. Met behulp van de ruimtelijke identiteitstheorie maakt Robinson duidelijk hoe de 'street-frequencers' in haar onderzoek zich verhouden tot ruimte

¹² Shildrick onderscheidt drie groepen. De gewone/normale jongeren met een niet opvallende kledingstijl. De 'spectaculaire' jongeren met een eigen manier van kleden, waardoor zij zich in hun eigen ogen en de ogen van andere jongeren onderscheidden van de rest. Tot slot, de 'trackers', die zich niet alleen lieten typeren door de tracksuits die deze groep altijd aan heeft, maar ook door veel op straat te staan en weinig tot niet deel te nemen aan mainstream activiteiten.

(*space*); hoe zij deze gebruiken en hoe zij hun identiteit daarop afstemmen. Plaatsen zijn voor jongeren vervuld van positieve of negatieve betekenissen en worden geassocieerd met specifieke sociale identiteiten. Door ruimte en identiteit aan elkaar te verbinden en betekenis te geven aan ruimte en activiteiten, zijn jongeren in staat hun eigen identiteit te markeren. Hierdoor ontstaat een verbinding met sommige mensen en plaatsen, maar ook een scheidslijn tussen anderen (zie ook Cresswell, 2004).

Het afbakenen van ruimte heeft een duidelijke functie (Massey, 1998). Enerzijds heeft dit betrekking op het structureren van een ruimte waar men zeggenschap en controle kan uitoefenen. Anderzijds komt het voort uit het willen beschermen en verdedigen van (bepaalde) groepen en belangen.

De constructie van een ruimte vormt een belangrijk element in het ontwikkelen van een sociale identiteit (Massey, 1998:128), evenals uitingen van zeggenschap en controle. Toe-eigenen van ruimte, in welke vorm dan ook, zegt iets over zeggenschap, controle over en definiëren van de anderen. Jongeren zijn continu bezig om hun eigen gebied te claimen en kunnen volgens Massey (1998) net zo defensief of agressief reageren als natiestaten die hun grondgebied bedreigd zien worden. Gangvorming is een extreem voorbeeld hiervan. Het claimen en toe-eigenen van een plek kan ook meer alledaagse vormen aannemen, zoals een hangplek, een eigen kamer of een eigen plek in huis.

Territorialiteit is een rechtstreeks gevolg van de sterke identificatie die jongeren hebben met hun buurt (Kintrea et al., 2008). Voor jongeren is de buurt, hoe onaantrekkelijk ook, de plaats waar zij zich thuis voelen en waar zij thuishoren. Zij horen daar niet alleen thuis, zij eigenen zij zich de buurt ook toe ('it belongs to them'). 'For young people who have few resources and are living in a stigmatised place, territoriality is 'having a sense of belonging, that no one can take away from you' (Kintrea & Suzuki in Kintrea et al., 2008). Territorialiteit komt voort uit de behoefte om de eigen buurt te verdedigen, niet alleen op de betreffende plaats, maar ook daarbuiten. Op deze wijze verdienen en behouden jongeren respect. De wens om te beschermen, wat voelt als onderdeel van jou, komt ook bij kinderen tot uitdrukking. Van der Burgt (2008) laat in haar studie de wijze zien waarop kinderen zichzelf en anderen situeren in 'local space'. Uit haar onderzoek blijkt onder meer dat kinderen zich verzetten tegen de negatieve representaties van hun wijk. 'They constantly have to defend their

neighbourhood to other children who confront them with rumours about their neighbourhood' (ibid. 267).

2.6.2 Betekenis van de buurt voor Marokkaans-Nederlandse jongeren

Onderzoek wijst uit dat met name jongeren van niet-westerse afkomst veel meer op straat te vinden zijn dan autochtone jongeren (Karsten et al., 2001; Van Gemert, 2006). Volgens Karsten et al. (2001) gebruiken Marokkaans-Nederlandse jongens meer dan Nederlandse jongens de straat als ontmoetingsplek (zie ook De Backer, 2017). Van Gemert (2006) heeft hier twee verklaringen voor. Ten eerste zijn deze jongens vaak afkomstig uit grote gezinnen en de woonomstandigheden zijn daar niet op berekend. Een tweede verklaring is dat het huis, van oudsher het domein van meisjes en vrouwen, een plek is waar jongens weinig te zoeken hebben en nauwelijks bewegingsruimte ervaren. Dit zou impliceren dat Marokkaans-Nederlandse meisjes vooral binnenshuis te vinden zijn.

Onderzoek van Matthews (2003) toont aan dat de toegang van meisjes tot de publieke ruimte behoorlijk onder druk staat door de aanwezigheid van jongens. Meisjes zijn daardoor veel meer genooddaakt zich te verplaatsen in de buurt, of op zoek te gaan naar plekken buiten de buurt zoals winkelcentra. Meisjes ontmoeten elkaar vooral op plaatsen waar zij rustig en ongestoord kunnen samenkomen en kletsen. De onderzoeksgroep van Matthews bestond echter louter uit witte jongeren en de vraag is in hoeverre deze uitkomsten eveneens gelden voor Marokkaans-Nederlandse meisjes. Marokkaans-Nederlandse meisjes zijn immers minder zichtbaar in de openbare ruimte. Betekent dit dat zij al hun vrije tijd in huis doorbrengen?

Volgens Eldering (2002) brengen Marokkaanse meisjes inderdaad het merendeel van hun vrije tijd binnenshuis door¹³. Dit in tegenstelling tot jongens die praktisch al hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen. Onderzoek uit de jaren 1980 laat echter ook zien dat meisjes met een migratieachtergrond veel meer te vinden zijn in winkelcentra. Dit beeld wordt bevestigd in het onderzoek van Koster en Mulderij (2011). Ook andere onderzoeken laten zien dat winkelcentra in belang toenemen voor jongeren (Matthews, Taylor & Percy-Smith, 2000). Een verklaring voor de aanwezigheid van meisjes in winkelcentra is dat deze een bepaalde mate van veiligheid bieden die de straat niet biedt, terwijl er meer mogelijk is dan thuis. Winkelcentra vormen daarmee

¹³ Mattias De Backer (2017) heeft onderzoek gedaan naar jongeren en publieke ruimte. In zijn proefschrift laat hij ook zien dat meisjes met een migratieachtergrond in vergelijking met jongens meer tijd binnenshuis doorbrengen.

als het ware een soort 'buiten binnen' zone waar meisjes naar hartenlust hun identiteit kunnen exploreren en zelfstandig hun vrienden kunnen ontmoeten in 'beschutte' publieke ruimte.

Alle jongeren maken tijdens hun adolescentie dezelfde soort veranderingen door, ook Marokkaans-Nederlandse jongeren. Wat de adolescentiefase bij deze groep extra complex maakt is hun etniciteit. Naast het ontwikkelen van een eigen identiteit, zijn jongeren tegelijkertijd bezig met het ontwikkelen van een sterke en positieve etnische identiteit. Dit is volgens Delahaij (2004) niet altijd even gemakkelijk, omdat etnische minderheden vaak worden geconfronteerd met een negatief beeld over hun groep. Naast het ontwikkelen van een sterke etnische identiteit, is het van belang dat niet-westerse jongeren zich ook verbonden voelen met de Nederlandse samenleving, stelt Delahaij (2004). De binding met de Nederlandse samenleving is evenwel niet heel sterk, onder meer vanwege de negatieve beeldvorming over de groep en de marginale positie als gevolg van hun etnische achtergrond.

In dit kader is het interessant om te verwijzen naar het onderzoek van Hurenkamp en Tonkens (2008). Zij stellen dat migranten zich eerder met het lokale, de buurt, identificeren dan met de samenleving. Door hun etnische achtergrond kunnen migranten zich veel minder snel met 'Nederland' verbinden, maar wel met een stad of de buurt waar zij wonen. Lokale identificatie stelt mensen namelijk in staat de nationale identiteit te behouden en zich te onderscheiden van andere Nederlanders door middel van de etnische identiteit.

De manier waarop jongeren ruimte construeren, met andere woorden het belang van plaats, krijgt volgens Robinson (2000) onvoldoende aandacht. Deze en eerder gedane constatering bieden redenen om aan te nemen dat de binding die jongeren ervaren met plaats inzicht kan geven in de betekenis van buurt voor Marokkaans-Nederlandse jongeren.

2.7 Conclusie

Om binding te ervaren met een plaats, is het van belang dat jongeren zich met de betreffende plaats kunnen identificeren. Tot deze conclusie ben ik gekomen na bespreking van het concept plaats in dit hoofdstuk. Om de binding van Marokkaans-Nederlandse jongeren met hun buurt te onderzoeken, maak ik dan ook gebruik van het

concept *place*. Plaats duidt op de verschillende schaalniveaus van ruimte. Plaats kan een favoriete stoel, een kamer, een stad, maar ook de buurt zijn. Plaats geeft inzicht in de wijze waarop mensen zich verhouden tot de ruimtelijke omgeving. Door hun sociaal-ruimtelijke praktijken construeren personen plaats. Plaats is een dynamisch proces dat door de interacties van personen met ruimte steeds opnieuw wordt geconstrueerd. Plaats als uitgevoerde (performed) en beoefende (practiced) praktijk, laat het open en non-essentialistische karakter van plaats zien (Cresswell, 2004:39).

Aan de hand van drie verschillende persoon-plaats concepten, *place attachment*, *sense of place* en *place identity*, heb ik laten zien hoe mensen betekenis geven aan ruimte. Mensen ontwikkelen een gevoel voor plaats mede door herinneringen, langdurige betrokkenheid bij plaats en ervaringen op die plek. *Place attachment* verwijst naar de emotionele en affectieve relatie die mensen hebben met plaats. Hierdoor hebben zij sterk de behoefte om in de nabijheid van deze plaats te willen verkeren, omdat het hen een gevoel van veiligheid biedt. Bij *place identity* valt de identiteit van personen samen met de plaats. Aan de hand van het Nederlandse begrip buurtbinding of territoriale binding heb ik de persoon-plaats relatie verder gespecificeerd.

Het dynamische karakter van plaats is ook zichtbaar in de wijze waarop jongeren de buurt gebruiken en de betekenis die deze voor hen heeft. Jongeren hebben in de adolescentiefase behoefte aan erkenning, veiligheid en ruimte voor het ontwikkelen van een eigen identiteit. De openbare ruimte, de buurt, is een van deze plekken waar jongeren kunnen experimenteren met wie zij zijn. De buurt is voor jongeren van belang, omdat deze een belangrijke rol speelt in de bevrediging van verschillende behoeften. Dit zijn enerzijds fundamentele menselijke behoeften zoals het aangaan van contacten in de openbare ruimte, maar het gaat ook om het ontwikkelen van hun identiteit (Koster & Mulderij, 2011).

Om zich te kunnen verbinden met plaats, is het van belang dat jongeren zich daar thuis voelen. Dat er plekken in de buurt zijn die jongeren op hun eigen manier naar hun hand kunnen zetten. Door deze praktijken wordt de buurt betekenisvol en voelen jongeren zich onderdeel van plaats.

'We must simply listen to what young people have to say when making sense of their own lives' (Stephen en Squires, 2003:16).

3. Opzet van het onderzoek

3.1 Inleiding

De manier waarop mensen hun ruimtelijke omgeving gebruiken, zegt iets over de relatie die zij hebben met de omgeving en hoe zij door middel van ruimtelijke praktijken betekenis geven aan hun omgeving. De buurt, zoals ik al eerder stelde, is een van deze ruimtelijke omgevingen waar jongeren een belangrijk deel van hun vrije tijd doorbrengen en waar hun alledaagse leven zich afspeelt.

In dit onderzoek staat het perspectief van Marokkaans-Nederlandse jongeren centraal; een groep die vanwege uiteenlopende redenen vaak negatief wordt belicht in wetenschappelijke en maatschappelijke discussies. Ik wil laten zien dat kennis over Marokkaans-Nederlandse jongeren gesitueerde kennis is en ik stel gangbare perspectieven over achterstandsbuurten en de aanwezigheid van Marokkaans-Nederlandse jongeren in de publieke ruimte ter discussie. Als onderzoeker ben ik geïnteresseerd in de leefwereld en de dagelijkse praktijken van Marokkaans-Nederlandse jongeren en ik wil deze kunnen begrijpen alvorens daar uitspraken over te doen. Met behulp van kwalitatieve onderzoeksmethoden was het mogelijk om inzicht te krijgen in de contexten waarbinnen jongeren zich in de buurt bewegen. In dit begrijpen staat het standpunt, het verhaal, van de jongeren over hun buurt centraal. Het accent in dit onderzoek ligt op de betekenis die de buurt heeft voor Marokkaans-Nederlandse jongeren. Buurt krijgt betekenis door de handelingen en praktijken van mensen op de betreffende *plaats*. Dit proces zegt iets over de manier waarop jongeren *plaats* ervaren en zich verbinden tot hun buurt.

In dit hoofdstuk bespreek ik achtereenvolgens de onderzoeksbenadering en hoe deze zich verhoudt tot het type onderzoek dat ik heb uitgevoerd. In het tweede deel van het hoofdstuk bespreek ik de datacollectie. Ik ga in op de wijze waarop het onderzoek

is uitgevoerd, hoe de werving van de jongeren is verlopen en ik geef een beschrijving van de geïnterviewde jongeren. In het laatste onderdeel reflecteer ik op mijn rol als onderzoeker.

3.2 Onderzoeksbenadering

Om de relatie van jongeren met hun ruimtelijke omgeving te onderzoeken, heb ik gebruik gemaakt van kwalitatieve onderzoeksmethoden. Kwalitatief onderzoek, een *naturalistische* en *interpretatieve* onderzoeksbenadering, leent zich bij uitstek voor onderzoek om inzicht te krijgen in de betekenissen die mensen geven aan verschijnselen binnen hun sociale leefwereld (Ritchie et al., 2014). Ook biedt een kwalitatieve onderzoeksbenadering de mogelijkheid om kennis over een bepaald onderdeel van het sociale leven te verkennen en daarmee nieuwe inzichten toe te voegen aan bestaande wetenschappelijke kennis. Onderzoek naar Marokkaans-Nederlandse jongens focust zich tot op heden vooral op hun overlastgevend gedrag in de publieke ruimte en/of in de buurten waar zij wonen (De Jong, 2007; Jurgens, 2007; Werdmölder, 2005).

Er is weinig onderzoek dat vanuit het perspectief van deze jongeren inzicht geeft in de binding die zij ervaren met de buurt. Laat staan vanuit het perspectief van meiden. Een kwalitatieve onderzoeksbenadering is juist om deze redenen zeer geschikt om het verhaal van deze jongeren te vertellen, omdat het de mogelijkheid biedt het perspectief en de verklaringen van de onderzochte groep centraal te stellen. Met behulp van een kwalitatieve onderzoeksbenadering geef ik een stem aan deze groep jongeren en duid ik de aard van de sociale werkelijkheid, teneinde nieuwe en andersoortige verhalen te genereren over deze specifieke groep. Ritchie et al. (2014:31) noemen dit '*to unpack issues*'; achterhalen waar kwesties over gaan door versluisde informatie naar boven te halen. Een kwalitatieve onderzoeksbenadering geeft diepgang aan het verhaal van jongeren, een diepgang die ik alleen heb kunnen bereiken door rechtstreeks met jongeren te praten en aanwezig te zijn in de buurten; op de plekken waar zij veel komen. Boeije (2005:26) stelt dat een kwalitatieve onderzoeksstrategie het mogelijk maakt verschijnselen te beschrijven en te interpreteren vanuit de betekenis die mensen zelf aan deze verschijnselen geven. Betekenissen die volgens Creswell (2013:24) divers en veelsoortig zijn, waardoor de onderzoeker op zoek gaat naar de complexiteiten in deze betekenissen. Door middel van deze benadering heb

ik inzicht gekregen in de betekenis die jongeren geven aan de ruimtelijke omgeving en de wijze waarop zij zich tot deze omgeving verhouden. Centraal staat de manier waarop mensen, in dit geval jongeren, hun sociale realiteit begrijpen en interpreteren (Bryman, 1988:8). De keuze voor een kwalitatieve onderzoeksmethode heeft als voordeel gehad dat mijn onderzoek aan diepgang heeft gewonnen. Ik kon uitgebreid met de jongeren ingaan op hun sociaal-ruimtelijke praktijken, de verschillen hierin aan het licht brengen alsook de wijze waarop de buurten thuis representeren.

Analysekader

In deze studie staat de betekenis van de buurt centraal. Met behulp van het concept plaats, een theoretisch concept, heb ik onderzocht hoe de buurt empirisch betekenis krijgt voor jongeren. Betekenis komt tot stand in een samenspel van fysieke locatie, handelingen en praktijken van mensen in die *plaats*. 'All three elements of place indicate that the significance of places includes a deep emotional attachment with an element of meaning coursing through' (Groat in Akesson, 2012:248). Deze drie elementen geven het belang van plaats aan en de emotionele binding die hieraan ten grondslag ligt. De binding van personen heb ik geduid met het concept *buurtbinding*. In het vorige hoofdstuk heb ik laten zien dat buurtbinding of territoriale binding een begrip is dat vooral in de Nederlandse wetenschappelijke literatuur wordt gebruikt, maar raakvlakken heeft met verschillende *plaats*-concepten. Praktijken en betekenisgeving zeggen iets over de buurtbinding van bewoners. Om deze relatie te begrijpen, heb ik voor het samenstellen van de interviewvragen het concept buurtbinding geoperationaliseerd. Met behulp van de vier dimensies van buurtbinding, heb ik empirisch onderzocht hoe handelingen en praktijken en betekenisgeving aan *plaats* bijdragen aan de binding die jongeren hebben met de buurt. De drie elementen van *plaats* zijn naast de vier dimensies van buurtbinding gelegd: de ruimtelijke dimensie (fysieke locatie), de sociale en culturele dimensie (handelingen en praktijken) en de emotionele dimensie (betekenisgeving). Bij de ruimtelijke dimensie heb ik voornamelijk gekeken naar de ontmoetingsplekken en favoriete plekken van jongeren in de buurt, hoe en waar jongeren zich bewegen in de buurt. Ook het aanzicht van de buurt valt onder deze dimensie. De sociale en culturele dimensie hebben betrekking op de sociale relaties, de mate waarin jongeren hun eigen identiteit kunnen ontwikkelen en de wijze waarop jongeren zich gedragen en uitdrukking geven aan hun identiteit in de buurt. De laatste dimensie heeft betrekking op de gevoelens van thuis, *belonging*, die de buurt bij jongeren oproept.

3.3 Dataverzameling

Datacollectie is een reeks onderlinge aan elkaar verbonden en gerelateerde activiteiten gericht op het verkrijgen van kwalitatief goede informatie ter beantwoording van de onderzoeksvragen (Creswell, 2013:146-147). Daarvoor doorlopen onderzoekers verschillende stappen¹⁴, zoals toegang verwerven tot de onderzoeksgroep, het maken van 'rapport' met de onderzoeksgroep, het verzamelen van data en omgaan met methodologische en ethische kwesties in het veld. Achtereenvolgens bespreek ik deze stappen.

Toegang verwerven via 'formele' ingang

Mijn eerste interviewrondes startten in september 2012. In eerste instantie koos ik ervoor om jongeren via scholen te benaderen, aangezien ik daarmee een grote groep jongeren voor mijn onderzoek zou kunnen werven. Een categorale middelbare school in Utrecht, met een aanzienlijk aandeel jongeren afkomstig uit Kanaleneiland en Hoograven, vormde een logisch startpunt voor het zoeken naar informanten voor mijn onderzoek. Via de mail en in een telefonisch gesprek legde ik contact met één van de schoolleiders, die meteen zijn medewerking toezegde aan mijn onderzoek.

Op de afgesproken dag arriveer ik precies op tijd op school voor de afspraak met mijn contactpersoon. Op de 2e verdieping aangekomen vraag ik een leerlinge, die op de schoolleider wacht, zo zal iets later blijken, waar de kamer van de schoolleider is. Haar antwoord is 'hier'. Ik neem plaats in de open ruimte en wacht geduldig op zijn komst. Onze afspraak is om 10.00 en om 10.30 is de schoolleider eindelijk daar. Alvorens hij mij te woord kan staan, handelt hij de vraag van de leerlinge af. Hij nodigt mij uit in zijn kamer en vertelt iets over de leerlingenpopulatie van zijn school. Als ik het gesprek stuur richting het doel van mijn bezoek, blijkt dat de schoolleider slechts één leerling heeft benaderd en gaat hij du moment proberen nog andere leerlingen te vinden. Samen verlaten wij zijn kamer en lopen de deur uit: op zoek naar leerlingen. Uiteindelijk spreekt hij een jongen aan en vraagt nog voor alle zekerheid of hij uit Kanaleneiland komt, wat de jongen bevestigt. De schoolleider draagt hem op een gesprek met mij te voeren. Met deze jongen heb ik mijn eerste gesprek. Deze jongen voelde zich gedurende het hele gesprek niet op zijn gemak, wat

¹⁴ Creswell onderscheidt zeven stappen in het dataverzamelingsproces: plaats bepalen van het onderzoeksveld/individu, toegang verwerven en rapport maken, geselecteerde steekproef, dataverzameling, vastleggen van gegevens, omgaan met issues in het veld en bewaren van data.

niet verwonderlijk is als je opgedragen wordt om een gesprek te voeren met een onbekende persoon. Het gesprek vindt plaats in een tussenruimte in de lerarenkamer, wat evenmin bijdraagt aan een ontspannen sfeer. De start van het gesprek is stroef: de jongen geeft korte antwoorden op mijn vragen. Naarmate het gesprek vordert geeft de jongen vlotter antwoord op mijn vragen. Zijn ongemak blijft echter gedurende het hele gesprek voelbaar. Na het gesprek maakt hij zich snel uit de voeten. De volgende leerling, een veertienjarige jongen, is meer voorbereid op het gesprek, dat mede door zijn jolige en open houding veel prettiger verloopt. Na het gesprek keer ik terug naar de kamer van de schoolleider, die mij mededeelt dat hij er niet in is geslaagd meer leerlingen te vinden. Wij maken een vervolgspraak en hij verzekert mij dat het goedkomt. De schoolleider heb ik, na nog een vruchteloos bezoek aan de school, verschillende telefoontjes en mailtjes, niet meer gesproken¹⁵.

Tussenpersonen spelen een belangrijke rol in onderzoeken naar kinderen en jonge mensen, omdat het rechtstreeks benaderen van jonge mensen door onderzoekers tot vragen over machtsongelijkheid en dwang kan leiden (Ritchie et al., 2014:91). Dat was voor mij ook de redenen om jongeren via de schoolleiding te benaderen.

Formele tussenpersonen, met wie ik geen directe relatie had, zoals de schoolleider, kunnen echter vanwege het ontbreken van een persoonlijke relatie, een obstakel vormen tot het verkrijgen van toegang tot de onderzoeksgroep. Door het ontbreken van een persoonlijke relatie, slaagde ik er niet in om toegang tot de onderzoeksgroep te krijgen. Onderhandelen van deze toegang berust op het opbouwen van een relatie met de sleutelinformant (Wanat, 2008). Met de schoolleider en andere formele tussenpersonen, had ik echter geen persoonlijke relatie opgebouwd. Bovendien ontbrak het aan elke vorm van reciprociteit. Een tweede aspect dat de onderzoekssituatie compliceerde was de afhankelijkheidspositie waarin ik terecht kwam. De schoolleider beheerde de toegang tot de jongeren.

Binnen de schoolcontext beslist de poortwachter of een leerling/student meedoet aan het onderzoek. De vraag is wel of het deelname uit vrije wil is of dat jongeren zich daartoe gedwongen voelen. Eén van de door mij geïnterviewde jongens op de betreffende school werd door de schoolleider opgedragen een gesprek met mij te voeren. Deze jongen nam niet uit vrije wil deel aan het interviewgesprek. Door de machtspositie van de schoolleider had hij ook weinig keus. Het vraagt immers moed van een leerling om het verzoek van een schoolleider te weigeren (Robinson & Kellet,

¹⁵ Vanwege privacy redenen wilde geen van de drie scholen die ik daarna heb benaderd hun medewerking aan mijn onderzoek verlenen.

2003; Heath et al., 2007). Een positieve reactie kan een manier zijn om de persoon te behagen of een uiting van angst voor mogelijke consequenties (Skånfors, 2009). Hoewel ik mij zeer ongemakkelijk voelde bij de situatie, heb ik niet ingegrepen en besloot ik de jongen toch te interviewen. Het vinden van voldoende jongeren voor mijn onderzoek was op dat moment zwaarwegender en mijn weigering om de jongen te interviewen zou de relatie met de schoolleider onder druk kunnen zetten. Door het ontbreken van een persoonlijke relatie kon ik als onderzoeker niet te veel eisen stellen aan mijn contactpersonen en had ik het gevoel tevreden te moeten zijn met elke inspanning; hoe inadequaat ook. Het ontbreken van een betekenisvolle persoonlijke relatie, vormde tevens een drempel om de schoolleider te blijven benaderen voor zijn medewerking aan het onderzoek.

Informeel toegang verwerven

Verschillende auteurs (Wilkes, 1999; Duke, 2002; Reeves, 2010) stellen dat de toegang tot de onderzoeksgroep aanzienlijk vergemakkelijkt wordt als de onderzoeker een persoonlijke relatie met de onderzoeksgroep of sleutelfiguren heeft. Bijna alle jongeren heb ik uiteindelijk via mijn eigen netwerk geworven of door directe benadering van jongeren. Tijdens mijn veldwerk was ik gemeenteraadslid in Utrecht en beschikte ik over een uitgebreid netwerk in met name Kanaleneiland. Daarnaast ken ik beide buurten goed, omdat ik tussen Kanaleneiland en Hoograven heb gewoond en mijn dagelijkse boodschappen in beide buurten deed. Deze persoonlijke relaties en mijn kennis van de buurt maakten het eenvoudig mijn eigen netwerk te vragen om hulp bij het werven van jongeren voor mijn onderzoek en/of jongeren direct aan te spreken. Jongeren werven binnen minder strikte institutionele settings, waar machtsverschillen minder groot lijken te zijn en tussenpersonen een ander soort kennis hebben over de doelgroep, heb ik als een effectievere strategie ervaren.

Een van deze settings was de voetbalclub VV Hoograven, waar ik een groot aantal jongens uit Hoograven en Kanaleneiland heb leren kennen en geïnterviewd. Ook hier ben ik via mijn eigen netwerk in contact gekomen met de jongens. De voorzitter van de voetbalclub stelde mij in de gelegenheid om mijn veldwerk bij de club uit te voeren. Gedurende een jaar was ik één tot twee keer per week op de voetbalclub aanwezig. Ondanks mijn frequente aanwezigheid op de voetbalclub, had ik toch de hulp van twee voetbaltrainers nodig om het contact met de jongens te leggen. Zij speelden een cruciale rol in het benaderen en verbinden van de jongens aan mij.

Een persoonlijke relatie kan het verschil zijn tussen wat Wanat (2008) medewerking verlenen en toegang verstrekken noemt. De mensen met wie ik geen persoonlijke relatie had, zegden wel hun medewerking toe, maar verschaften mij vervolgens geen toegang tot de jongeren. De toezegging mee te willen werken, betekent in de praktijk niet automatisch toegang tot jongeren. Deze personen gebruikten verschillende tactieken om het contact met mij te ontwijken: niet meer reageren op telefoontjes en/of mails, nogmaals om schriftelijke informatie over het onderzoek vragen of het uitblijven van hun reactie aan mij toeschrijven ('je liet niets meer van je horen dus dacht ik dat het niet meer nodig was'). Domweg vergeten, zoals de schoolleider deed, is ook een tactiek die poortwachters gebruiken om geen medewerking meer te willen verlenen. 'After gatekeepers kept forgetting to perform tasks as promised, it became obvious that forgetting was a method of telling researchers "no" while appearing to be cooperative' (Wanat, 2008:204).

Toegang tot het onderzoeksveld is niet voor eens en altijd verzekerd (Silverman, 2005). Mijn veronderstelling was dat zolang mijn vraag- en doelstelling helder zijn, de toegang tot de jongeren via de formele route gewaarborgd was. Het onderhandelen van deze toegang blijkt echter een onvoorspelbaar proces te zijn waar je als onderzoeker weinig tot geen controle over hebt (Wanat, 2008). Dit maakte dat ik soms beslissingen nam waar ik niet helemaal achterstond en dat ik soms over mijn eigen grenzen heen ging. Bijvoorbeeld door de jongen, die de schoolleider op de gang opdroeg een gesprek met mij te voeren, te interviewen. Heath et al. (2009) beamen dat onderzoekers door de verschillende belemmeringen die zij ervaren in hun onderzoeksveld ook weinig selectief kunnen zijn. Uiteindelijk bleek mijn persoonlijke netwerk met goede kennis van de doelgroep en contacten met de jongeren het meest waardevol te zijn.

Direct op jongeren afstappen

Uiteindelijk heb ik de jongeren in mijn onderzoek via verschillende kanalen geworven: via de school, de voetbalclub, het jongerenwerk, de supermarkt en via vrienden die mij in contact brachten met tussenpersonen. In de laatste fase van mijn veldwerk ben ik direct op jongeren afgestapt met de vraag of ik hen mocht interviewen. Ik besloot hiertoe, omdat ik te weinig meiden had geïnterviewd en bepaalde bevindingen uit de gesprekken met de meiden meer diepgaand wilde onderzoeken.

In Kanaleneiland ben ik relatief gemakkelijk, via het meidenwerk, in contact gekomen met meiden. De interviews vonden steeds voorafgaand aan de activiteiten in het buurthuis plaats. In Hoograven heb ik een aantal meiden geïnterviewd die werkzaam waren in het winkelcentrum aan 't Goylaan en ben ik via contacten (buiten de buurt) in contact gekomen met andere meiden. Door meiden rechtstreeks te benaderen, hield ik enigszins de controle over wie ik wel of niet wilde interviewen en hoopte ik dat een directere manier van werven meer resultaat zou opleveren. De bereidheid tot deelname van de meiden aan mijn onderzoek was boven verwachting groot. Meiden waren nieuwsgierig en zegden vrij gemakkelijk hun deelname aan het onderzoek toe. Door mijn kennis over de doelgroep, observaties in de omgeving, de formele en informele gesprekken met jongeren en professionals, durfde ik gemakkelijk op meiden en soms ook jongens af te stappen en hen te vragen om hulp bij mijn onderzoek.

3.4 De jongeren

Alle geïnterviewde jongeren zijn in Nederland geboren en wonen praktisch hun hele leven in Hoograven of Kanaleneiland. Voor het onderzoek heb ik 30 jongeren van Marokkaanse afkomst geïnterviewd. De jongeren waren tussen de 13 en 20 jaar oud. De 16 jongens en 14 meiden uit Kanaleneiland en Hoograven komen uit relatief grote gezinnen met een of meer broers en zussen. Slechts een meisje had één jongere broer. Praktische alle jongeren delen om deze redenen vaak een kamer met een broer of zus. Sommige jongeren hadden al uitwonende broers en/of zussen.

Geen van de ouders van de geïnterviewde jongeren is in Nederland geboren. Veel ouders werkten niet (meer). In het onderzoek komen voornamelijk jongens met een vmbo-opleiding aan het woord. De geïnterviewde meiden zaten veelal op het roc. Mede hierdoor is de onderzoeksgroep qua opleidingsniveau vrij eenzijdig samengesteld. Opleidingsniveau was echter geen selectie criterium in mijn onderzoek. Ik heb jongeren geselecteerd op basis van hun leeftijd, de buurt en gender. De jongeren uit Kanaleneiland komen zowel uit Kanaleneiland-Noord als Kanaleneiland-Zuid, terwijl de jongeren uit Hoograven voornamelijk uit Hoograven-Zuid komen. Alle jongens uit Hoograven heb ik via de voetbalclub geïnterviewd die gelegen was in

Hoograven-Zuid. De meiden uit Hoograven¹⁶ komen allemaal uit Hoograven-Zuid, wat puur toeval is.

Ten tijde van dit onderzoek bevonden alle jongeren zich midden in de adolescentiefase; een periode die de overgang markeert tussen de kindertijd en volwassenheid. Gedurende deze fase maken jongeren een belangrijke transitie door. Zij nemen afstand van hun ouders, onderzoeken verschillende elementen van hun identiteit, wie ze zijn en wat de betekenis hiervan is in bredere sociale en ruimtelijke context (Skelton, 2013). Over het algemeen verloopt de adolescentiefase bij elke jongere langs dezelfde lijnen en ontwikkelen zij allemaal een eigen identiteit. Niet voor alle jongeren zijn deze omstandigheden echter hetzelfde (Ketner, 2010).

Jongeren met een niet-westerse migratieachtergrond, in dit onderzoek Marokkaans-Nederlandse jongeren, moeten zien te laveren tussen de Nederlandse en de Marokkaanse cultuur. Volgens Güven (z.j, sectie 5 en 6) zien zij zich, door hun etnische, religieuze en culturele achtergrond, geconfronteerd met de persoon die zij thuis zijn en de persoon die zij buiten zijn. Daarom, stelt hij, ontwijken jongeren dit proces en zoeken zij vervanging buiten de deur. Vrienden spelen in deze periode een belangrijke rol voor jongeren. Zij zijn lotgenoten, personen met wie zij gemeenschappelijke vragen delen en een vraagbaak voor antwoorden die zij zoeken. Zij vormen als het ware een tussenstation in de kloof tussen thuis en de buitenwereld. Ook de sociale context waarbinnen deze jongeren opgroeien speelt een rol in de wijze waarop zij hun identiteit ontwikkelen. In dit kader is de buurt waarin de jongeren in mijn onderzoek opgroeien relevant. De buurten waarin deze jongeren opgroeien zijn een reflectie van de sociaaleconomische positie van de familie, wat zij automatisch koppelen aan hun identiteitsontwikkeling en een uiting is van hun sociaal-maatschappelijke status (Güven z.j).

De culturele identiteit/identificatie van de jongeren speelt onmiskenbaar een rol in de binding die jongeren met de buurt ervaren. Plaats kan zodoende beschouwd worden als een van de bepalende factoren in de identiteitsvorming van jongeren (De Backer, 2017). In de loop van dit proefschrift zal ook blijken dat de manier waarop de jongeren hun stedelijke omgeving beleven mede afhankelijk is van wie zij zijn en hoe

¹⁶ Drie van de zes meiden uit Hoograven voldoen niet helemaal aan de criteria waarop ik mijn informanten heb geselecteerd. De uitkomsten uit deze gesprekken waren echter dermate interessant en gaven blijk van begrip van het ruimtegebruik van de meiden in de beiden buurten, dat ik ervoor heb gekozen de interviews wel te gebruiken. Louiza woont in Rivierenwijk; maar heeft tot haar 12e in Hoograven gewoond. Manssoura was ten tijde van het interview 20 jaar en Ikbal is niet van Marokkaanse afkomst.

zij plaatsen onderhandelen (Gough, 2012). Hun (culturele) identiteit vormt echter niet het belangrijkste deel van dit onderzoek en valt daarom buiten de scope van mijn onderzoek.

Interviews en informele gesprekken

De jongeren zijn geïnterviewd aan de hand van een topiclijst. De interviews duurden tussen de 30 minuten en 90 minuten. Vrijwel alle interviews zijn opgenomen en getranscribeerd. De interviews hadden een semigestructureerd karakter. Het is een aantal keren gebeurd dat ik een jongere, zonder hierop voorbereid te zijn, kon interviewen. Deze gesprekken hadden een open karakter, waarbij ik het interview standaard startte met de vraag: In wat voor een buurt woon je? De antwoorden van de informant vormden vervolgens de leidraad voor het gesprek. Kwalitatieve interviews bieden personen de mogelijkheid om hun verhaal in hun eigen woorden en op eigen voorwaarden te vertellen. Dit gebeurde in deze gevallen ook. Daarnaast biedt het open karakter van semigestructureerde interviews een grote mate van flexibiliteit, waardoor ik kon inzoomen op thema's die in het verloop van de gesprekken van belang bleken te zijn. De gesprekken met de jongens heb ik als prettig ervaren. Bij slechts een jongen verliep het gesprek stroef.

Alle jongeren in het onderzoek is anonimiteit gegarandeerd en heb ik een pseudoniem gegeven. De gekozen namen zijn afkomstig uit een lijst met Arabische namen waarbij ik zoveel mogelijk niet alledaagse namen heb gekozen. Hierdoor zijn de interviewuitkomsten niet tot nauwelijks herleidbaar tot de jongeren. De namen van de buurten en de plekken die jongeren frequenteren, zijn vanwege de leesbaarheid en relevantie van de plek niet geanonimiseerd. Alle interviews zijn met toestemming van de jongeren met een voice-recorder of mobiele telefoon opgenomen. Alle interviews zijn verbatim uitgewerkt en vervolgens geanalyseerd met behulp van het kwalitatieve data-analyseprogramma MAXQDA.

Halverwege mijn veldwerk besloot ik ook bewoners en professionals te interviewen¹⁷. Deze gesprekken hadden in eerste instantie een informeel karakter. Langs het voetbalveld in Hoograven, knoopte ik regelmatig een gesprek aan met het kijkende publiek of een van de trainers en stelde hen vragen over de buurt en jongeren in de buurt. De

¹⁷ Twee sociaal werkers in Kanaleneiland, drie sociaal werkers in Hoograven, twee voetbaltrainers, betrokkenen bij de voetbalclub vv Hoograven en een gebiedsmanager van Kanaleneiland.

informatie uit deze gesprekken en de interviews diende ter duiding van de verhalen van de jongeren en droegen bij aan een beter begrip van hun antwoorden tegen de achtergrond van de buurt.

Observaties in de buurt

Doelbewust loop ik vanaf mijn huis richting de Ikea, gelegen in de meest zuidelijk punt van Kanaleneiland. Tussen de winkels, op het bedrijventerrein, zoek ik mijn weg naar het beginpunt van mijn hardlooproutte: het Amsterdam-Rijnkanaal. Kanaleneiland is, op deze vroege zondagmorgen, nog niet zichtbaar tot leven gekomen. Voor mij strekt zich de eindeloos lange boulevard uit, die mij van zuid naar noord Kanaleneiland brengt. Het uitzicht is mooi. Precies zoals sommige jongeren ook vertelden. Aan de ene kant de karakteristieke woningen van de Rooseveltlaan, laagbouw, gelige kleur, schotels, enigszins vervallen, afgewisseld met strakke bruinkleurige nieuwbouw en aan de andere kant het kolkende kanaal waar schepen met hoog opgetaste lading voorbijvaren. Ik tref weinig mensen op mijn route naar het noorden van de buurt, een medehardloper, iemand die de hond uitlaat, een ouder echtpaar, jongens die wat verveeld in speeltoestellen hangen. En met elke meter die ik loop, geniet ik van deze bijzondere plek in een van de meest besproken buurten van Utrecht (hardlooprondje PW, 2013).

Dit fragment is een voorbeeld van de wijze waarop ik een ‘gevoel’ voor de buurten probeerde te krijgen. Naast interviews heb ik ook veel geobserveerd. Het accent lag daarbij vooral op het observeren van wat jongeren in de buurt doen en op welke plekken. Ik was regelmatig in beide buurten aanwezig. De fietstochten door de buurten en mijn doelbewuste wekelijkse hardlooprondje door Kanale eiland, benutte ik om een beeld te krijgen van de buurten teneinde de verhalen van de jongeren te kunnen duiden. Zoals ik al eerder aangaf ken ik beide buurten goed en gedurende mijn veldwerk ben ik bewuster het gedrag van jongens en meiden gaan observeren in de buurt. Hierdoor viel mij op dat meiden onopvallend zichtbaar zijn in de buurt, een constatering die ik uitvroeg bij de meiden en jongens. Deze observaties heb ik vastgelegd als notities in mijn telefoon of op foto en opgeslagen in mijn computer. In Hoograven en Kanaleneiland heb ik foto’s gemaakt van de plekken waar jongeren en professionals in de gesprekken naar verwezen. Ook heb ik foto’s gemaakt van de fysieke woonomgeving en de herstructureringsactiviteiten in beide buurten.

De interviewplek

Als kwalitatief onderzoeker houd je je niet alleen bezig met het verzamelen van gegevens. Ook de plek waar je jongeren interviewt en de impact die deze plek heeft op jongeren en de inhoud van het interview, moeten in overweging worden genomen. Volgens France (2004) is het daarom belangrijk om na te denken over de plek waar onderzoekers jongeren interviewen en wat de gevolgen hiervan kunnen zijn. Jongeren willen namelijk niet op elke plaats geïnterviewd worden.

Ik heb om 13.00 uur afgesproken met Mounir bij de organisatie waar een van mijn contactpersonen werkt. Als ik daar aankom, blijkt mijn contactpersoon er niet te zijn. Ook is het gebouw dicht. Daar sta ik dan. Mounir kan elk moment komen. Steeds ongeduldiger kijk ik de weg af om te zien waar hij blijft. Stel je voor dat hij niet komt opdagen. Dat lost meteen wel een praktisch probleem op, namelijk waar ik hem moet interviewen. In de verte zie ik drie jongens op hun dooie gemak mijn richting op lopen. Als zij bij mij stilstaan, blijkt een van de jongens Mounir te zijn; de jongen met wie ik een interviewafspraken heb. De twee andere jongens zijn vrienden. Een van hen geeft aan eveneens te zijn benaderd voor een interview. Dan dringt het tot mij door dat het vinden van een geschikte interviewplek een uitdaging wordt: waar kan ik de jongens interviewen? Ik sta voor een dicht gebouw, naast een studentencomplex in aanbouw met geen enkele geschikte interviewlocatie binnen 'loopbereik'. Tegenover het gebouw loopt de Kanaalweg die Nieuwegein en Utrecht aan elkaar verbindt; aangrenzend het Merwedekanaal. Ik stel voor om lopend langs het kanaal het interview te houden of anders op een van de bankjes langs het kanaal. Geen van de jongens voelt daarvoor. Razendsnel zoek ik naar andere oplossingen. Winkelcentrum Kanaleneiland, de bibliotheek, te ver weg en daar komen de jongens net vandaan. Ik besluit het interview bij mij thuis af te nemen. Ik woon immers vlakbij. Tot mijn verbazing zeggen de jongens ja¹⁸. (24 april 2012)

Als onderzoeker neem je soms risico's om informanten niet kwijt te raken, zo ook de beslissing om het gesprek met de jongens bij mij thuis te houden. Interviewlocaties zijn zelden neutrale ruimtes. De ene keer is een plek in het voordeel van de geïnterviewde ten koste van de interviewer of andersom (zie Manderson, Bennet & Andaja-

¹⁸ Hun keuze om in mijn huis geïnterviewd te worden was wellicht ingegeven door het feit dat zij niet in het openbaar gezien willen worden met een onbekende vrouw, mogelijk vanwege culturele redenen. Of niet passend bij jonge mensen, of dat zij niet gezien willen worden door andere jongeren en volwassenen uit de buurt (France, 2004).

ni-Sutjahjo, 2006); plaatsen kunnen ook een risico zijn voor zowel de interviewer als de geïnterviewde (Heath et al., 2009). Het interview met de jongens in mijn huis was zo'n risico. Ik heb de setting en het gesprek als zeer ongemakkelijk ervaren door het machts- en privilegeverschil tussen de jongens en mij. Een verschil dat op meerdere vlakken zichtbaar was: de buurt waar ik woon, het huis waarin ik woon, mijn achtergrondkenmerken, maar ook hun getalsmatige meerderheid. Ook bij twee van de drie jongens zag ik het ongemak. Zij fluisterden regelmatig of spraken in het Berbers of Arabisch tegen elkaar. Mounir leek daarentegen nergens last van te hebben; hij was spraakzaam, lachte veel en nam de leiding in het gesprek. Als hij zich ongemakkelijk voelde liet hij dit niet merken. De ongemakkelijkheid tijdens het groepsgesprek heb ik echter niet ervaren tijdens het gesprek met twee meiden, ook bij mij thuis. Naast het feit dat ik een van hen eerder had ontmoet, ervaaarde ik bij de meiden, door onze gender, herkenning in de verhalen die zij vertelden. In een volgende paragraaf ga ik nader in op de invloed van gender in het onderzoeksproces.

Het voorbeeld met mijn mannelijke informanten onderstreept het belang van het onderkennen van macht en 'positionality' (de relatie ten opzichte van de andere) als cruciale elementen van een onderzoeksrelatie (Elwood & Martin, 2000). De onderzoekslocatie biedt volgens hen 'a window of salient power structures operating in a particular community, among particular social actors, at a variety of social scales' (ibid.:652). In het verdere verloop van mijn onderzoek heb ik zoveel mogelijk geprobeerd neutrale en natuurlijke onderzoekslocaties voor te stellen voor de interviews. Ik heb jongeren op school, in het buurthuis, de voetbalclub, bibliotheek en in een koffietent geïnterviewd. De interviewlocaties koos ik steeds in samenspraak met de jongeren¹⁹; het moest om een plek gaan waar jongeren zich voldoende op hun gemak voelden om met mij te praten. Soms bleek de ene locatie beter geschikt te zijn dan de andere. Jongeren leken zich binnen hun eigen schoolcontext het meest op hun gemak te voelen, omdat school een plek is waar zij elke dag zijn en mijn vragen geen betrekking hadden op hun schoolsituatie.

19 Met uitzondering van het buurthuis en de voetbalclub, waar de jongeren voor activiteiten aanwezig waren.

3.5 Mijn positie in het veld

Empathic neutrality

De relatie tussen onderzoeker en het sociale fenomeen is een interactief proces, waarin het streven *empathic neutrality* is, zo stellen Ritchie et al. (2014:8):

A position that recognizes that research cannot be value free but which advocates that researchers should try to make their assumptions, biases and values transparent, while striving as far as possible to be neutral and non-judgemental in their approach.

Reflectie is onderdeel van het onderzoeksproces. Reflexiviteit, een kritische zelf-analyse op de uitvoering van het onderzoek, kan leiden tot nieuwe en/of andere inzichten op de onderzoeksvraag (England, 1994). Het vraagt om een reflexieve benadering waarbij de rol van de onderzoeker en het perspectief van de onderzoeker in en op het onderzoeksproces erkend wordt. Daarnaast vraagt het van onderzoekers om niet alleen de positie van de onderzoeksgroep, maar ook hun eigen positie ten opzichte van de onderzoeksgroep te bevragen. Juist onderzoek naar gemarginaliseerde groepen, waar allerlei vooronderstellingen en aannames bewust en onbewust door spelen in het onderzoeksproces, vraagt om (extra) reflexiviteit van de onderzoeker, omdat deze het onderzoeksproces kunnen belemmeren (McFadyen & Rankin, 2016). Mijn eigen vooroordelen en bias zijn van invloed geweest op het onderzoeksverloop en antwoorden van jongeren. Zo verwachtte ik door mijn Surinaamse achtergrond als onderzoeker in het voordeel te zijn in het leggen van contact met de jongeren. Zij zijn immers ook van niet-Nederlandse afkomst.

Positionaliteit verwijst naar de positie die een onderzoeker heeft ten opzichte van de andere. Volgens Madison (2012:8) is positionaliteit essentieel, omdat het ons dwingt rekenschap te geven van onze eigen machtspositie, privilege en biases. Mijn aanwezigheid in het onderzoeksveld representeert verschil en privileges die op verschillende identiteitsdimensies tot uiting kwamen. Deze identiteitsdimensies zijn ongewild altijd van invloed op het onderzoeksproces. De aanname dat mijn positie mij tot een insider zou maken en in mijn voordeel zou uitwerken bespreek ik in het hiernavolgende.

Genderbias

Genderverhoudingen hebben gedurende mijn hele onderzoek een rol gespeeld in de gesprekken die ik heb gevoerd met de jongeren. Met name in de gesprekken met de meiden, bleek gender een belangrijke rol te spelen. Ik voelde mij meer verbonden met de meiden dan met de jongens, wat onder andere bleek uit het feit dat ik tijdens deze gesprekken regelmatig benadrukte dat ik hun standpunt begreep. Door mijn gender en etniciteit kon ik mij meer inleven in het verhaal van de meiden en vroeg ik meer door. Ook duurden de gesprekken met de meiden langer. Bij de jongens daarentegen heb ik geen enkele maal verwezen naar mijn gender of het accent gelegd op mijn achtergrond in de gesprekken. De gesprekken met de meiden verliepen plezierig, natuurlijk en hadden meer diepgang. De meiden reflecteerden meer dan de jongens op hun handelen in de openbare ruimte en durfden het gesprek over de aanwezigheid van jongens in de buurt ook aan te gaan. De jongens die ik hiernaar vroeg, vermeden dit onderwerp liever. De gesprekken met de jongens verliepen bij aanvang vaak stroef, met name bij de jongens van de voetbalclub was dit het geval. Zij stonden meer dan de andere jongens argwanend tegenover de doelstellingen van mijn onderzoek.

Mijn genderbias heeft onbewust ook een rol gespeeld in de gesprekken die ik voerde met de jongens. Zij waren minder welbespraakt dan de meiden. Iets wat ik enkel vanuit een genderverschil duidde. Ik heb te weinig oog gehad voor de manier waarop hun leeftijd en/of opleiding mogelijk van invloed was op het verloop van de gesprekken. Hierdoor heb ik niet gezocht naar andere manieren om de jongens verder uit te dagen in de gesprekken. Daarnaast waren de omstandigheden waarin de gesprekken plaatsvonden niet altijd in hun voordeel. Elwood en Martin (2000) argumenteren dat de interviewplaats en situaties onderdeel zijn van de sociale ruimte en derhalve een belangrijke rol spelen in kwalitatief onderzoek. 'Interview-sites', stellen zij, 'produceren micro-geografieën van ruimtelijke relaties en betekenis, waarin meerdere niveaus van sociale relaties het onderzoeksinterview doorkruisen' (p. 649). De kamer op de voetbalclub waar ik de jongens interviewde, was een dergelijke plek. Afgezien van het feit dat het een warme plek was, was het ook de kamer van de voorzitter, wat een duidelijke aantrekkingskracht op de jongens uitoefende. Sommige jongens zaten tijdens het interview liever op de draaiende bureaustoel dan op een gewone stoel. Zittende op die stoel zag ik jongens soms figuurlijk groeien.

Sociaaleconomische context

Naast gender speelde mijn sociaaleconomische positie een rol in de gesprekken met de jongens. Waar bij de meiden sprake was van een 'gedeelde ervaring,' wat ik tijdens de gesprekken benadrukte, was dit bij jongens minder het geval. Door deel te nemen aan de voetbaltrainingen van de jongens, hardlooptrainingen met hen te doen en mijn kleding af te stemmen (Adidas trainingsbroek, Nike hardloopschoenen of gympen en een neutrale trui) op de manier waarop zij zich kleeadden, probeerde ik zoveel mogelijk aansluiting te vinden bij de jongens. Desondanks bleef ik voor de jongens een outsider. Het feit dat ik 'anders' was; ik ben hoogopgeleid, ik praat een 'taal' die zij niet herkennen, en het evident was dat ik uit een andere context kom dan zij, maakte mij voor de jongens geen insider. Merriam et al. (2001) werpen terecht de vraag op 'what is it that an insider is insider of?' Door mijn sociaaleconomische positie was en ben ik geen insider van de dagelijkse context waarin veel van deze jongeren opgroeien.

Niet alleen ervaringen van informanten zijn vanuit bepaalde sociaal-culturele contexten geframed, ook bij onderzoekers is dat het geval (Bourke, 2014). Eerdere ervaringen van Marokkaans-Nederlandse jongens met buitenstaanders waren eveneens van invloed op de interviewsetting. Evenals de jongens was ook ik mij hiervan bewust. De jongens stonden vaak argwanend tegenover mijn intenties en stelden mij meerdere malen de vraag of ik van de politie was of insinueerden dat ik van de politie was door tegen andere jongens te roepen 'wojo praat niet met haar zij is van de politie'. Marokkaans-Nederlandse jongeren uit Kanaleneiland en Hoograven hebben door negatieve stereotyperingen door de media²⁰, politie, politiek en onderzoekers een vijandige houding ontwikkeld tegenover buitenstaanders. Ik was voor de jongens een representant van die wereld; hoe goed mijn kennis van de buurten en hun achtergrond ook was.

Als onderzoeker ging ik ervan uit dat het doel van mijn onderzoek en mijn migratie-achtergrond afdoende waren voor het opbouwen van een relatie met de jongens. Dit was niet het geval. Op een jongen na, slaagde ik er altijd in hen te overtuigen van het doel van mijn onderzoek. Hooks (1990) wijst niet voor niets op de valkuil van onderzoeken die de aandacht willen vestigen op verschillen en daardoor juist kunnen bijdragen aan de verdere marginalisering van groepen. Op de momenten dat de jongens mij bevroegen over mijn positie als onderzoeker, heb ik mij ook regelmatig

²⁰ Het werkte niet in mijn voordeel dat de jongeren uit Kanaleneiland mij steeds verwarden met een Surinaamse reporter van U in de Wijk. U in de Wijk is een tv-programma waarin bewoners van binnenuit een beeld geven van hun buurt.

afgevraagd of mijn onderzoek inderdaad zal bijdragen aan een ander, positiever beeld van deze groep. Een jongen benoemde dat ook expliciet in een van de gesprekken 'het maakt niet uit wat ik zeg, je wil toch alleen maar negatieve verhalen van Kanaleneiland horen', op het moment dat ik hem een vraag stelde over wat jongens in de buurt doen. Het gesprek met deze jongen verliep zeer moeizaam. Naast hun vijandige houding tegenover onbekenden, bleken met name de jongens uit Kanaleneiland 'onderzoeksmoe' te zijn en stonden zij vrij onverschillig tegenover mijn onderzoek.

3.6 Afsluitend

In dit hoofdstuk heb ik gereflecteerd op mijn positie als onderzoeker in het onderzoeksveld. Ik heb laten zien dat de interviewlocatie evenals mijn positie in het onderzoeksveld niet neutraal zijn, maar een belangrijk onderdeel vormen van het onderzoeksproces en daarmee van invloed zijn op de uitkomsten van (mijn) onderzoek. Interviewlocaties kunnen in het voordeel of nadeel van onderzoekers werken. Interviewgesprekken worden voor een belangrijk deel ook gestructureerd door de ruimten waar het gesprek plaatsvindt. Alhoewel ik de drie jongens in mijn eigen huis interviewde voelde ik mij, onder meer vanwege de ongelijke machtsverhoudingen tussen de jongens en mij, gedurende het hele gesprek ongemakkelijk. Interviewlocaties bieden een materiële ruimte voor uitvoering en constitutie van machtsrelaties, ruimte die onderzoekers naar hun hand kunnen zetten. In het gesprek met de drie jongens was eerder sprake van het omgekeerde; Mounir zette de ruimte naar zijn hand. Machtsrelaties zijn met name in onderzoek naar jongeren relevant, omdat machtsstructuren een grote invloed hebben op de keuzes die jongeren maken voor deelname aan onderzoek.

Naast macht speelt positionaliteit een rol in de relatie tussen onderzoekers en participanten. Onderzoekers treden immers niet neutraal het onderzoeksveld in, maar nemen hun wereldbeeld, vooronderstellingen en biases mee. Daarmee structureren zij de ruimtes waar gesprekken, observaties en interviews plaatsvinden en is hun houding en positie van invloed op de uitkomsten van onderzoeksmateriaal. Dit vraagt dat onderzoekers hun positie in het veld kritisch bevragen. Positionaliteit verwijst naar de idee dat de kenmerken van onderzoekers, zoals gender en etniciteit, het onderzoeksproces beïnvloeden. Bewustwording hiervan vraagt reflexiviteit op de

betekenis van positionaliteit en de wijze waarop deze doorwerkt in het onderzoeksproces. Hall stelt (in Bourke, 2014:4) 'there's no enunciation without positionality. You have to position yourself somewhere in order to say something'. Bewustwording van mijn eigen positie stelde mij in staat mijn vooroordelen omtrent gender, etniciteit en klasse, kritisch te bevragen en het effect hiervan op de gesprekken te onderkennen.

4. Onderzoekslocaties en beleidscontext

4.1 Inleiding

De afgelopen jaren is veel onderzoek gedaan naar de effecten van wonen in achterstandswijken en de gevolgen van herstructurering in deze wijken. Weinig onderzoek richt zich echter op de binding van bewoners met zogenoemde achterstandswijken. Vanwege een opeenstapeling van problemen op sociaaleconomisch en fysiek terrein worden achterstandswijken voornamelijk in verband gebracht met armoede, werkloosheid, criminaliteit, gebrek aan gemeenschap vanwege zwakke sociale structuren en een vermeend gebrek aan sociale cohesie (Blokland, 2005; Van Marissing, 2008; Visser, 2014), waardoor beleidsmakers lijken te vergeten dat deze buurten voor bewoners van grote betekenis kunnen zijn.

Politici en beleidsmakers spelen een belangrijke rol in de beeldvorming van achterstandsbuurten, omdat zij door hun woonbeleid, sociale woningbouw en stedelijke investeringsprogramma's sterk betrokken zijn bij de kwaliteit van wonen en leefbaarheid in buurten (Van de Kamp, 2014:11). Van den Brink en Mali (2008) verklaren de toenemende aandacht voor dit type buurten door de geringe kwaliteit van de stedelijke structuur, de onevenwichtige samenstelling van bewoners uit lage sociaaleconomische klassen en de scoringsdrang van bestuurders om in te grijpen in de sociale en fysieke structuur van deze buurten. Daarbij beogen zij het gevoel van verbondenheid en betrokkenheid in deze buurten te versterken.

De afgelopen tien jaar is er veel geïnvesteerd in het 'herstel' van achterstandsbuurten door middel van herstructurering (zie onder andere het Krachtwijkenbeleid) met als doel diversificatie van het woningaanbod met als (in)direct gevolg diversiteit in de bewonerssamenstelling. Een te grote concentratie van niet-westerse migranten ('allochtonen') werd en wordt door met name beleidsmakers nog steeds beschouwd als een van de grootste belemmeringen van de sociale mobiliteit van bewoners (Huijink & Dagevos, 2012). Daarnaast is wonen in achterstandsbuurten van invloed op de participatiekansen van deze bewoners.

In het stedelijke herstructureringsbeleid wordt opvallend vaak de nadruk gelegd op negatieve buurteffecten, waarbij de woonomgeving wordt beschouwd als de oorzaak van de verschillende problemen die zich manifesteren in achterstandsbuurten. Deze ideeën vormen dan ook het belangrijkste argument om in te grijpen

in de fysieke structuur van deze buurten, met als gevolg ook een verandering in de sociale structuur van deze buurten. Verschillende studies (Buys, 1997; Kleinhans et al., 2000; Bolt & Torrance, 2005, Van Marring, 2008) tonen aan dat ingrijpen in de fysieke omgeving niet altijd het gewenste effect heeft op de sociale en maatschappelijke veranderingen bij bewoners. Sterker nog, juist door de nadruk te leggen op fysieke aspecten van de buurt, blijven maatschappelijke processen en sociale en culturele aspecten buiten beschouwing (Van den Brink & Mali, 2008:42).

Onderzoek in arme buurten richt zich voornamelijk op de omvang en het karakter van buurteffecten en veel minder op de verbinding van bewoners met de lokale omgeving (Kleinhans, Van der Land & Doff, 2010:348), terwijl verschillende herstructureringsstudies laten zien dat bewoners in deze specifieke buurten gehecht zijn aan hun buurt en niet zonder meer hun buurt willen verlaten (De Graaf & Duyvendak, 2009; Koster & Mulderij, 2011; Laughlin & Jonhson, 2011). Buurten zijn immers, hoe problematisch ook, altijd van belang voor bewoners, omdat mensen een aanzienlijk deel van hun tijd daar doorbrengen. Dit pleit ervoor om in toekomstig onderzoek het perspectief van bewoners op hun buurt nadrukkelijker te betrekken, omdat de manier waarop mensen zijn ingebed in de buurt iets zegt over hun verbinding met hun buurt (MacDonald, Shildrick, Webster & Simpson, 2005). Dit perspectief, de beleving van bewoners, krijgt weinig aandacht in discussies over buurten, achterstand en herstructurering. Steeds weer lijkt de perceptie van bestuurders en beleidsmakers het vertrekpunt te vormen en komt de perceptie van bewoners slechts beperkt aan bod.

Dit hoofdstuk vormt naast een contextuele beschrijving van de buurten, Kanaleneiland en Hoograven, en het stedelijk beleid, de achtergrond waartegen de empirische hoofdstukken gezien moeten worden. In deze hoofdstukken staan de sociaal-ruimtelijke praktijken van jongeren en hun emotionele verbinding met de buurt centraal. Het hoofdstuk geeft een beeld van de manier waarop in de wetenschappelijke literatuur en in het beleid naar achterstandswijken wordt gekeken en de gevolgen van het stedelijk beleid voor deze buurten. In de komende paragrafen schets ik in vogelvlucht het stedelijk beleid rond achterstandswijken van de afgelopen decennia waartegen de grootschalige herstructureringen van Kanaleneiland en Hoograven begrepen kunnen worden. Bespreking van dit beleid geeft inzicht in het beleidsdiscours over achterstandswijken. Hierna volgt een sociaalhistorische beschrijving van de buurten Kanaleneiland (4.2) en Hoograven (4.3), waarin ik de ontwikkeling van de afgelopen jaren

in beide buurten bespreek. Tot slot bespreek ik aan de hand van een indeling ontleend aan Buys (1997) drie perspectieven op achterstandsbuurtten: een sociaaleconomisch perspectief, sociaal-cultureel perspectief en een ruimtelijk-economisch perspectief. In de laatste paragraaf schets ik de ontwikkeling van het krachtwijkenbeleid na 2016.

4.2 Kanaleneiland

Negatieve publiciteit over toegenomen criminaliteit in combinatie met beelden van verloederde delen van de wijk en onveiligheidsgevoelens, hebben het imago van Kanaleneiland weinig goed gedaan. Kanaleneiland kampt al jaren met overlast van jeugdgroepen (Vegeterlo, 2015) en de gemeente Utrecht investeerde veel en intensief in de buurt, teneinde deze overlast terug te dringen (Pots, 2013). Gebiedsverboden en de inzet van straatcoaches zijn enkele maatregelen die in de afgelopen jaren door de gemeente zijn genomen. Daarnaast probeerde de gemeente het beeld van de buurt te veranderen door diversiteit in de woningen en de bewonerssamenstelling te genereren door middel van grootschalige herstructurering (Gemeente Utrecht, 2009, 2010). In Kanaleneiland-Noord koos de gemeente voor grootschalige sloop en nieuwbouw, wat zichtbaar is in het straatbeeld van de buurt. In Kanaleneiland-Zuid daarentegen besloot de gemeente voornamelijk met renovatie van de woningen het buurtbeeld te veranderen. De laatste Krachtwijkenmonitor (Gemeente Utrecht, 2014) en Utrecht Monitor (Gemeente Utrecht, 2015), laten een overwegend positieve ontwikkeling van Kanaleneiland zien. Zo is de ervaren jongerenoverlast sterk gedaald; in 2006 was het aandeel bewoners dat overlast ervaaarde 65%, in 2013 lag het aandeel op 42%²¹. In hoeverre deze afname toe te schrijven is aan de interventies door de gemeente Utrecht blijft echter onduidelijk. Ondanks het feit dat de gemeente de afgelopen jaren veel geïnvesteerd heeft in de buurt, blijft Kanaleneiland nog steeds een kwetsbare wijk (Gemeente Utrecht, 2013)

Ligging

Gedurende mijn veldwerk fiets ik regelmatig door Kanaleneiland. Ik ga de buurt altijd via het zuidelijk deel binnen, omdat dit deel het dichtst bij mijn huis ligt. Bij binnenkomst

²¹ Uit de Utrecht monitor blijkt daarentegen dat het aandeel bewoners in krachtwijken dat vaak jongerenoverlast ervaart op straat is toegenomen (Gemeente Utrecht, 2015:37).

in het zuidelijk deel van de buurt valt mijn oog meteen op de drie verdiepingen tellende flatgebouwen aan de Livingstonelaan en de Stanleyleaan. Met grote letters zijn de straatnamen op de flats gedrukt.^v Op vrijwel elke hoek in de buurt, zie ik jongens staan. Het winkelcentrum aan de Vasco Da Gamalaan is zoals altijd druk. Er zijn veel auto's geparkeerd en nog meer auto's zijn op zoek naar een parkeerplek. Ook hier zie ik veel jongens staan. Voor de rotonde, vlakbij het winkelcentrum, sla ik rechtsaf de Marco Pololaan in, richting winkelcentrum Kanaleneiland. Aan

mijn linkerhand passeer ik het Cruyff Court en het Richard Krajicek Playground, wat een centrale plek in Zuid is voor met name jongens. Eyecatcher is de gele koepel. Ik zie jongens voetballen, fietsen, of spelen. Ik vervolg mijn weg richting het winkelcentrum. En overal waar ik kijk, zie ik mensen lopen, jongens, stelletjes, moeders met kinderen, oudere vrouwen, mannen. Ik steek de weg over en vervolg mijn weg richting het grote winkelcentrum.

Kanaleneiland ligt in het zuidwesten van de stad Utrecht en wordt aan westzijde ingesloten door het Amsterdam-Rijnkanaal en het Merwedekanaal. Het Amsterdam-Rijnkanaal heeft een belangrijke doorvoerfunctie voor de scheepvaart. De Beneluxlaan vormt de grens met het oostelijk gelegen Transwijk en de Churchilllaan deelt Kanaleneiland op in een zuidelijk en een noordelijk deel. Kanaleneiland-Zuid is ruimer van opzet dan Noord, heeft een gevarieerder woningaanbod en een diversere bevolkingssamenstelling.

Kanaleneiland, een typische naoorlogse wijk, is gebouwd in de jaren 1960 en kenmerkt zich door veel hoogbouwflats, portiekflats, relatief ruime woningen en veel openbaar groen²². Evenals Hoograven en Overvecht werd de wijk gebouwd om te voorzien in het tekort aan woningen voor jonge gezinnen. In het ruimtelijk ontwerp van Kanaleneiland zijn wonen, werken en verkeer strikt gescheiden. De strikte scheiding werd bewerkstelligd door de woongebieden van elkaar te scheiden door groen- en

²² <http://www.portaal.nl/utrechtkanaleneiland.aspx> (gedownload op 28 juni 2016)

sportvoorzieningen. De wijk is ingericht voor autoverkeer, waarbij de ruim opgezette straten met parkeerplaatsen en grote doorgaande verkeersaders grotendeels de sfeer en uitstraling van de wijk bepalen (Verkerk, 2009). Deze strikte scheiding is nog steeds zichtbaar in de buurt; winkels zijn gelokaliseerd in (grote) winkelcentra of winkelstrips. Woningen zijn in carrévorm gebouwd en de ruimtes tussen de drie- tot vierlaagse etagewoningen zijn opgevuld met speelplaatsen, parkeerruimte en brede groenstroken. De strikte functiescheiding had ook een keerzijde en zorgde voor een monotone en eentonige wijk, die uiteindelijk onvoldoende aansloot bij de woonwensen van de middenklasse.

De geringe mogelijkheid tot doorstroom in de eigen wijk, verkeersoverlast en het gebrek aan voorzieningen, noodzaakte de middenklasse om haar heil ergens anders te zoeken (Eikelenboom & Pas, 2009). Het gevolg was dat vanaf de jaren 1980 de wijk langzaam veranderde van een homogene wijk in een meer diverse wijk. Veel bewoners van Kanaleneiland verruilden hun portiekflat voor een koopwoning in aangrenzende gemeenten zoals Nieuwegein, of voor wijken die aan de rand van de gemeente Utrecht werden gebouwd (onder andere Lunetten). Door deze verhuisbewegingen kwam een instroom van mensen met een niet-Nederlandse achtergrond en mensen uit lage inkomensgroepen en werkelozen naar Kanaleneiland op gang. Een instroom die was ingegeven door de relatief lage huren in de wijk. Naast de veranderende bewonerssamenstelling, was er sprake van fysieke achteruitgang van de openbare ruimte en woningen, mede door achterstallig onderhoud. Tevens was sprake van toeneemende criminaliteit en onveiligheid in de wijk; enkele van de vele problemen die zich vooral manifesteren in vroeg-naoorlogse wijken (Van Marissing, 2008). Hiermee kwam een einde aan de veelbelovende start van de wijk Kanaleneiland en veranderde de wijk steeds meer in een probleemwijk.

Samenstelling van de buurt

Kanaleneiland maakt een levendige indruk; mensen op weg naar het winkelcentrum, voetballende jongens bij de voetbalkooi en mannen die luidruchtig praten bij het koffiehuis aan de Marco Pololaan. De brede wegen geven de buurt een open karakter. Maar ook is het verval zichtbaar: de rommel aan de kant van de weg alsof het er al jaren ligt en de grijs uitziende huizen en straten. Ik ken de negatieve verhalen over de buurt, de overlast van jongeren (lees jongens), de onveiligheid et cetera. Desondanks zie ik ook wat de buurt bijzonder maakt voor jongeren: het leven dat zich voor een belangrijk deel op straat voltrekt.

Anno 2016 (WistUdata, 2016) bedraagt het aantal bewoners 15.985. 37,6% Van de bewoners is van Marokkaanse afkomst. Het aandeel niet-westerse migranten in Kanaleneiland-Zuid bedroeg op 1 januari 2016 5.652 (64,2%); ruim de helft van hen heeft een Marokkaanse achtergrond (3.160). Een vergelijkbare verdeling is zichtbaar in Noord; daar is bijna 40% van de niet-westerse migranten (4.990) van Marokkaanse afkomst. Kanaleneiland is een van de meest jonge buurten van Utrecht; ruim 20% van de bewoners is tussen de 0 en de 17 jaar; in beide delen van de buurt valt ongeveer een kwart van de bewoners binnen deze leeftijdsrange. Volgens Wijntjes (2011:36) is er sprake van intensief ruimtegebruik op een relatief klein oppervlak door kinderen en jongeren in de buurt, en sluit de inrichting van de openbare ruimte onvoldoende aan bij het gebruik van de huidige generatie. De groenvoorzieningen in de buurt zijn beperkt tot twee parken. In Kanaleneiland-Noord is dat het Peltplantsoen, dat in 2012 grondig is opgeknapt en sport- en speelruimte biedt aan jongeren in de buurt. In Kanaleneiland-Zuid is dat het Marco Poloplantsoen, dat een centrale plek vormt in de buurt. Sinds 2014 is het Amsterdam-Rijnkanaalgebied omgedoopt tot ARK-zone²³. De openbare ruimte is daar getransformeerd tot een heuse boulevard die zowel bewoners als mensen buiten de wijk gebruiken voor hun dagelijkse ronde door de wijk of om te flaneren. Binnen de huizenblokken zijn speeltuintjes gelegen, die afgescheiden liggen van de nabije omgeving en niet bijdragen aan een groene uitstraling van de buurt.

Een groot deel van de woningvoorraad bestaat uit sociale huurwoningen (77%), wat grote gevolgen heeft voor de buurtpopulatie (WistUdata, 2016). Er wonen relatief veel mensen met een zwakke sociaaleconomische positie. Het opleidingsniveau in de wijk is relatief laag (41%), evenals het inkomensniveau; 60% van de bewoners heeft een laag inkomen. Veel bewoners in de wijk zijn voor hun levensonderhoud afhankelijk van een uitkering. Meer dan driekwart van de sociale huurwoningen verkeerde voorafgaand aan de grootschalige renovatiewerkzaamheden in een relatief slechte staat. In het Wijkactieplan Kanaleneiland Leert (Gemeente Utrecht, 2007) constateert de gemeente dat er een baaiert aan sociale problematiek in de wijk is. Er is sprake van geringe sociale cohesie, ondanks een grote groep actieve bewoners. Als gevolg van de diversiteit van achtergronden en leefstijlen, leven mensen langs elkaar heen. Ook constateert de gemeente veel opvoedings- en gedragsproblematiek bij kinderen en

²³ De ARK-zone is een parkzone en boulevard langs het Amsterdam-Rijnkanaal.

jongeren, een ongezonde leefstijl van ouders die aan kinderen wordt doorgegeven, veel ‘achter de voordeur’-problematiek en een forse stijging van criminaliteit met name bij steeds jongere jongens. Al deze problemen in ogenschouw nemend is het gemakkelijk te begrijpen dat de gemeente veel in verbetering van de buurt heeft geïnvesteerd.

4.3. Hoograven²⁴

Hoograven ligt in de wijk Zuid en bestaat uit het vooroorlogse Oud Hoograven, Nieuw Hoograven (Noord en Zuid), Tolsteeg, Bokkenbuurt (naoorlogse deel) en Rotsoord en de buurt Hoograven. Nieuw Hoograven is de eerste grote naoorlogse wijk in Utrecht. In 1954 startte de bouw van Nieuw Hoograven/Bokkenbuurt. Het stedenbouwkundig plan van de wijk is uitgevoerd door C.M. van der Stad. De wijk bestond in de eerste instantie voornamelijk uit portiekflats zonder lift. Elke wooneenheid bestond uit ongeveer 300 woningen met gemeenschappelijke binnentuinen en centrale binnenpleinen. Voorzieningen voor kinderen en jongeren werden gerealiseerd in deze gemeenschappelijke binnentuinen en centrale binnenpleinen.

Bij mijn eerste kennismaking met de buurt viel mij dit ook op. Vrijwel alle speeltuinen die ik tegenkwam, zijn gesitueerd in binnenplaatsen van de omringende flats.

De verbindingswegen in de buurt lopen van noord naar zuid (Briljantlaan, W.A. Vultostraat en Constant Erzeijstraat). De wijk wordt met drie bruggen in het noorden, zuiden en westen verbonden met de nabijgelegen buurten. De 't Goylaan vormt de primaire oost-west route in de wijk en sluit aan op de ringweg (de Waterlinieweg). In Hoograven is bewust gekozen voor een hovenstructuur; enerzijds om de monotonie

²⁴ De informatie over Hoograven is onder meer afkomstig van <http://kennisbank.platform31.nl/pages/27616/Hoograven.html>; geraadpleegd op 5 augustus 2013.

van de buurt te voorkomen en anderzijds vanwege het gunstige effect op de leefomgeving. Hierdoor voelden bewoners zich niet verloren in de omvangrijke stad²⁵. Door de hovenstructuur kent de buurt veel buitenruimte met openbaar water, speelplaatsen en groen. De bouw van Hoograven past in het tijdsbeeld van de jaren 1950; portiekflats met vier etages, veel openbaar groen en een combinatie van laag- en middelhoogbouwwooningen. De winkelveorzieningen zijn gevestigd in twee winkelcentra: aan de 't Goylaan en het Smaragdplein.

Hoograven maakte een met Kanaleneiland vergelijkbare ontwikkeling door: de populariteit van de buurt nam in de loop van de jaren steeds verder af. Het grootste deel van de woningen in Hoograven ligt in de sociale huursector, wat huurprijzen relatief laag maakt. Mede hierdoor vestigden zich in de jaren 1980 veel niet-westerse gezinnen in de buurt. In het midden van de jaren 1990 had slechts 51% van de bewoners van Hoograven een Nederlandse etniciteit (Bolt & Torrance, 2005:25). Gebrekkig onderhoud van de openbare ruimte, een eenzijdige bevolkingssamenstelling, jeugdoverlast, criminaliteit, het afnemend voorzieningenaanbod en het gebrekkige onderhoud aan de woningen, waren aanleiding voor de koopkrachtige bewoners om de buurt te verlaten en te vertrekken naar naburige wijken en/of gemeenten (Gemeente Utrecht, 2008). Deze factoren vormden eveneens aanleiding voor de gemeente en de woningbouwcorporaties om actief in te grijpen in de sociaal-maatschappelijke, ruimtelijk-functionele en financieel-economische aspecten van de buurt teneinde deze een boost te geven. Jongerenoverlast, buurtoverlast, woninginbraken en ervaren onveiligheid zijn enkele problemen waar Nieuw Hoograven mee te kampen heeft. Met name het aantal woninginbraken is zorgwekkend. Deze zijn tweemaal zo hoog als het Utrechtse gemiddelde: 35 tegenover 14,2 inbraken per 1000 woningen (Gemeente Utrecht, 2015).

Samenstelling van de buurt

In 2016 bedraagt het bewonersaantal in Hoograven-Noord en Hoograven-Zuid respectievelijk 2.259 en 3.605 (WistUdata, 2016). Ik beperk mij tot deze subbuurten, omdat de geïnterviewde jongeren uit deze buurten afkomstig zijn. Een relatief groot deel van de bewoners uit Nieuw Hoograven is van Marokkaanse afkomst (WistUdata, 2016). In Hoograven-Zuid is 35,6% van de bewoners van Marokkaanse afkomst; in Noord is dat

²⁵ Cultuurhistorisch onderzoek en ruimtelijke analyse Utrecht naoorlogse wijken: Tolsteeg-Hoograven, 2006.

20,6%. Met name Hoograven-Zuid heeft een jonge bevolkingsopbouw; iets meer dan een kwart van de bewoners is tussen de 0 en 17 jaar. Het hoge aandeel kinderen en jongeren hangt samen met de grootte van de huishoudens van voornamelijk bewoners van niet-westerse afkomst. Nieuw Hoograven kenmerkt zich verder als een buurt met veel lage inkomensgroepen, veel laagopgeleiden en werkelozen.

Het merendeel van de woningen in de buurt is in het bezit van de woningbouwcorporatie. Hoograven kent veel sociaal-maatschappelijke problemen: hoge sociale achterstand, een zwakke sociale samenhang en een oververtegenwoordiging van allochtonen, werkelozen en laagopgeleide bewoners (Gemeente Utrecht, 2015). Volgens verschillende beleidsdocumenten is de oorzaak van de zwakke sociaaleconomische structuur het relatief grote aandeel bewoners van niet-westerse afkomst dat langs de 'autochtone' bewoners leeft, het (grote) aantal alleenstaanden, mensen met lage inkomens en uitkeringsontvangers. Wijkbewoners hebben moeite om rond te komen en een groot aantal mensen zit in de schuldhulpverlening. Tot slot vermeldt de gemeente Utrecht in haar Buurtenverkenning (Koning, et al., 2015) dat veel jongeren (17-22-jarigen) de school vroegtijdig verlaten zonder in het bezit te zijn van een startkwalificatie.

Herstructurering en renovatie

Ik kan mij nauwelijks meer herinneren hoe het winkelcentrum 't Goylaan eruitzag voordat dit deel van Hoograven grondig werd gesloopt en herbouwd. Vijftien jaar geleden kon ik ook niet vermoeden dat deze plek een belangrijke plaats zou innemen in mijn onderzoek. Wat gebleven is in mijn herinnering, is de verpauperde aanblik van het 'winkelcentrum' aan de zuidelijke kant van het 't Goylaan. Dichtgetimmerde winkels, een Albert Heijn die niet onderdeel voor een winkel in de crisisjaren 1990 in Suriname: een kleine, donkere, lekkende winkel met onvriendelijk winkelpersoneel. Ik ben daar nooit meer teruggegaan, totdat de nieuwe AH op 't Goylaan haar deuren opende.

De ernstige vervuiling van de openbare ruimte, toenemende criminaliteit, rondhangende jeugd, achterstallig onderhoud van de woningen, vormden voor de gemeente Utrecht aanleiding voor de grondige wijkvernieuwing in Nieuw Hoograven. In 2007 besloot de gemeente dat Nieuw Hoograven als vijfde buurt aan de krachtwijken-aanpak werd toegevoegd. De focus zou liggen op wonen/woonomgeving, werken en leren. Na verloop van tijd verlegde de focus zich, waarbij de aandacht meer kwam

te liggen op de sociale samenhang in de buurt, buitenruimte en veiligheid. Het doel daarvan was het doorbreken van de eenzijdigheid in het woningbestand en de bevolkingssamenstelling (Gemeente Utrecht, 2008).

In de afgelopen jaren heeft er grootschalige renovatie en herstructurering plaatsgevonden in de buurt; ongeveer 1400 woningen zijn gesloopt en even zoveel nieuwbouw is gerealiseerd. De woningvoorraad is van 23% naar 77% eengezinswoningen gegaan, een nieuw winkelcentrum is gerealiseerd en in september 2013 was het hart van Hoograven volledig gereed (Gemeente Utrecht, 2016). In haar Wijkactieplan 2016 Zuid geeft de gemeente aan dat zij in dat jaar de buurtaanpak in twee subbuurten wil afronden. Sociaal-maatschappelijke problemen zijn echter minder makkelijk op te lossen dan het vervangen van stenen; jongerenoverlast blijft een punt van zorg en aandacht, het aantal kinderen met ongezond gewicht en overgewicht blijft onverminderd hoog en veiligheid in de buurt blijft de komende jaren eveneens een punt van aandacht (Gemeente Utrecht, 2015).

4.4 Het Nederlands stedelijk beleid in vogelvlucht

In de voorgaande paragrafen ben ik ingegaan op de fysieke en sociale kenmerken van Kanaleneiland en Hoograven. De ontwikkeling van deze buurten is in belangrijke mate beïnvloed door het landelijk stedelijk beleid. Aan de hand van een beknopte bespreking van voornamelijk academische literatuur over het stedelijk beleid, laat ik zien hoe (bepaalde) beelden van achterstandswijken worden ge(re)produceerd.

In de literatuur concentreert de discussie rondom achterstandswijken zich sterk op het begrip sociale uitsluiting. Daarbij ligt het accent vooral op de gebrekkige sociale participatie, normatieve integratie en beperkte toegang tot voorzieningen van (allochtone) bewoners (Jehoel-Gijsberts & Vrooman, 2008). Segregatie en vooral de eenzijdige buurtsamenstelling liggen volgens Musterd (2003) ten grondslag aan dit probleem. In Nederland concentreert de beleidsdiscussie zich voornamelijk op de gebrekkige integratie van niet-westerse allochtonen in de samenleving (Schinkel, 2010). Hierbij spelen sociale en fysieke omgevingskenmerken een nadrukkelijke rol in het herstructureringsbeleid. Zowel waardeoordelen als beleidsmaatregelen richten zich op het belang van omgevingskenmerken, stelt Uitermark (2003:185), die een duidelijke relatie legt tussen kansarmoede en de omgeving omdat interventies

steeds meer op buurtniveau worden ingezet. Ook Blokland (2005:10) onderschrijft dit; 'steeds wordt er een sterk verband gelegd tussen woonlocatie en kansen, tussen kansarmoede en desintegratie'. Daarmee worden grootstedelijke problemen van armoede, werkloosheid, criminaliteit en leefbaarheid tot een problematiek van buurten en wijken gemaakt (Blokland, 2005), terwijl sommige vraagstukken om een stedelijke of zelfs bovenstedelijke oplossing vragen.

Het Nederlands herstructureringsbeleid voert jaren terug. Begin jaren 1950 startte de overheid met de vernieuwing van steden en wijken in Nederland om de grote woningnood op te lossen. Hierna heeft het stedelijk beleid verschillende koerswijzingen doorgemaakt (Bolt, Hooimeijer, Van Kempen, Kokx & Zwanenberg, 2011). De focus verlegde zich van cityvorming in de jaren 1960 naar stadsvernieuwing in de jaren 1970. Het doel van de stadsvernieuwing was om binnensteden te behouden als woongebied en hier tegelijkertijd betaalbaar te kunnen wonen (Van Beveren, 2014:29), wat met name fysieke herstructurering van steden en wonen en het behouden van de bestaande sociale en stedenbouwkundige structuur tot gevolg had. Investeren in steden en wonen bleek echter niet voldoende te zijn om de achterstanden in wijken en buurten te maskeren. Achterstanden bleven bestaan en noodzaakten de rijksoverheid tot een aanpassing van het stedelijk beleid waarbij het accent meer naar bewoners zelf werd verlegd en het belang dat zij hechtten aan hun directe woonomgeving. Stadsvernieuwing leidde echter alleen tot betere woningen, maar niet tot een kwaliteitsverbetering van buurten.

Met de lancering van het 'probleemcumulatie gebiedenbeleid' in de jaren 1980 gaat het stedelijk beleid zich steeds meer richten op het verminderen van sociale achterstanden in zogenaamde achterstandswijken. Het accent verschuift van de fysieke naar de sociale infrastructuur van wijken en buurten (Van Putten in Denters, 2008). Hiermee worden de eerste contouren zichtbaar van wijkgericht Grotestedenbeleid. Sociale vernieuwing was het antwoord op het tegengaan van de geconstateerde achterstanden en werd vooral ingezet ter verbetering van de openbare ruimte, leefbaarheid en sociale cohesie (Bolt et al., 2011). Met het aantreden van het Paarse Kabinet in 1994 deed ook het Grotestedenbeleid (GSB) zijn intrede. In 1995 werd een aanvang gemaakt met het grotestedenbeleid op basis van een convenant tussen de vijftien grootste steden en het kabinet. Het beleid werkte vanuit drie pijlers aan verbetering van wijken: fysiek, economisch en sociaal. Later is hier de veiligheidspijler aan toegevoegd en kwam het accent veel meer te liggen op leefbaarheid

(Steyaert, et al., 2009:50). Het GSB duurde van 1994-2014 (Uyterlinde, Van der Velden & Gastkemper, 2017). Met de stedelijke vernieuwing, vijf jaar na de start van het GSB, gaf het Rijk het stedelijk beleid een belangrijke impuls door te starten met groot-schalige herstructureringen om sociaal en ruimtelijk tweedelingen in concentratiebuurten tegen te gaan. Herstructurering zou zich richten op flats, kleine woningen en relatief goedkope woningen die in niet al te beste staat verkeerden (VROM, 1997; Van Beckhoven & Van Kempen, 2003; Kleinhans, 2005). Herstructurering is daarmee de meest zichtbare uitkomst van de stedelijke vernieuwing in buurten als Kanalen-eiland en Hoograven (Kleinhans et al., 2014).

In 2003 wordt geconstateerd dat de stedelijke vernieuwing die was ingezet toch niet het gewenste resultaat had. Mede hierdoor komt minister Kamp met een actieprogramma dat zich richt op 56 prioriteitswijken in de 30 grootste steden van Nederland (Steyaert et al., 2009). In reactie hierop formuleren achtereenvolgens minister Winsemius en minister Vogelaar een lijst met 40 wijken waar grootschalige veranderingen ter revitalisering van de gebieden (wijken) gepland zijn. In haar advies 'van Aandachtswijk naar Krachtwijk', maakt de het VROM (2007) inzichtelijk wat de oorzaak is van de voortdurende problemen in aandachtswijken. In deze wijken is sprake van een gebrek aan sociale samenhang in de directe omgeving met verval en verloedering tot gevolg. Daarnaast ontbreekt het bewoners aan de basiscondities voor persoonlijke ontplooiing en constructief gedrag, waardoor de betrokkenheid bij de directe leefomgeving steeds minder vanzelfsprekend wordt. De focus in het Actieplan ligt dan ook op drie thema's: wonen en werken, leren en opgroeien, en integreren en veiligheid. Onderliggende gedachte is dat door te investeren in het versterken van de binding en betrokkenheid van bewoners, de verbetering op de andere gebieden vanzelf optreedt. Daarmee lijkt de discussie over aandachtsbuurten steeds meer een bindingsvraagstuk te worden. Investeren in gevoelens van gemeenschap wordt gezien als een belangrijke voorwaarde om de leefbaarheid in dit type buurten te vergroten (Blokland, 2003). Met deze studie snijd ik echter een ander bindingsvraagstuk aan dan gebruikelijk centraal staat in de ideeën over herstructurering, namelijk de binding die bewoners ervaren met dit type buurten. Uit de bovenstaande bespreking blijkt hier eveneens nauwelijks aandacht voor te zijn.

4.5 Perspectieven op achterstandswijken

In de beleidsliteratuur worden verschillende benamingen gegeven aan buurten zoals Kanaleneiland en Hoograven: probleembuurten, achterstand buurten, probleem-accumulatiewijken, aandachtswijken, Vogelaarwijken, krachtwijken en prach wijken. Deze benamingen verwijzen stuk voor stuk naar de gemeenschappelijke problemen van dit type buurten en het gevoerde beleid. Alhoewel achterstandswijken geen vast profiel hebben, hebben de wijken volgens Van Stokkom en Toenders (2010) wel een aantal gemeenschappelijke kenmerken (Van Stokkom & Toenders, 2010). Er is sprake van structurele achterstanden, veel ervaren overlast en/of onveiligheid, slecht onderhouden woningen, concentratie van etnische minderheden, negatieve buurtreputaties en onverschilligheid ten aanzien van officiële overheidsinstituties (Van Stokkom & Toenders, 2010:12). Kort samengevat gaat het om gebieden waarin een groot aantal problemen op fysiek, economisch en sociaal vlak voorkomen en bovendien met elkaar samenhangen (Van Kempen, 2003). In deze paragraaf bespreek ik verschillende wijzen waarop achterstandsbuurten in de beleids- en wetenschappelijke literatuur worden gezien. Net als in mijn bespreking van buurtbinding, verloopt deze bespreking langs de lijnen van ruimtelijke, sociale en meer culturele perspectieven op achterstandsbuurten. Een indeling die samenvalt met de wijze waarop volgens Buys (1997) naar bevolkingssamenstellingen en woongebied wordt gekeken, wat herstructurering legitimeert. Buys (1997) onderscheidt drie benaderingswijzen waarop naar achterstandswijken wordt gekeken, te weten een ruimtelijk-economisch, sociaaleconomisch en sociaal-cultureel motief. Benaderingswijzen die volgens hem zowel in het beleidsdenken als in de wetenschappelijke literatuur terugkomen. Aan de hand van de indeling van Buys bespreek ik de verschillende perspectieven op achterstand en achterstandswijken. Daar waar nodig vul ik deze aan of scherp ik het aan met voor deze studie relevante discussies over achterstandswijken.

Zo schaaft Buys leefbaarheid onder het sociaal-culturele motief. De definiëring van VROM (2004) volgend, waarin leefbaarheid zowel een fysiek als sociaal kenmerk heeft, is het logischer om deze kenmerken apart te bespreken. De fysieke aspecten van leefbaarheid breng ik daarom onder bij het ruimtelijk-economische motief en de sociale aspecten onder het sociaal-culturele motief. Buys besteedt in zijn bespreking summier aandacht aan het belang van sociale netwerken en sociaal kapitaal, terwijl deze begrippen een belangrijke indicator zijn voor participatie (in de samenleving)

en de mate van sociale samenhang in achterstandsbuurtten. In het herstructureringsbeleid wordt niet voor niets sterke nadruk gelegd op het bevorderen van de sociale cohesie in achterstandswijken. Ik bespreek deze begrippen bij het sociaaleconomisch motief. Tot slot kies ik ervoor om, in tegenstelling tot Buys, de ideeën over armoedecultuur te bespreken bij het sociaal-culturele motief. Dit doe ik omdat armoedecultuur iets zegt over de sociaal-culturele kenmerken van bewoners, zoals hun leefstijl, woongedrag en woonmilieu, en minder van toepassing is op de sociaaleconomische kenmerken van bewoners.

Sociaaleconomisch perspectief

Het sociaaleconomisch perspectief heeft betrekking op alle aspecten die maken dat mensen opgenomen zijn en participeren in de samenleving. In dit perspectief wordt de relatie tussen kansarmoede en woonomgeving gelegd. Ruimtelijke concentratie van kansarmoede leidt tot geringe participatie van individuen in de bredere samenleving. Door een concentratie van kansarme personen zoals werkelozen, maar ook mensen met een migratieachtergrond, hebben zij niet de mogelijkheid hun sociaaleconomische positie te verbeteren. Personen met een migratieachtergrond hebben beduidend meer lokale bindingen dan mensen met een Nederlandse achtergrond, stellen Van Stokkom en Toenders (2010). Mede vanwege de gemeenschappelijke taal, het land van herkomst en hun culturele achtergrond ontwikkelen migranten hechtere lokale bindingen (Odé & Walraven, 2013). Hechte lokale bindingen kunnen leiden tot segregatie, wat eveneens een belemmering is voor de sociaaleconomische ontwikkeling van deze groepen.

In achterstandswijken concentreert de discussie zich met name op het vermeende gebrek aan sociaal kapitaal, omdat in deze wijken vooral sprake is van *bonding capital* (sterke bindingen binnen de eigen groep) wat leidt tot sociale fragmentatie in de ruimere samenleving (Van Marissing, Bolt & Van Kempen, 2004). Daarnaast leidt een gebrek aan sociaal kapitaal tot een gebrekkige binding en participatie van buurtbewoners met hun omgeving en de rest van de samenleving. Sociaal kapitaal verwijst naar netwerken die mensen hebben die met name bedoeld zijn om vooruit te komen. 'Social capital refers to connections among individuals' social networks and the norms of reciprocity and trustworthiness that arise from them' (Putnam, 2001). Putnam maakt het onderscheid tussen *bonding* en *bridging* kapitaal. Voor bonding kapitaal zijn sterke onderlinge banden nodig ter ondersteuning van familie en vrienden,

terwijl het bij *bridging* kapitaal vooral gaat om de zwakke verbindingen (*weak ties*) die mensen in staat stellen om verbindingen te kunnen maken naar andere groepen buiten de eigen groep. Met name *bridging* kapitaal is nodig om vooruit te komen. Volgens Pinkster (2007) ontbreekt het precies aan dit laatste in achterstandsbuurten; mensen beschikken simpelweg niet over de benodigde sociale hulpbronnen in hun persoonlijke netwerken om vooruit te komen in het leven. Zij beschikken niet over de zo waardevolle *weak ties* met meer welgestelde mensen en hoogopgeleide mensen die een brug kunnen vormen naar, en hun bekend kunnen maken met, formele instituties of structuren en kunnen helpen te ontsnappen uit hun marginale positie.

De vraag is echter in hoeverre deze conclusies ook gelden voor jongeren. Binnen de theorievorming rondom sociaal kapitaal, komt de perceptie van jongeren nauwelijks aan bod. Jongeren, is de veronderstelling, zouden automatisch profiteren van het sociaal kapitaal van hun ouders om vooruit te komen in deze wereld (Holland, 2009). Verschillende wetenschappers laten zien dat sociaal kapitaal er wel degelijk toe doet voor jongeren, alleen krijgt het op een wat andere manier vorm (Karsten, 2011). Schaefer-Mc Daniel (2006) ontwikkelde in haar onderzoek naar buurt en plaats een framework waarbinnen het sociaal kapitaal van jongeren begrepen kan worden. Zij onderscheidt drie elementen: sociale netwerken en interacties, vertrouwen en wederkerigheid, en 'sense of belonging' of 'place attachment'. Schaefer-Mc Daniel's argument is dat sociaal kapitaal zowel een individueel als collectief vermogen is, dat niet alleen individuele voordelen oplevert maar ook voordelen voor de gemeenschap waar jongeren onderdeel van zijn. Holland, Reynolds en Weller (2007) beargumenteren dat jongeren soms meer voordeel hebben bij *bonding* kapitaal, omdat deze ondersteunend is in het onderhandelen van transities en het construeren van hun identiteit.

Sociaal-cultureel perspectief

Het sociaal-cultureel perspectief legt een relatie tussen de sociaal-culturele kenmerken van bewoners en de leefbaarheid in een buurt/wijk/straat. Dit perspectief vertoont raakvlakken met de wijze waarop het Sociaal Cultureel Planbureau (2015) de sociale kenmerken van leefbaarheid definieert als de onderlinge betrokkenheid, de kwaliteit van buurtcontacten en vormen van buurthulp. De sociale kenmerken van leefbaarheid²⁶ worden in deze SCP-publicatie teruggebracht tot sociale cohesie,

²⁶ De fysieke kenmerken van leefbaarheid schaar ik onder het ruimtelijk-economisch perspectief.

wat uiteenvalt in vier elementen: integratie, betrokkenheid bij de buurt, onderlinge betrokkenheid en interactie. De bewonerssamenstelling is volgens Buys (1997:84-85) van invloed op de subjectieve component van leefbaarheid in een wijk, namelijk de individuele woonbeleving.

Etnische concentratie blijkt een negatief effect te hebben op de waardering die bewoners voor de buurt hebben (VROM, 2007). Van Stokkom en Toenders (2010) wijzen in *De sociale cohesie voorbij* eveneens op de impact die de grote instroom van etnische minderheden heeft gehad op oude stadswijken. Voor veel oorspronkelijke bewoners betekende de toename van grote groepen etnische minderheden een verlies van de eigen vertrouwde omgeving, wat leidde tot een kloof tussen bewoners. Segregatie, stellen zij verder, heeft een remmende werking op de contacten met autochtone groepen en is een rem op hun sociaaleconomische en culturele ontwikkeling. Daarentegen biedt het wonen in een omgeving waar veel mensen met dezelfde etnische achtergrond (lees niet-Nederlandse etniciteit) wonen, mensen ook wederzijdse steun. 'Veel bewoners in kansarme wijken zijn in hun sociale leven sterk op de buurt gericht en contacten in de buurt vormen een belangrijke bron van informele hulp' (Pinkster, 2008:72). Deze conclusie is niet alleen van toepassing op volwassenen (waar de meeste onderzoeken op gebaseerd zijn), ook de jongeren in deze studie verwijzen naar het belang van contacten in de buurt.

Zoals eerder aangegeven gaan veel migranten wonen op plaatsen waar meer leden van de eigen groep al wonen. Dit biedt bewoners steun, maar ook vertrouwde-heid, omdat zij bekend zijn met de gedragscodes en zich op hun gemak voelen (Van Stokkom & Toenders, 2010:49). Door hun beperkte contacten met andere buurtbewoners, ontwikkelen bewoners in arme buurten afwijkende houdingen en gedrag ten aanzien van onderwijs, werk en de arbeidsmarkt (Pinkster, 2008). Het ontbreken van rolmodellen voor kinderen en het 'besmettelijke' karakter van crimineel gedrag onder jongeren, alsmede de werkloosheid onder volwassenen, zijn enkele voorbeelden van dit socialisatiegedrag. De sociaal-culturele benadering beschouwt aandachts-wijken als sociaal-ruimtelijke contexten waar bewoners elkaars gedrag herkennen en zich dit gedrag eigen maken tegenover de buitenwereld die dit gedrag als afwijkend bestempelt en beschouwt. Deze houding doet sterk denken aan het door Suttles (in Lupi, 2005; Van Stokkom & Toenders, 2010) ontwikkelde concept 'defended neighbourhoods', dat verwijst naar specifieke gebieden binnen buurten die bewoners een bepaalde mate van bescherming bieden ten opzichte van de buitenwereld. Mensen

voelen zich veilig en vertrouwd en identificeren zich ook met deze locatie. Mensen hebben behoefte aan afgebakende gebieden waar zij zich veilig voelen ten opzichte van de rest van de buurt of het stedelijke gebied. Het schaalniveau van *defended neighbourhoods*, beperkt zich vaak tot een straat of zelfs een woonblok en ontstaat in heterogene gebieden, met veel lage inkomens, migranten en bewoners die elkaar nauwelijks kennen. Binnen de wijk ontstaan hechte netwerken met sterke sociale controle. Juist door de sterke buurtgerichtheid en de gerichtheid op mensen in de buurt, hebben buurtbewoners geringe contacten met de 'buitenwereld'.

Een tweede aspect van de 'cultuurvorming' in aandachtsbuurten, is het onderscheid tussen in- en outsiders. Blokland (2005) maakt dat inzichtelijk aan de hand van het buurtgebruik van *peer groups*, een begrip dat relevant blijkt voor mijn studie over jongeren. Voor hun leefstijl zijn ze aangewezen op de publieke ruimte, waar zij een groot deel van hun vrije tijd doorbrengen. Zij ervaren de publieke ruimte als deel van zichzelf en eigenen zich deze toe en schermen het af voor outsiders. 'Hierdoor krijgt de buurt betekenis als toneel van conflicten over het gebruik van bijvoorbeeld bankjes, pleintjes etc. Jongerengroepen benutten het wij-zij perspectief (andere niet tot de groep horende peers) om hun collectiviteit te behouden' (Van Stokkom & Toenders, 2010:51). Daarom is het volgens Van Kempen (2003) ook noodzakelijk om in buurten meer aandacht te besteden aan de aard van de publieke ruimte. Veilige en aantrekkelijke ontmoetingsplaatsen blijken voor jong en oud essentieel te zijn voor het functioneren van een buurt of stad en voor het stimuleren van sociale contacten binnen buurten. Cultuurvorming wordt ten slotte medebepaald door negatieve buurtreputaties. Aandachtsbuurten hebben veelal een negatief imago (mede gevoed door mediaberichten) en bewoners hebben dagelijks te kampen met het stigma dat op hun buurt rust. Het bewaken van de sociale reputatie van de buurt speelt een belangrijke rol in het dagelijkse leven van bewoners (Reijndorp, 2004).

Ruimtelijke-economische perspectief

In dit perspectief worden de fysieke structuur en inrichting van buurten en wijken beschouwd als een van de belangrijkste factoren die leiden tot achterstand in buurten. Woningdichtheid en het aantal flats blijken bepalend te zijn voor de mate waarin bewoners hun buurt waarderen (VROM, 2004). In zowel Kanaleneiland als Hoograven is sprake van hoge woningdichtheid en een grote hoeveelheid flats. Renovaties en herstructurering hebben het aanzicht van de buurten, met name Hoog-

raven, sterk veranderd. De aanwezigheid van voorzieningen blijkt eveneens een doorslaggevende factor te zijn in de waardering die individuele bewoners hebben voor hun buurt. Verloedering (vervuiling, vernieling) van de woonomgeving, is volgens de VROM-rapportage (2004) een andere indicator die wijst op een geringe mate van waardering van de buurt. Verloedering, mijn waarneming in met name Hoograven, ontstaat door uitstel van sloopwerkzaamheden en leegstand, wat leidt tot onverschilligheid over de fysieke woonomgeving omdat de woningen toch gesloopt worden. Een gebrekkige fysieke infrastructuur, een verloederde omgeving en eenzijdige woningvoorraad, leidt volgens Buys (1997) tot een afname van de economische vitaliteit en verslechterde marktpositie van een wijk.

Aan de hand van de indeling van Buys heb ik laten zien hoe vanuit ideeën over participatie, cultuurvorming en leefbaarheid ingrepen in de fysieke en sociale structuur van buurten worden gelegitimeerd. Dit denken is ook zichtbaar in de wijze waarop de verschillende beleidsinterventies en beleidsaanpassingen in Kanaleneiland en Hoograven zijn ingezet. Leidend daarbij is de idee dat een concentratie van 'kansarme' personen vanwege uiteenlopende motieven negatieve gevolgen heeft voor de ontwikkeling van buurten, de bewoners en de bredere samenleving. In dit denken is weinig aandacht voor de mogelijke hulpbron die dit type buurt kan zijn voor jongeren. Verschillende studies (Reynolds, 2013; Bullen & Kenway, 2005) laten zien dat voor jongeren dit type buurten een hulpbron kan zijn bij de vorming van hun identiteit, gevoelens van solidariteit, 'agency' en thuis voelen. Buurten zijn van intrinsieke betekenis voor jongeren, ondanks het feit dat het een achterstandsbuurt is, stelt Reynolds. 'In such cases, rather than seeing the neighbourhood as restrictive and constraining their opportunities for success, their neighbourhoods instead offered them a place of attachment, security and belonging from which to build social progress and mobility' (Reynolds, 2013:488). De buurt biedt jongeren in haar studie dus juist een plek van binding, veiligheid en een thuis, wat de basis vormt voor sociale voortgang en mobiliteit. Ook Bullen en Kenway (2005) wijzen op het belang en de waarde van verschillende soorten kapitaal, sociaal, cultureel en symbolisch kapitaal, voor jonge vrouwen die opgroeien in achterstandssituaties. 'Het biedt hen hulpbronnen en strategieën om zich staande te houden' (p 52). Deze uitkomsten sluiten aan bij het onderzoek van Chalhi (te verschijnen) waarin zij laat zien hoe de jonge Marokkaans-Nederlandse vrouwen uit Hoograven hun netwerk en organisaties in de buurt strategisch inzetten om vooruit te komen ('get on').

Alhoewel deze studie zich niet richt op het sociaal kapitaal van jongeren in Kanaleneiland en Hoograven, laat het zien hoe de buurt, ondanks sociaaleconomische problemen, van onschatbare waarde is voor jongeren. Een inzicht dat ontbreekt in de drie eerder besproken perspectieven en waar ik nadrukkelijk aandacht voor heb in dit onderzoek.

4.6 Achterstandsbuurten anno 2018

Deze studie is uitgevoerd in de periode, 2010-2014, waarin het krachtwijkenbeleid op volle toeren draaide. Tegen deze achtergrond moet ook de beschrijving van dit hoofdstuk, dat inzoomt op Kanaleneiland en Hoograven, begrepen worden. In deze periode stonden de krachtwijken zowel op landelijk als gemeentelijk niveau volop in de aandacht. Door het Rijk, gemeenten en woningbouwcorporaties is ruim een miljard euro geïnvesteerd in het verbeteren van deze buurten. Ook de gemeente Utrecht heeft in deze periode miljoenen euro's geïnvesteerd in onder meer de hervitalisering van Kanaleneiland en Hoograven.

Anno 2018 lijkt het krachtwijkenbeleid een stille dood gestorven. Hiervoor zijn een drietal redenen te geven: 1. beëindiging van overheidsbeleid, 2. de economische crisis en 3. de transitie en transformatie binnen het sociale domein (Uyterlinde & Van der Velde, 2017). Met het aantreden van het Kabinet-Rutte I komt eerder dan gepland een einde aan het wijkenbeleid, wat ook het einde inluidt van het krachtwijkenbeleid in Nederland. Hiermee komt een vroegtijdig einde aan het beleid dat in 2007 werd geïnitieerd door minister Ella Vogelaar. Het kabinet besluit in 2012, vijf jaar eerder dan gepland, geen geld meer te investeren in het krachtenwijkbeleid. Een besluit dat directe gevolgen heeft voor de woningbouwcorporaties, één van de belangrijkste partners in de uitvoering van de actieplannen, die noodgedwongen hun investeringen stopzetten (Kleinhans et al., 2014). Vernieuwingen en investeringen in krachtwijken vallen vanaf deze periode mede door de economische crisis dan ook bijna stil. Ten slotte leiden de veranderingen binnen onder meer het sociale domein tot een beleidsverschuiving, waarin de verantwoordelijkheid voor samenleven veel directer bij bewoners wordt neergelegd in plaats van voorheen de overheid. Van burgers wordt steeds meer verantwoordelijkheid voor en zelfparticipatie in hun directe leefomgeving verwacht. Ondersteuning en hulp wordt dichtbij de bewoner, in de buurt,

georganiseerd en daarbij wordt een actief beroep gedaan op het sociale netwerk van bewoners. De rol van gemeenten is vooral faciliterend en waar nodig ondersteunend van aard.

Met deze omslag in het denken zijn de problemen in buurten als Kanaleneiland en Hoograven natuurlijk niet verdwenen. Uit de verschillende beleidsdocumenten blijkt dat de gemeente Utrecht door de verandering van het rijksbeleid haar focus in beide buurten heeft verlegd. 'De buurtaanpak in Kanaleneiland heeft een meer organische vorm gekregen', stelt de gemeente Utrecht (Gemeente Utrecht, 2017a:10), 'waarbij gezocht wordt naar een evenwicht tussen fysieke en sociaaleconomische ontwikkeling en beheer'. Aan de ene kant gaat het om extra aandacht voor de fysieke structuur en leefomgeving die aansluit bij de planontwikkeling van woningbouwcorporaties. Daarbij is een belangrijke rol weggelegd voor bewoners; van bewoners wordt verwacht dat zij aangeven welke vragen spelen in de buurt. Aan de andere kant zal de gemeentelijke aanpak van maatschappelijke problemen meer vanuit verschillende invalshoeken vormgegeven worden. Volgens de gemeente moet deze organische aanpak leiden tot een betere afstemming van fysieke ingrepen, sociaaleconomische ingrepen en beheer in de buurt (met name voor Kanaleneiland-Noord is dit het geval). Deze aanpak sluit aan bij het denken over de participatiesamenleving waarbij bewoners verantwoordelijk zijn voor veranderingen in hun directe leefomgeving. Van bewoners wordt een actievere rol en houding verwacht ten aanzien van het verbeteren van de leefbaarheid van de buurt en de sociale omstandigheden in de buurt. De gemeente constateert echter ook een aantal blijvende aandachtspunten, zoals de matige staat van de openbare ruimte in Kanaleneiland. Daarom heeft de gemeente Utrecht voor de komende drie jaren een bedrag van drie miljoen beschikbaar gesteld ter verbetering van de openbare ruimte in Kanaleneiland (Gemeente Utrecht, 2017b). Naast de openbare ruimte heeft de gemeente blijvende aandacht voor maatschappelijke problemen en veiligheid in de buurt.

Ook in Hoograven is de afgelopen twee jaar veel veranderd. Sinds 2013 is Hoograven geen krachtwijk meer (Gemeente Utrecht, 2016). Tot en met 2016 zijn de investeringen in de buurt gefinancierd uit het krachtwijkenprogramma. In 2017 was er nog slechts beperkt budget beschikbaar uit het krachtwijkenprogramma. De gemeente is zich er terdege van bewust dat in sommige delen van Hoograven een intensieve aanpak nodig blijft, met name voor de complexen die in 2017 gesloopt en herbouwd zijn. Veel bewoners in deze complexen verkeren in kwetsbare posities, wat om een

intensieve aanpak en begeleiding van deze groep bewoners vraagt. Welzijnsorganisatie Stichting Vooruit (Stichting Vooruit, 2017) constateert ook een steeds groter wordende kloof tussen groepen in de buurt; een tweedeling tussen onder meer arm en rijk, taalvaardig en niet-taalvaardig en tussen mensen met en zonder migratieachtergrond. Daarnaast signaleert zij dat mensen door armoede minder gemakkelijk kunnen participeren, de deelname aan activiteiten beperkt is en dat er minder voor mensen wordt geregeld (p. 18). Dit sluit aan bij conclusies uit onderzoek van TNS NIPO, dat stelt dat bewoners in kwetsbare buurten minder bereid zijn zich in te zetten voor hun buuren en hun leefomgeving²⁷. Dergelijke buurten kunnen door een terugtrekkende overheid juist in verval raken.

Met behulp van de buurtaanpak hoopt de gemeente Utrecht in Hoograven een aanpak te realiseren waarbij nauwe afstemming is tussen fysieke en sociale vraagstukken. In deze 'buurtaanpak', zo stelt de gemeente, werken de verschillende partners uit het welzijnswerk, het gezondheidscentrum, de buurtteams, de wijkpolitie, het jongerenwerk et cetera nauw met elkaar samen om de problemen in de buurt het hoofd te bieden. Naast de buurtaanpak formuleert de gemeente speerpunten op het gebied van gezondheid, onderwijs, sport en veiligheid voor de buurt. Financiering van deze plannen komt uit het reguliere gemeentelijke budget en desgewenst uit het krachtwijkenprogramma.

Over de effecten van het (kracht)wijkenbeleid zijn wetenschappers niet eensluidend. Enerzijds laten onderzoeken zien dat de gevolgen van sociale menging weinig effect hebben gehad op de economische positie van de zittende bewoners (Wittebrood et al., 2011; Miltenburg, 2017). Het onderzoeksrapport *Kwetsbare wijken in beeld* van Platform 31 (Uyterlinde & Van der Velde, 2017) laat zien dat de ruimtelijk-fysieke vernieuwingen praktisch zijn stilgevallen. Door een toenemende concentratie van kwetsbare bewoners is de druk op het sociale domein (lees sociale voorzieningen) aan het groeien. Druk die de gemeente door de transitie van verzorgingsstaat naar de participatiesamenleving niet zo gemakkelijk meer kan opvangen. Anderzijds laat onderzoek ook zien dat het beleid wel degelijk resultaat heeft gehad. Zo laten Kullberg et al. (2015) zien dat het vertrouwen van bewoners in deze buurten enigszins is hersteld. De gezondheid van bewoners in aandachtswijken is verbeterd. Ook Zwiers, Kleinhans en Van Ham (2017) spreken van positieve effecten van het beleid in

²⁷ <https://joop.bnnvara.nl/nieuws/participatiesamenleving-leidt-tot-gettovorming> (geraadpleegd op 12 juni 2018)

de betreffende buurten. In al deze conclusies is en blijft het perspectief van jongeren stelselmatig onderbelicht, terwijl onderzoek van Yarwood en Tyrell (2012) laat zien dat de beleving van jongeren en volwassenen verschillend is en conclusies over volwassen bewoners dus niet zonder meer veralgemeniseerd kunnen worden.

Tot slot, de afgelopen jaren is een ander perspectief ontstaan op de aanpak van wijken: kleinschalig, met veel minder overheidsgeld, dichterbij de leefwereld van de bewoners en in interactie met bewoners (Uyterlinde & Gastkemper, 2017:55). Door de transitie van de verzorgingsstaat naar de participatiesamenleving zijn gemeenten druk doende geweest het sociale domein op orde te brengen met als gevolg dat de aandacht voor aandachtsbuurten is verslapt. Om de leefbaarheid en vitaliteit van kwetsbare buurten en wijken te bewaken en achteruitgang te voorkomen, zullen gemeenten de komende jaren een strategie moeten ontwikkelen die zich richt op het samenbrengen van de verschillende activiteiten en actoren. Zij zullen ook moeten zorgen voor overeenstemming om in wisselende samenstellingen te werken aan oplossingen voor de wijken (Ibid:5). De tijd zal uitwijzen in hoeverre het stopzetten van de wijkaanpak zinnig is geweest.

4.7 Conclusie

In het stedelijk beleid en in een groot deel van de literatuur lijkt weinig oog te zijn voor de betekenis die wonen in achterstandsbuurten voor bewoners heeft. In vrijwel alle onderzoeken worden Kanaleneiland en Hoograven enkel als probleemwijk gepresenteerd in het stedelijk beleid. Anno 2018 lijkt dit nog steeds het geval te zijn. Beleidsdiscussies concentreren zich vooral op de verloederde toestand van de fysieke woonomgeving, welke als rechtvaardiging voor grootschalige interventies wordt gepresenteerd.

Kanaleneiland en Hoograven hebben de afgelopen jaren te maken gehad met uitgebreide herstructureringswerkzaamheden. Veel woningen zijn gedurende mijn veldwerk gesloopt en/of gerenoveerd. Ten tijde van het onderzoek waren de sloopwerkzaamheden in Hoograven-Noord in volle gang en is de buurt intussen bijna volledig gerenoveerd. In Hoograven-Zuid werd een aanvang gemaakt met de renovatie van de woningen en is inmiddels het grootste deel van de werkzaamheden afgerond. Ook in Kanaleneiland heeft de nodige sloop, renovatie en verbouw van woningen

plaatsgevonden. Herstructurering staat voor fysiek ingrijpen in de woningvoorraad en de woonomgeving van naoorlogse wijken (Kleinhans, 2005:3) en moet leiden tot differentiatie van het woningaanbod en meer diversiteit van de bewonerssamenstelling in achterstandswijken. Niet altijd lijken de herstructureringsmaatregelen de gewenste effecten te hebben; diversificatie van wijken blijft beperkt en bewoners voelen zich door ingrijpende herstructurering vaak ontheemd in hun vertrouwde omgeving. Ingrijpen in de fysieke omgeving heeft daarmee niet alleen consequenties voor de sociale samenhang in buurten, maar ook voor de gevoelens van binding die personen met de omgeving ervaren. Beleidsmakers hebben vaak onvoldoende oog voor de betekenis van achterstandsbuurten, wat ook blijkt in de verschillende perspectieven ter legitimering van herstructurering. Het belang en de betekenis die wonen in dit type buurten voor bewoners, in het bijzonder jongeren, kan hebben, komt nauwelijks aan bod in de besproken perspectieven.

Met name voor jongeren die in achterstandsbuurten wonen, is de binding met de buurt en openbare ruimte belangrijk, stellen Leahy Laughlin en Johnson (2011), mede vanwege hun beperkte mobiliteitsmogelijkheden. Verschillende auteurs laten ook het belang van sociaal kapitaal in relatie tot het leven en de ervaringen van jongeren in achterstandsbuurten zien en hoe wonen in dit type buurten een hulpbron kan zijn 'to get on'. Met andere woorden dat de sterke bindingen en de lokale netwerken jongeren juist in staat stelt zich staande te houden, hun identiteit te vormen en zich onderdeel van een groep te voelen. Mede hierdoor en de ervaringen en herinneringen die personen associëren met een bepaalde plaats, krijgt buurt een bijzondere betekenis (Tuan, in Jack, 2008). De buurt is voor de jongeren in deze studie de plek waar zij zijn opgegroeid en waar zij een belangrijk deel van hun jeugd hebben doorgebracht. Opgroeien en geworteld zijn in de buurt is voor bewoners, dus ook jongeren, doorslaggevend in het proces van 'placemaking' en daarom is het ook belangrijk om de buurt vanuit het perspectief van jongeren te bekijken. Tot op heden is buurtbinding in achterstandswijken onderbelicht geweest in de Nederlandse wetenschappelijke literatuur. Maar ook de sociale waarde die dit type buurten heeft in de etnische identiteitsvorming van jongeren is onderbelicht (Reynolds, 2013). In de komende hoofdstukken laat ik zien hoe de buurt door sociaal-ruimtelijke praktijken van de jongeren betekenis krijgt en wat deze alledaagse praktijken zeggen over hun binding en het zich thuis voelen in de buurt.

5. Ontmoeten in de buurt. De sociale betekenis van de buurt voor jongens

5.1 Inleiding

In het voorgaande hoofdstuk heb ik een beeld geschetst van de manier waarop Kanaleneiland en Hoograven in diverse studies als achterstands- en probleebuurt worden gepresenteerd. Ik heb laten zien dat het in deze studies vaak ontbreekt aan het perspectief van jongeren en dat hun ervaringen en binding met de buurt nauwelijks aan bod komen (Visser, 2014). Daar waar de aandacht zich wel richt op jongeren (lees: jongens) worden zij vooral als probleem gezien. In dit eerste empirische hoofdstuk besteed ik aandacht aan dit perspectief. Ik zal laten zien hoe jongens hun tijd in de buurt doorbrengen, waar en met wie zij dat doen en wat de betekenis hiervan is. Jongeren, zoals eerder is aangegeven, brengen een belangrijk deel van hun vrije tijd door in de openbare ruimte. De openbare ruimte functioneert voor zowel jong als oud als ontmoetingsplaats. Mensen gebruiken de openbare ruimte voor comfort, ontspanning, passieve betrokkenheid, actieve betrokkenheid en ontdekking (Carr et al., 1992). De openbare ruimte is ook de plek die mensen gebruiken om zich te identificeren en als plaats om zich te onderscheiden van anderen (Leinfelder, 2007).

Verschillende onderzoeken zoomen in op de betekenis en het gebruik van publieke ruimte en de straat, en beschouwen deze als plekken waar mensen publiekelijk zichtbaar zijn, erkenning zoeken, als plaatsen van sociale ontmoeting, overheersing en verzet en plekken voor het maken van plezier (Malone, 2002; Valentine et al., 1998; Fyfe, 1998; Karsten, 2003; Spierings et al., 2016). Met name voor jongeren vervult de openbare ruimte een belangrijke functie. Malone (2002:163) benadrukt ook het belang van de straat voor jongeren als 'een podium waarop zij hun sociale identiteit construeren in interactie met peers en andere groepen in de samenleving'. Het claimen van de openbare ruimte en zichtbaar zijn in deze ruimtes, is voor jongeren een manier om hun verbinding met de maatschappij via de buurt te legitimeren. De openbare ruimte biedt jongeren de vrijheid om te doen wat zij willen en zich te onttrekken aan sociale controle (El Hadioui, 2011). De openbare ruimte is echter niet voor iedereen even toegankelijk, wat (soms) tot botsingen leidt tussen de verschillende gebruikers van deze openbare ruimte. Deze toegankelijkheid markeert meteen ook het betwiste karakter van ruimte (Holland, Clark, Katz & Peace, 2007), waardoor de beleving en het gebruik van ruimte voor iedereen anders is.

Gedrag van jongens in de openbare ruimte wordt vaak als overlastgevend, hinderlijk en onveilig ervaren en is daarmee in contrast met dominante ideeën over het gebruik van de publieke ruimte (De Jong, 2007). De observatie waar de introductie van dit proefschrift mee aanving, voetballen voor de Albert Heijn, is een voorbeeld van gebruik van de openbare ruimte dat niet strookt met deze dominante ideeën. Handelingen en praktijken van Marokkaans-Nederlandse jongens worden sterk geïmpliciteerd en gereduceerd tot een negatief normatief gegeven (De Backer & Christiaens, 2014). De aanwezigheid van Marokkaans-Nederlandse jongens in de publieke ruimte wordt door de andere gebruikers van deze ruimte vaak als negatief gepercipieerd. Hun gedrag wordt in de publieke ruimte stelselmatig gekoppeld aan overlast, (be)dreiging en agressie. Deze beelden sluiten aan bij heersende discourses over jonge moslimmannen waarin deviant gedrag, geweld en agressiviteit wordt benadrukt (Hopkins, 2006; Dwyer, 2000). Dit discours is volgens Hopkins (2006) zowel in de wetenschap als in de samenleving dominant. Ook Marokkaans-Nederlandse jongens worden in het dominante discours op deze wijze neergezet. De titel van het eerste hoofdstuk van het proefschrift van De Jong (2007), 'Een Marokkanenprobleem', symboliseert de wijze waarop het debat over deze jongens gevoerd wordt, namelijk als een probleem. Het onderhavige hoofdstuk biedt tegenwicht aan deze dominante discourses door te laten zien wat Marokkaans-Nederlandse jongens precies doen in de buurt en hoe zij hun buurt beleven. Het hoofdstuk gaat niet uit van bepaalde ideeën over en verklaringen voor het gedrag van deze jongens, maar probeert van binnenuit een ander perspectief te bieden op de binding van Marokkaans-Nederlandse jongens met de buurt.

Marokkaans-Nederlandse jongens brengen een groot deel van hun vrije tijd door in de publieke ruimte in de buurt (De Jong, 2007; Keune, Boonstra & Overgaag, 2002; Karsten et al., 2001). Met name voor jongeren die beperkt zijn in hun mobiliteit, vanwege leeftijd en beperkte financiën, blijkt de buurt belangrijk te zijn (Koster & Mulderij, 2011; Karsten et al., 2001; Oppenchaim, 2014). 'The spaces of the neighbourhood and the community therefore become the primary domain of some young people's lives given the extensive amount of time they spend in such locales' (Hopkins, 2010: 118). Jongens brengen inderdaad een belangrijk deel van hun tijd in de buurt door, zal blijken in dit hoofdstuk. Niet verwonderlijk dat de nabije omgeving, ondanks de toegenomen mobiliteit van mensen, een belangrijke factor blijft in het alledaagse leven van jongeren. Lokaliteit heeft niet alleen een grote invloed op de ervaringen en

leefstijl van jongeren, referentiekaders van jongeren blijken ook sterk gelokaliseerd te zijn, wat tot uiting komt in vriendennetwerken en activiteiten die jongeren uitvoeren (Shildrick, 2006; Johnston in Shildrick, 2006). In dit hoofdstuk bespreek ik daarom de manier waarop jongens de buurt gebruiken. Ik laat zien hoe de jongens door hun buurtgebruik ruimte arrangeren. Ook laat ik zien hoe de jongens plaats definiëren door hun aanwezigheid op betekenisvolle plekken in de buurten.

5.2 Jongens in de buurt: waar ontmoeten jongens elkaar?

De jongens in zowel Kanaleneiland als Hoograven brengen een groot deel van hun vrije tijd op straat door waar zij vrienden ontmoeten, kletsen, hangen en voetballen. De geïnterviewde jongens gaven aan elkaar vooral op centrale plekken in de buurt te ontmoeten: winkelcentra, voetbalveldjes, een bruggetje in de buurt en in mindere mate de speelplekken op de binnenplaatsen in beide buurten. Ik typeer deze plekken als centraal, vanwege de locatie in de buurt en de functie die deze plekken voor bewoners hebben. Het zijn plaatsen die een doorgangs- en/of een verblijfsfunctie hebben voor bewoners. De doorgangsfunctie verwijst naar het functionele gebruik van plekken, het doen van boodschappen, terwijl de verblijfsfunctie iets zegt over de sociale activiteiten die personen op deze plekken ondernemen (Binken, Zuiderwijk, Burgers & Van der Wilk, 2012; Blokland, 2017). De verblijfsfunctie verwijst naar de grote en kleine ontmoetingen waarin sociale uitwisseling plaatsvindt. Ontmoetingsplekken, stelt Van der Zwaard (2010), zijn plekken waar diverse mensen elkaar vanzelfsprekend tegenkomen en daardoor herkenbaar, vertrouwd en benaderbaar voor elkaar worden. Ontmoetingsplekken bieden gelegenheid tot sociaal contact en het ontplooiën van sociale activiteiten met anderen.

Ontmoetingsplekken

Jongens ontmoeten elkaar op verschillende plekken in de buurt. Naast de mogelijkheid om daar hun vrienden te ontmoeten en het ondernemen van activiteiten, stellen deze plekken jongens ook in de gelegenheid om zich min of meer te onttrekken aan het oog van ouders, volwassenen en andere institutionele restricties (Hopkins, 2010; Van Ceulebroeck & Vanobbergen, 2012). Vooral winkelcentrum Hoograven is in de interviews regelmatig door de jongens uit Hoograven genoemd als ontmoetingsplek in de buurt.

't Goylaan. Gewoon bij de Albert Heijn, bij de Turk. Gewoon wat halen. Of komen we elkaar tegen, gaan we bij de Turk eten of zo. En als je bijvoorbeeld bij de Albert Heijn bent, drinken gaan halen binnen en je haalt daar een pizza, kan je allebei eten. (*Hani, 14 jaar, Hoograven*)

In winkelcentrum Hart van Hoograven zijn tien winkels gevestigd²⁸, waarvan de Albert Heijn de grootste winkel is. Aan de rechterzijde van de Albert Heijn zijn een drogisterij, een kapperszaak en een bloemenwinkel gevestigd. Om het hoekje is apotheek 't Goy. Aan de linkerzijde van de Albert Heijn is er een Turkse groentewinkel, bakker Stellaard, een Marokkaanse groentewinkel, de Zeeman, een fietsenwinkel en de tabaks- en gemakswinkel Vivant. Om de hoek is de Turkse brood- en pizzawinkel Halk gevestigd. Het linker- en rechterdeel van het winkelcentrum wordt met elkaar verbonden door een inspringende entree naar de twee appartementenblokken. Precies in dit luwe winkelloze deel ontmoeten jongens elkaar, eten zij in warme maanden zonnebloempitjes, luid pratend en lachend, terwijl zij het winkelend publiek gadeslaan. Elke Marokkaans ogende jongen die voorbij komt schudden zij de hand, elke oudere Marokkaanse man, wordt respectvol begroet. Meisjes werpen in het voorbijgaan steelse blikken op de jongens, of groeten hen met neergeslagen ogen, maar in de meeste gevallen lopen zij hen snel voorbij. En het overige winkelend publiek loopt met een grote boog om de jongens heen. Strikt genomen is er niet echt sprake van een winkelcentrum, maar van een rij winkels onder twee appartementenblokken.

*Het nieuwe winkelcentrum is precies zoals het winkelcentrum er uitzag voor de herstructurering; winkels waren deels rond een plein aan de noordkant van 't Goylaan gelegen en het andere deel van de winkels lag aan de overkant in een strook langs de weg.*²⁹

Desalniettemin oefent het winkelcentrum een grote aantrekkingskracht uit op jongens, omdat een groot deel van de Marokkaanse-Hoogravens (of Kanaleneilanders)

²⁸ In het voorjaar van 2016 zijn de Turkse groenteboer, de Marokkaanse slager en bakkerij Stellaard gesloten. Bakkerij Stellaard was vanwege faillissement genoodzaakt haar winkels te sluiten. Het is mij niet bekend waarom de andere twee winkels gesloten zijn. Vermoedelijk vanwege een terugloop van klanten. Inmiddels zijn een brood- en banketzaak en een Gall & Gall geopend. Gall & Gall heeft zich in het winkelpand van de Etos gevestigd en de Etos is verhuisd naar het pand waar Bakker Stellaard was gevestigd.

²⁹ <https://hoograven11.wordpress.com/tag/winkelcentrum/> (geraadpleegd op 8-11-2016)

de boodschappen in dit centrum doet. Maar ook door de levendigheid van het winkelcentrum, het komen en gaan van mensen, en de centrale plek in de buurt, oefent het een grote aantrekkingskracht uit op de jongens.

Het winkelcentrum Vasco da Gama, in Kanaleneiland-Zuid, is zoals gewoonlijk druk. Auto's op zoek naar een parkeerplaats, dubbel geparkeerd. Luid toeterend proberen automobilisten een parkeerplek te bemachtigen. Vanwege het beperkte aantal plekken en de smalle straat waaraan het winkelcentrum gelegen is, is het vinden van een parkeerplek een ware uitdaging voor de bezoekers. Het winkelend publiek schiet snel de verschillende winkels van het centrum in. Op de hoek, dichtbij de rotonde, van het winkelcentrum en ook bij de friettent om de hoek staan groepjes Marokkaans-Nederlandse jongens verzameld, druk pratend en gebarend.

Daarnaast kunnen jongens in winkelcentra alles en iedereen in de gaten houden en op de hoogte blijven van wat speelt in de buurt. Winkelcentra bieden jongens de gelegenheid om zichtbaar en geoorloofd aanwezig te zijn in de publieke ruimte. 'For both boys and girls there is a strong sense of theatre and of being on display when out and about (Matthews, Taylor & Percy-Smith, 2000:67). Jongens gaven dit ook aan. 'Je ziet mensen voorbijkomen' en daarnaast worden zij ook gezien door andere mensen.

Ik ben vaak bij de supermarkt. Albert Heijn. We staan daar gewoon voor de deur. En soms gaan we naar binnen. En dan weer terug. Ik sta met mijn vrienden en sommige die daar ook staan. We praten gewoon, over dingen. Over school soms, over wedstrijden die we krijgen. Dat soort dingen. (*Adil, Hoograven, 14 jaar*)

Ik ga soms alleen, soms met vrienden, het ligt eraan, naar de Albert Heijn. Bijvoorbeeld op MSN, zegt iemand ga je naar buiten? Ja. Of iemand zegt zie je op 't Goylaan. En dan ga ik, haal ik alvast wat, wacht ik op hem. En dan, als het een beetje lang duurt bel ik hem. Dan komen we elkaar tegen. (*Hani, Hoograven, 14 jaar*)

Ik ben veel op de Oudegeinlaan. Ik hang op die plek met jongens. 3 à 4. (*Samih, Hoograven, 14 jaar*)

Soms effe met de jongens achter in de buurt staan. (*Hani, Hoograven, 14 jaar*)

Voor jongens is de openbare ruimte een belangrijke ontmoetingsplek. Winkelcentra, voetbalveldjes, de (hoek van de) straat, bankjes, pleintjes, worden door jongens als 'de' ontmoetingsplekken genoemd. Jongens staan op hoeken van straten, zitten op de brugleuningen of op bankjes in de buurt.

Playgrounds

Naast winkelcentra, zijn voetbalkooitjes (Cruyff Courts) een favoriete ontmoetingsplaats voor jongens in de buurt. Doordat playgrounds formele plaatsen zijn, kunnen jongeren elkaar geoorloofd ontmoeten op deze plekken en worden deze ruimtes ook als zodanig herkend door bewoners en beleidsmakers (Sabbe, 2007). Een playground is een plek in een stadswijk waar jongeren en kinderen bij elkaar komen om samen te spelen en te sporten (Van der Meij & Vermeulen, 2011:1). In Kanaleneiland liggen twee playgrounds; één aan het Van Pelt plantsoen in Kanaleneiland-Noord en de tweede aan de Marco Pololaan, waar de jongens uit Kanaleneiland regelmatig naar verwezen. Tijdens mijn bezoeken aan Kanaleneiland, fietste ik regelmatig voorbij de playground aan de Marco Pololaan waar ik met name jongens zag.

Op een doordeweekse dag in de herfst loop ik de Marco Pololaan in met achter mij het winkelcentrum Vasco da Gama. Links de Triumfatorkerk. Pal voor de kerk (afhankelijk van welke kant je komt), zijn groene struikgewassen. Schuin tegenover de kerk staan flatgebouwen, vierhoog, die doorgaan tot het einde van de Marco Pololaan (in noordelijke richting). Na de struikgewassen zie ik aan mijn linkerzijde het Cruyff Court, waarvoor ik gekomen ben. Het court is afgesloten met markante blauw-oranje hekken, in het midden van het groene grasveldje is een grote gele ronde cirkel. Midden in de cirkel staat in blauw-rode letters de naamgever van het court. Op de kop van het court, buiten de hekken, staat de gele koepel een beetje verloren in het geheel. Het is alsof de gele koepel het eerste centrale punt was op deze plek en de rest daaromheen is bedacht³⁰. De rest is het Richard Krajicek playground met een pannakooi, een trackfield (in hardblauwe kleuren), een basketbalveld, en trapvormige bankjes in het midden van het veld. Ik loop terug naar de gele koepel, die een enorme aantrekkingskracht op mij uitoefent. De gele koepel is zo vaak genoemd door de jongeren dat het bijna mythische vormen heeft aangenomen. Ik besluit onder de koepel te staan en kijk naar boven; de koepel laat nog net een stukje licht

³⁰ In een interviewgesprek in november 2014 met de gebiedsmanager van Kanaleneiland, legde ik mijn vermoeden als vraag aan hem voor en hij bevestigde dit.

door, wat valt door een glazen venster. Het licht op het venster wordt tegengehouden door vuil, dat ligt daar vast al jaren. De koepel biedt jongeren, zoals iemand ook aangaf in een gesprek, beschutting tegen regen en wind.

Op het moment dat ik het Marco Poloplantsoen bezoek, zijn er geen spelende kinderen of voetballende jongeren aanwezig. Op deze druilige woensdagmorgen, ligt de playground er nog stil bij. Af en toe loopt een moeder met kinderwagen voorbij, die de playground gebruikt als doorsteek naar het winkelcentrum. Pas in de middag zal de playground tot leven komen en nemen jongens bezit van het plein. Net zoals een van de middagen waarop ik verschillende jongens op de playground trof en een gesprek met hen aanknoopte in de pannakooi waar zij aan het voetballen waren.

Playgrounds hebben naast een sportieve functie ook een functie als sociale ontmoetingsplaats voor jongens, blijkt uit onderstaande citaten.

Als we naar het Cruyff Court gaan, dan zie ik ze [jongens, PW] daar, zeg maar, voetballen. Dan maak je partijen gewoon met z'n allen. En dan doen we gewoon met z'n allen. Ik herken ze als ik ze op straat tegenkom, dan vraag ik hoe gaat het en zo. Voor de rest doen we niet echt veel samen. Wel voetballen. We bellen af en toe. Samen zitten, maar niet echt leuke dingen samendoen. (*Mounir, Kanalen-eiland, 15 jaar*)

Aan de andere kant; helemaal achterin het noorden [van Hoograven, PW]. Bij het kooitje, de nieuwe kooi daar, net langs de rails. Daar voetbal ik dan met vrienden en andere buurtgenoten. Daar en daar spelen we gewoon met jong en oud. Iedereen voetbalt. (*Ghali, 14 jaar, Hoograven*)

Op playgronds ontmoeten jongens elkaar en spelen een potje voetbal. Voetballen doen ze met hun vrienden en met iedereen die op dat moment aanwezig is op de playground. Met name uit het gesprek van Ghali uit Hoograven, komt de sociale functie van deze ontmoetingsplaatsen naar voren. Doorgaans gaan de jongens steeds naar dezelfde ontmoetingsplaatsen, omdat de kans groot is dat zij daar andere jongens zullen treffen. Dit wordt niet alleen uit bovenstaande citaten duidelijk. Ook andere jongens bevestigden dit; 'omdat daar altijd wel vrienden of andere bewoners

aanwezig zijn'. Jongens brengen een groot deel van hun vrije tijd op deze plaatsen door. Sommige jongens gaven aan drie tot vier uur buiten te zijn: vanaf schooltijd tot etenstijd of tot het donker wordt. Enkele jongens gaven aan meteen na school of nadat zij huiswerk hadden gemaakt, naar buiten te gaan. Het precieze aantal uren dat jongens buitenshuis doorbrengen kan ik niet vaststellen, maar evenals Matthews (2003) kom ik tot de conclusie dat ook de jongens in dit onderzoek een substantieel van hun vrije tijd buitenshuis doorbrengen.

'Tussenruimten' in de buurt

Andere plekken waar jongens elkaar ontmoeten zijn de 'tussenruimten' op de binnenplaatsen van de flatgebouwen in beide buurten. Architect Van der Stad ontwierp Kanaleneiland zodanig dat er binnenruimten werden gecreëerd tussen de blokken flats waar speeltuinen werden aangelegd³¹. Eenzelfde structuur is ook zichtbaar in Hoograven. Binnen deze stempels, die een soort mini-buurtjes vormen, zijn speeltuinen met spetterbadjes aangelegd, vooral in Hoograven³². Deze buurtjes liggen op loopafstand van publieke voorzieningen en zijn tussen de gebouwen omgeven door openbaar groen. Deze ruimten zijn weliswaar minder genoemd door jongens, maar gedurende mijn bezoeken in beide buurten zag ik met name kinderen die veel gebruikmaakten van deze 'tussenruimten' bij de flatgebouwen. Een jongen illustreert het belang van deze tussenruimten voor het ontstaan van hechte vriendschappen in de buurt.

Even kijken, nou ja, wat je wel hebt in Kanaleneiland, je hebt natuurlijk van die grote complexen met flats zeg maar, waar echt honderden mensen wonen en in het midden daarvan heb je zo'n pleintje, dus in heel veel gevallen. Dus, al die kinderen komen daar op het pleintje spelen. De binding tussen de bewoners van Kanaleneiland is van jongs af aan heel sterk. De vriendengroepen die ontstaan, ontstaan al heel jong en worden steeds sterker tussen de vrienden, dat merk ik.
(Kazim, 18 jaar, Kanaleneiland)

Door de inrichting van deze ruimten met onder meer speeltoestellen, zijn het aantrekkelijke plekken voor kinderen om te spelen en biedt het ouders (met name moeders) de mogelijkheid hun kinderen vanuit de woning in de gaten te houden. Adil (14 jaar,

³¹ www.geschiedeniskanaleneiland.nl (2013)

³² (<https://hoograven11.wordpress.com/category/observaties/>)

Hoograven) illustreert dit goed als ik met hem praat over de leeftijdsgebonden activiteiten van kinderen. Jonge kinderen (in de basisschoolleeftijd) spelen volgens hem vooral bij de deur en op de pleintjes. Het zijn dezelfde pleintjes waarvan hij eerder in ons gesprek aangaf er zelf ook te spelen vanwege de fysieke nabijheid, waardoor hij vanuit zijn raam kan zien of er andere jongens spelen. Feitelijk is dit wat ouders ook doen met hun kinderen. Tot slot noemde een aantal jongens uit Kanaleneiland de ‘parkjes³³’ in hun buurt als ontmoetingsplaats.

5.3 Wat doen jongens buiten?

Chillen

De openbare ruimte speelt een belangrijke rol in het leven van jongens, waar zij ook een substantieel deel van hun vrijetijd doorbrengen. Jongens ontmoeten elkaar in de buurt en hangen wat rond op centrale plaatsen in de buurt. Daarvoor zoeken zij elkaar doelbewust op of ontmoeten zij elkaar op de eerdergenoemde plaatsen in de buurt. Uit praktisch alle interviews komt naar voren dat jongens elkaar vooral buiten opzoeken en dat ontmoetingen bij voorkeur plaatsvinden in de directe woonomgeving van de jongens. Op mijn vraag wat jongens zoal doen tijdens hun ontmoetingen, was een veel gehoord antwoord: kletsen en wat praten. “We chillen, gewoon praten. Over voetballen. Soms over meisjes” (*Samih, 14 jaar, Hoograven*) gaven sommige jongens schoorvoetend toe. Al ging dat niet van harte. Een jongen zei heel resoluut “daar wil ik niets over zeggen”. Jongens gebruiken de ontmoetingsmomenten ook om met elkaar van gedachten te wisselen over school en om alledaagse buurtgebeurtenissen met elkaar te bespreken. “Ik hoor jongens elkaar ook adviezen geven over de manier waarop zij bepaalde problemen op school moeten aanpakken. Je zou het niet geloven dat zij dit soort dingen doen, maar dat is echt zo” (jongerenwerker). Ook De Backer (2017) laat dit in zijn onderzoek zien. Rondhangen biedt jongens de mogelijkheid om van elkaar te leren.

Voetballen

Voetballen is een andere manier waarop jongens hun ontmoetingen invullen, blijkt uit observaties en de verschillende interviews. Voetballen doen zij voornamelijk op

33 In beleidsjargon heten deze parken plantsoenen.

de daartoe bestemde plaatsen, op trapveldjes of op de Cruyff Courts grenzend aan de playgrounds in beide buurten. Als jongens elkaar tegengekomen lijken zij stevast te gaan voetballen. “Buiten zie je jongens alleen maar praten. En voetballen” (Lahcen, 14 jaar). Een andere jongen over het voetballen: “zodra ik thuiskom, ga ik naar buiten om te voetballen en als het niet kan ga ik gewoon met mijn vrienden zitten”. Het lijkt wel alsof jongens alleen maar praten en voetballen. Uit verschillende gesprekken blijkt dat de aanwezigheid van jongens (of andere buurtbewoners) en het aantal jongens bepalend is voor het maken van een ‘partijtje’. Als er te weinig of geen jongens zijn om te voetballen, zijn sommige jongens bereid naar een ander deel van de buurt te gaan of keren huiswaarts, maken Hani en Lahcen duidelijk.

Ik voetbal een half uur, een kwartiertje tot een half uur, want stel dat er niet veel mensen komen en als ik zie dat ik eenzaam ben ga ik weer naar huis. (*Hani, 14 jaar, Hoograven*)

Als Zuid een beetje saai is, gaan we gelijk naar noord (naar het Cruyff court), kijken we of we daar kunnen voetballen. Als er niemand buiten is, ga ik gewoon naar noord en als daar niemand is dan ga ik naar huis. (*Lahcen, 14 jaar, Kanaleneiland*)

Voetballen is de belangrijkste sportieve activiteit die de jongens uitoefenden. De aanwezigheid van Cruyff Courts in beide buurten is mogelijk een verklaring hiervoor. Cruyff Courts zijn de moderne versie van de vroegere trapveldjes. Cruyff Courts hebben onder andere als doel jongens die vanwege uiteenlopende redenen niet kunnen deelnemen aan sport in verenigingsverband, aan het sporten te krijgen, het contact tussen buurtbewoners te verbeteren alsmede de leefbaarheid van de buurt. Een Cruyff Court is een vrij toegankelijke plek in de openbare ruimte, waar jongens (en meiden) naar toe kunnen om te voetballen en deze bevinden zich op centrale plekken in de buurt. Een geïnterviewde kan vanuit zijn huis het Court zien en ook meteen zien als jongens voetballen. Volgens Rijpma en Rocques (in van Eerd, 2007; Jókövi, 2001) komen Marokkaans-Nederlandse jongeren slechts in beperkte mate in contact met andere sporten, omdat zij vaak in buurten wonen met een gering sportaanbod, minder via hun ouders in aanraking komen met sport en de (hoge) contributie voor deelname aan sportverenigingen als drempel wordt ervaren. Uit literatuur-

onderzoek van de kennisbank Sport en Bewegen blijkt ook dat de sportclubdeelname van Utrechtse jongeren met een migratieachtergrond beduidend lager is dan bij jongeren van Nederlandse afkomst (Elling & Selten, 2016). Een tweede verklaring wordt door Janssen (in Van Eerd, 2007) gezocht in het socialisatieproces van Marokkaanse jongeren; voetbal is veruit de meest beoefende sport onder deze doelgroep. Ook in de herkomstlanden van de ouders is voetbal eveneens een populaire sport. Als laatste wordt verwezen naar de beeldbepalende rolmodellen in het voetbal. Een trainer, in een informeel gesprek langs het voetbalveld, verwoordde het als volgt, “de jongens hebben allemaal het idee dat ze Affelay zullen worden, maar ze vergeten dat het kei- en keihard trainen is en dat maar een enkeling op die plek komt”. Hij maakte deze opmerking naar aanleiding van het ongemotiveerde gedrag dat veel jongens in zijn ogen op het voetbalveld lieten zien. Tot slot kan de laagdrempeligheid voor het beoefenen van deze sport buiten verenigingsverband, waardoor jongeren vrijwel overal kunnen voetballen, gezien worden als een andere verklaring voor de populariteit.

5.4 Sociale relaties in de buurt

Zoals eerder is aangegeven bieden ontmoetingsplaatsen jongens de mogelijkheid om met anderen in contact te komen. Het contact kenmerkt zich door uitwisseling van smalltalk, hangen en door sportieve activiteiten. Bij de door mij geïnterviewde jongens beperkte dit zich tot voetballen. Jongens zoeken elkaar op vanwege het gezelschap, voor het delen van ervaringen, maar ook omdat zij samen plezier beleven aan een partijtje voetballen. De aanwezigheid van vrienden en andere buurtbewoners speelt daarin wel een belangrijke rol. “Het gaat meer om de aanwezigheid van elkaar dan om daadwerkelijk wat je gaat doen. Er is meestal geen achterliggende gedachte” (*Kazim, 18 jaar, Kanaleneiland*).

Jongens ontmoeten elkaar op straat om gezamenlijke activiteiten te ontplooiën. Deze ontmoetingen maken het mogelijk om ervaringen over school, voetbalwedstrijden of meisjes uit te wisselen en/of te delen met leeftijdsgenoten. Ook stelt het hen in de gelegenheid om samen te voetballen. Jongens gaan doelbewust op zoek naar plaatsen waar zij naast leeftijdsgenoten ook andere buurtbewoners zullen ontmoeten. Hun behoefte aan interactie maakt dat jongens elkaar opzoeken op

verschillende plaatsen in de publieke ruimte in de buurt. “Er zijn altijd mensen aanwezig op het Cruyff Court, jongeren, kinderen, maar ook moeders die met elkaar op bankjes kletsen”, aldus een van de geïnterviewden. Volgens Lofland (1973) zorgen stadsbewoners dat zij altijd bekenden ontmoeten als zij naar buiten gaan. Deze routine is ook waarneembaar bij de jongens uit mijn onderzoek. Zoals Darid aan mij uitlegt.

PW: Stel nou dat je een keer naar buiten gaat en jouw vrienden zijn er niet, wat doe je dan?

Dan ga ik gewoon blijven, er zijn genoeg mensen die daar zijn.

PW: Als je gaat voetballen, doe je dat dan niet alleen met vrienden?

Nee, ook gewoon met onbekende mensen. (*Darid, 16 jaar, Kanaleneiland*)

Iedereen lijkt elkaar te kennen in de buurt. Het hebben van vrienden en familie in de buurt is voor de geïnterviewde jongens van groot belang.³⁴ Waarom dat van belang is, maakt een van de jongens mij duidelijk. “Je kan op elkaar terugvallen als je iets nodig hebt, om geld van elkaar te lenen.” Mensen ondervinden steun aan elkaar. Zoals een informant het mooi uitdrukte: “Soms heb je wat nodig, dan heb je iemand anders ook nog. Je burens, of iemand anders. Hoe heet het, iedereen heeft wel eens wat nodig en dan kan je bij elkaar terecht” (Ghali). Naast reciprociteit, verwijst een andere jongen naar de manier waarop personen elkaar bejegenen. Mensen gaan volgens hem respectvol met elkaar om. Ook de vanzelfsprekendheid in het sociale contact werd door jongens genoemd, “het contact gaat vanzelf” gaf een van de jongens aan. Wat echter in geen van de gesprekken werd benoemd, alleen als ik daar expliciet naar vroeg, was wie precies iedereen is waar de jongens het over hadden. De sociale contacten in de buurt blijken zich voornamelijk te beperken tot de andere Marokkaans-Nederlandse jongeren of volwassenen in de buurt.

Alle geïnterviewde jongens gaven aan familie in de buurt te hebben. De familierelaties zijn zeer divers van aard. Soms betrof het oudere broers of zussen die met hun gezin in de buurt wonen, ooms of tantes (broers en/of zussen van een van de ouders), grootouders of neven en nichten. Contact tussen de familie beschreven de jongeren als zeer intensief. Chad uit Kanaleneiland komt veel in Zuid, omdat zijn neefje daar

³⁴ Het belang van sociale contacten geldt zowel voor de jongens als voor de meiden. In dit hoofdstuk beperk ik mij tot de gesprekken met de jongens.

woont. Naast deze neef wonen er nog vier of vijf andere neven in Kanaleneiland-Zuid en in Noord zegt hij ook twee neven te hebben. Chad heeft elke dag contact met zijn neef om een babbeltje te maken, hij helpt hem met school, maar soms helpen ze hem. Jongens zien deze familieleden praktisch elke dag, omdat de families op relatief korte afstand van elkaar wonen (“mijn broer woont in een aangrenzend flatgebouw”; “een familielid woont tegenover ons”). Vrijwel alle familieleden wonen geruime tijd bij elkaar in de buurt. Een vergelijkbaar patroon is zichtbaar bij de vrienden van de geïnterviewde jongens. Ook hier valt de fysieke woon nabijheid van de vrienden op. Soms zelfs zo dichtbij dat jongens kunnen zien of hun vrienden buiten zijn. Vrienden wonen in de directe omgeving van elkaar, soms in dezelfde flat, in dezelfde straat of slechts enkele straten verder. Vrije tijd brengen jongens voornamelijk met leeftijdsgenoten door, bij voorkeur in hun directe woonomgeving of in het zuidelijk of noordelijk deel van de buurt. De sociale relaties van jongens bevinden zich daardoor voornamelijk op *blocklevel* niveau.

Volgens Naber (2004:14) worden vrienden bewust gekozen en geven vriendschappen uitdrukking aan wie jongeren zijn en bij wie zij willen horen. Jongeren kiezen vrienden met eenzelfde achtergrond, uit dezelfde sociale klasse en/of uit dezelfde buurt. Jongens stelt zij, hebben minder intieme vriendschappen dan meisjes. Voor jongens zijn vriendschappen meer praktische van aard, zoals samen sporten en met elkaar hangen op straat. De vriendschappen waar de jongens in de interviews naar verwijzen, lijken inderdaad vooral praktisch van aard te zijn. Elkaar regelmatig zien en met elkaar rondhangen in de buurt, maakt nog geen hechte vriendschap, zoals onderstaand citaat van Mounir laat zien. Met zijn ‘dichtbij vrienden’ gaat Mounir bijvoorbeeld buiten Kanaleneiland op stap³⁵. De jongens die hij bij het voetballen ontmoet of soms belt om te gaan voetballen (zie eerder citaat) beschouwt Mounir niet als zijn intieme vrienden. Hij heeft vrienden waar hij mee voetbalt en in het park zit en vrienden waarbij hij geen onderscheid maakt naar de activiteiten.

PW: Als je wat gaat doen hé, buiten Kanaleneiland; ga je dan met dezelfde vrienden waarmee je op het Cruyff Court voetbalt?

M: Nee niet echt met de mensen waarmee ik voetbal. Zij zijn vrienden waarmee ik voetbal. Maar dan ga ik echt met mijn vrienden waarmee ik zit in het parkje en zo. Daarmee gaan we.

³⁵ Iets wat ik kan beamen. Kort na het interview kwam ik Mounir en zijn vrienden tegen in de Bijenkorf in Utrecht.

PW: Je hebt een groepje jongens waarmee je gaat voetballen om het zo maar even te zeggen.

M: Nee het is niet echt dat ik hun bewust voor het voetballen heb. Maar gewoon als we naar het Cruyff Court gaan, dan zie ik ze daar, zeg maar, voetballen. Dan maak je partijen gewoon met z'n allen. En dan doen we gewoon mee met z'n allen.

PW: En dan heb je jongens waarmee je in het park zit?

M: Neeh. Daarmee bedoel ik gewoon dichtbij vrienden.

PW: Wat bedoel je met dichtbij vrienden?

M: Met wie ik altijd daarnaartoe ga. Naar het Cruyff Court zeg maar.

PW: Met hem bijvoorbeeld (ik wijs naar Farid, een van zijn vrienden die bij het gesprek aanwezig was).

M: Met hem bijvoorbeeld (beaamt hij).

PW: Ik probeer het te begrijpen. Je hebt dichtbij vrienden, dat is Farid bijvoorbeeld en daar ga je mee ...

M: Daar doe ik vaak alles mee. Zeg maar. Ook buiten Kanaleneiland. Naar de bioscoop.

PW: En dan heb je daar een kring omheen? Daar ga ...

M: Die herken ik als ik ze op straat tegenkom. Dan vraag ik hoe gaat het en zo. Voor de rest doen we niet echt veel samen. Wel voetballen. We bellen af en toe. Samen zitten, maar niet echt dat we leuke dingen samendoen. Maar met die goede vrienden doe ik alles.

Ook Vermeulen (2010:14) stelt de vraag over de vriendschappen van jongeren in zijn onderzoek aan de orde. Zijn constatering is dat bestaande vriendengroepjes de playground gebruiken als gemeenschappelijk sportontmoetingspunt. Ook ik kom tot een vergelijkbare conclusie, namelijk dat jongens al snel van 'vrienden' spreken wanneer ze jongens bedoelen met wie ze uitsluitend op de playground of op andere ontmoetingsplekken contact hebben. De jongens laten zien grote waarde te hechten aan de aanwezige sociale relaties in de buurt. Zij ontlenen daar onder meer steun aan, maar ook de mogelijkheid om samen activiteiten te kunnen ontplooien. "Ik vind het belangrijk dat mijn vrienden in de buurt wonen. Dan hoef je niet elke keer naar Kanaleneiland te gaan, voor jouw vrienden, dat is dan gewoon in de buurt". (*Samih 14 jaar, Hoograven*)

5.5 Jongens in de publieke ruimte van de buurt

Voor de jongens in dit onderzoek is de publieke ruimte in de buurt, zoals de straat, pleintjes, een belangrijke plek voor het ontmoeten van vrienden, rond te hangen met vrienden of om samen een potje te voetballen. Verschillende auteurs (o.a. Valentine et al., 1998; Matthews et al., 2000) wijzen ook op het belang hiervan voor jongeren. Door deze sociaal-ruimtelijke ervaringen/praktijken definiëren jongens plaats en krijgt de buurt betekenis voor jongens. Mede hierdoor en door de tijd die zij daar doorbrengen, vormt de buurt een essentieel onderdeel in het alledaagse leven van Marokkaans-Nederlandse jongens in Kanaleneiland en Hoograven. In de gesprekken laten jongens zien hoe zij door middel van het arrangeren en toe-eigenen van ruimte/plaats de buurt van sociale betekenis voorzien.

Arrangeren

Jongeren uit lage inkomensbuurten blijven over het algemeen dichterbij huis en maken meer gebruik van de nabije publieke ruimte (Bauder, 2001; Blazek, 2011), waardoor de directe publieke ruimten een belangrijke rol spelen voor hun ervaringen en praktijken. Het sociaal-ruimtelijk gedrag van jongens, zo blijkt uit alle interviewgesprekken is eveneens sterk gelokaliseerd. Ondanks de toegenomen mobiliteit van jongeren, valt bij alle jongens hun beperkte ruimtelijke mobiliteit op en de beperkte scope waarin hun activiteiten zich concentreren. Jongens ontmoeten hun vrienden voornamelijk op straat waar zij rondhangen, voetballen of gewoon wat kletsen. Ontmoetingen vinden voornamelijk in de directe woonomgeving plaats op plekken waar jongens bekend en vertrouwd mee zijn. Het feit dat jongens steeds dezelfde plekken bezoeken en dit bij voorkeur doen in gezelschap van vrienden, beperkt eveneens hun ruimtelijke mobiliteit. Door hun (beperkte) ruimtelijke mobiliteit, het herhaaldelijk bezoeken van dezelfde plaatsen in de buurt en vanwege de geruime tijd die zij buiten doorbrengen, is het evident dat jongens elkaar altijd tegenkomen en in elkaars gezelschap verkeren in de buurt. Daarom is het des te opvallender dat de ontmoetingen van jongens niet altijd toevallig tot stand komen. Ontmoetingen in de buurt lijken op het eerste oog vanzelf tot stand te komen; alsof jongens elkaar per toeval treffen op straat. Op mijn vraag hoe jongens elkaar precies ontmoeten, of ze dat afspreken, reageerden sommige jongens enigszins verbaasd. "Er is wel altijd iemand daar die een partijtje maakt". Deze voor de hand liggende reactie komt voort uit het

feit dat er vrijwel altijd jongens buiten zijn om mee te voetballen of een praatje mee te maken. Jongens hoeven relatief weinig moeite te doen om vrienden en leeftijdsgenoten te ontmoeten. Niet voor alle jongens is dit echter het geval. Sommige jongens nemen liever het zekere voor het onzekere en nemen contact op met hun vrienden, via de sms, ping, of WhatsApp, om te weten waar zij zijn. “Het is 2013 he, je hebt ping, WhatsApp, van alles. Dus met ping, WhatsApp, soms bellen, dus op die manier” (*Darid, 16 jaar, Kanaleneiland*). Darid gaf aan niet op de bonnefooi naar buiten te gaan, omdat je “dus grote kans hebt dat zij [vrienden/jongens, PW] niet buiten zijn”. Een opvallende opmerking, gezien het feit dat jongens altijd buiten (lijken te) zijn. Hajer en Reijndorp (2001:68) stellen terecht dat ontmoetingen steeds minder toevallig zijn, maar per plaats en moment gepland worden via de mobiele telefoon en inmiddels ook via sociale media. ‘Op die manier wordt de openbare en collectieve ruimte van het stedelijk veld meer en meer een ruimte waarin verschillende kleine “stammen” rondtrekken en hun plek innemen’.

Jongens brengen weliswaar veel van hun vrije tijd in de buurt door, hun ontmoetingen worden voor een groot deel echter gearrangeerd door tijd en ruimte. Jongens, zo heb ik laten zien, brengen een aanzienlijk deel van hun vrije tijd in de buurt door waardoor er altijd wel jongens in de buurt aanwezig zijn. Daarnaast verzekert de ruimtelijke nabijheid van plekken en relaties (“ik kan vanuit mijn raam het pleintje zien”), jongens van de aanwezigheid van andere jongens. Als laatste laten jongens ook zien hoe zij met behulp van mobiele telefoons hun bewegingen in tijd en ruimte kunnen arrangeren, waarmee nieuwe ruimtes ontstaan voor sociale interacties en ontmoetingen (Pain et al., 2005).

Toe-eigenen

De publieke ruimte, zo stellen Ortiz, Ferret en Baylina (2016), zijn relationele plaatsen van sociale ontmoeting en uitwisseling, waar groepen met verschillende interesses samenkomen. Deze verschillende interesses lopen echter sterk uiteen en botsen vaak in het nadeel van jongens (jongeren). Om onderdeel, deel te worden, van ruimte, zijn jongens genooddaakt zich ruimte toe te eigenen (zie ook De Backer, 2017). Ruimte is loze ruimte en wordt pas betekenisvol als deze wordt gevuld met lichamen en lichamelijke praktijken (Palmgren, 2016:3). Mitchell (1995:115) redeneert langs dezelfde lijn: ‘door het claimen van ruimte in het openbaar [...] worden sociale groepen ook openbaar’ (by claiming space in public [...] social groups themselves become public). De

jongens in dit hoofdstuk laten zien hoe zij met hun vrienden tijdelijk delen van de publieke ruimte toe-eigen. Rondhangen stelt jongens in staat om zichtbaar te zijn (1), sociale ruimte te creëren (2) en tot slot masculiniteit ten toon te spreiden (3).

1 On-stage

Het alledaagse leven van de jongens speelt zich voor een belangrijk deel af in de beperkte geografische setting van hun buurt. De buurt is de locus waar hun dagelijkse activiteiten zich voltrekken, waar jongens vrienden en andere gelijkgestemden ontmoeten en zichtbaar zijn voor anderen. Lieberg (1995) noemt dit soort plekken 'on-stage' plaatsen; plekken waar jongeren in staat zijn hun identiteit te construeren in relatie tot anderen. Malone (2002:36) spreekt van de straat als een 'stage of performance'. Door hun fysieke aanwezigheid, hun luidruchtige manier van praten en door de wijze waarop zij (grote) delen van de publieke ruimte letterlijk in hun bezit nemen, transformeren jongens plekken tot 'stages of performance'. De plekken waar ik jongens heb zien rondhangen kunnen inderdaad beschouwd worden als een dergelijke podia waar zij in interactie met 'peers' en andere bewoners hun sociale identiteit construeren en etaleren. Het zijn plaatsen waar 'young people are on display and out and about to see and to be seen by others' (Lieberg, 1995:722). Lieberg (ibid.) noemt dit plaatsten van interactie, terwijl 'backstage' plaatsen jongeren de mogelijkheid bieden zich samen met hun 'peers' terug te trekken uit de volwassen wereld. Vooral voor leeftijdsgenoten willen jongens 'on stage' zichtbaar zijn, omdat zij daarmee de erkenning en waardering van leeftijdsgenoten krijgen. Daarnaast stelt het hen in de gelegenheid volwassenen te ontmoeten en te confronteren.

'On stage' plaatsen hebben een vertoonfunctie voor jongens, omdat het hen in staat stelt kwaliteiten van zichzelf te laten zien of aan anderen te laten zien (Cuba & Hummon, 1993:112). Plaatsen zijn voor jongens vooral interessant door het komen en gaan van mensen, laten ook Malone en Hasluck (1998) zien. Hetzelfde heb ik waargenomen en bleek ook uit de gesprekken met de jongens. Het winkelcentrum is bijvoorbeeld vooral interessant omdat het een manier voor jongens is om elkaar en anderen te observeren. Het karakter van een winkelcentrum maakt jongens zichtbaar en aanwezig in de publieke ruimte (Matthews et al., 2000:288), wat zeker het geval is voor de winkelcentra in beide buurten.

De openbare ruimte lijkt jongens ook de mogelijkheid te bieden om hun onafhankelijkheid ten opzichte van volwassenen te laten zien en zo de ontwikkeling van

een eigen identiteit vorm te geven. Het toe-eigenen van ruimte is voor de jongens een manier om zich te positioneren in een wereld gedomineerd door (regels van) volwassenen. Met hun fysieke aanwezigheid zoeken jongens grenzen op door zich af te zetten tegen de heersende waarden en normen over handelingen in en gebruik van de openbare ruimte. Corrigan (in Valentine et al., 1998:7) beschouwt rondhangen en rondrollen op straat, in parken en winkelcentra als een vorm van verzet. Met hun aanwezigheid in de buurt stellen jongens de heersende discoursen over ruimtegebruik ter discussie, omdat plekken op straat vaak de enige autonome plekken zijn die zij naar hun hand kunnen zetten. Door hun fysieke aanwezigheid eigenen jongens plaats symbolisch toe en structuren zij (hun eigen) tijd en ruimte, zoals ik eerder heb aangetoond.

2 Creëren van sociale ruimte

Winkelcentra en Cruyff Courts zijn de favoriete plaatsen waar jongens hun vrienden ontmoeten. Het zijn veelal plekken waar jongens zich op hun gemak voelen door de aanwezigheid van 'peergroups' en andere gelijkgestemden. Deze plaatsen bieden jongens de mogelijkheid om met elkaar te voetballen, samen te komen of gewoon wat rond te hangen. Het gaat echter niet altijd om plaatsen die bestemd zijn voor jongeren. Personen, in dit geval jongeren, voelen zich nu eenmaal aangetrokken tot plekken waar iets te doen is (Pasaogullari & Doratli, 2004). Volgens hen vormen openbare plaatsen 'focal points' in buurten. 'Focal points' zijn vergelijkbaar met wat Feld (1981:1016) 'foci' noemt. Feld stelt dat alle relevante aspecten van de sociale omgeving gezien kunnen worden als foci (locaties of sociale ankers) waar personen hun sociaal netwerk om heen vormen. Cruyff Courts, winkelcentra, parkjes en bankjes kunnen als foci, sociale ankers, worden beschouwd, omdat foci gedefinieerd zijn als een 'social, psychological, legal or physical entity around which joint activities are organized' (ibid. 1016). Alle plekken waar jongens elkaar ontmoeten, hebben deze kenmerken. Lofland (1973:119) spreekt van 'home territories' een gebied waar jongens zichzelf kunnen zijn, een tussenruimte tussen andere jongens. Voor degenen die slagen om deze 'home territories' te creëren, wordt de omgeving veiliger om te ontdekken, beter te begrijpen, maar ook beter voorspelbaar. Op met name plaatsen die speciaal voor jongens zijn gecreëerd, zoals de gele koepel, is dit goed waarneembaar. Jongens gaan steeds terug naar hun vaste plekken in de buurt, zoals het voetbalveldje, het pleintje of het winkelcentrum, waar ze dezelfde jongens tegenkomen. Hierdoor worden deze

plekken als het ware hun privédomain, een ruimte waar jongens zichzelf kunnen zijn, zich thuis voelen en waar ze bepaalde privileges hebben (ibid.).

Door het parochialiseren van deze ruimte creëren jongens sociale ruimte. Zoals een aantal jongens ook laat zien; plekken waar zij vrienden ontmoeten, rondhangen, waar zij terecht kunnen voor emotionele en sociale steun. Plekken die een bron vormen voor het inwinnen van kennis over bijvoorbeeld de buurt (zie ook Hill et al., 2007). Thomas (2005) benadrukt daarom ook niet voor niets het brede spectrum van sociale activiteiten dat rondhangen beslaat en de positieve aspecten van rondhangen voor jongeren.

3 Masculiene praktijken

De jongens brengen veel tijd in de buurt door in gezelschap van andere jongens of vrienden. Iets wat niet alleen in de gesprekken werd beaamd, maar ook uit mijn observaties bleek. Zoals ik meerdere malen heb aangegeven komen jongens samen op centrale plekken in de buurt. Door hun aanwezigheid in de publieke ruimte, nemen jongens als het ware bezit van plaatsen in de openbare ruimte en transformeren deze tot hun eigen domein (Ehrkamp, 2008). Hiermee draagt hun dominante aanwezigheid bij aan het creëren van masculiene ruimtes; plekken die vrouwen bij voorkeur vermijden (Day, 2001; Pain, 2001). Op geen enkel moment ben ik gedurende mijn onderzoek gemengde groepen tegengekomen in de buurt. De groepjes op de hoek van de straat, bij het winkelcentrum, het bruggetje en cetera waren samengesteld uit louter jongens. Dit is niet alleen overeenkomstig het heersende beeld dat de openbare ruimte mannelijke ruimte is, maar daarmee is de zichtbaarheid van moslimmasculiniteit in de openbare ruimte ook een bevestiging van de publieke-private ruimtelijke scheiding (Norton et al. in Mohammad, 2013). Hopkins (2006) wijst eveneens op dit onderscheid waarbij jonge moslimmannen privéruimte, zoals het huis, vooral bestempelen als het domein van vrouwen. Door het toe-eigenen van plekken in de buurt, wordt de buurt, naast het domein van jongens, ook een plek voor het uitvoeren van masculiene praktijken. Aannemelijk is dat rondhangen bijdraagt aan het creëren van masculiene ruimte waar de aanwezigheid van meiden ter discussie wordt gesteld. Door hun aanwezigheid definiëren jongens deze plekken als masculiene ruimte; het zijn ruimtes die vrouwen liever vermijden (Ehrkamp, 2013). In het volgende hoofdstuk ga ik hier nader op in.

5.6 Conclusie

'Is het ophouden van jongens in de openbare ruimte niet de normaalste zaak?' vraagt Van Bael (2006) zich af. Gezien de talloze wetenschappelijk studies naar het (hang)gedrag van Marokkaans-Nederlandse jongens in het publieke domein, is een bevestigend antwoord op deze vraag niet vanzelfsprekend. Hun aanwezigheid in de buurt wordt voornamelijk tot overlast, intimiderend gedrag en criminaliteit gereduceerd. Hierdoor is weinig oog voor de andere manieren waarop jongens hun buurt gebruiken. In dit hoofdstuk heb ik laten zien wat jongens in de buurt doen, met wie zij interacteren en wat deze praktijken zeggen over hun binding met de buurt. Buurtbinding ('place attachment') verwijst naar de neiging die individuen hebben om in de nabijheid van de plaats te verkeren waar zij een affectieve relatie mee hebben (Hidalgo & Hernandez, 2001:247). De jongens, heb ik laten zien, hebben deze neiging ook. Gevoelens van binding ontstaan door de mate waarin personen een plek aantrekkelijk vinden, de frequentie waarmee personen een plaats bezoeken en de mate van familiariteit met een plek. Volgens Relph (1976:38) is het laatste 'part of knowing and being known here in this particular place'. Jongens, zo heb ik betoogd, brengen een aanzienlijk deel van hun vrije tijd in de directe woonomgeving door waar zij vrienden ontmoeten. Ontmoetingen stellen jongens in staat om leeftijdsgenoten of gelijkgestemden (bewoners van Marokkaans-Nederlandse afkomst) te ontmoeten. Dit biedt hen de mogelijkheid tot sociale interacties met andere jongeren (en volwassenen). De ervaring van familiariteit, bekendheid en gelijkenis dragen bij aan die betekenis die plaats krijgt voor jongeren. Door deze alledaagse ervaringen en sociaal-ruimtelijke praktijken wordt de buurt betekenisvol voor jongens, wat bijdraagt aan de binding die zij hebben met plaats.

Rondhangen is voor jongens een manier om gezien te worden en erbij te horen, zoals verschillende auteurs ook betogen (Relph, 1976; L'Aoustet & Griffet, 2004; McCulloch, Stewart & Lovegreen, 2006; Pyry & Tani, 2015). De buurt is voor jongens van betekenis, omdat daar iets te beleven valt, zij activiteiten kunnen ondernemen en hun sociale relaties met andere jongeren en buurtbewoners kunnen aanhalen, wat hen een gevoel van veiligheid en steun biedt (in hoofdstuk 7 ga ik hier uitgebreider op in).

6. Waar hangen de meiden uit?

Rondlopen: een alledaagse ruimtelijke handeling

6.1 Inleiding

De titel van dit hoofdstuk is een vraag die ik regelmatig heb gesteld aan mijn vrouwelijke informanten en aan professionals, omdat mij de beperkte aanwezigheid van meiden in de openbare ruimte steeds weer opviel. Een interessante vaststelling, daar verschillende auteurs aangeven dat de publieke ruimte een belangrijk onderdeel vormt voor het alledaagse leven van jongeren (Matthews et al., 1998; Cahill, 2000; Shildrick, 2006), en 'rondhangen' een onderdeel is van de ontwikkeling van adolescenten. In de adolescentiefase wordt de openbare ruimte intensiever gebruikt door jongeren en brengen zij een belangrijk deel van hun vrije tijd met hun vrienden door (Huiberts, 2002). Wat opvalt in de eerder aangehaalde studies, is dat deze voornamelijk over jongens gaan en er weinig aandacht voor meiden lijkt te zijn. Waar onderzoek zich wel op deze groep richt, beperkt het zich voornamelijk tot jongere meiden in de basisschoolleeftijd (Weller, 2006). Hil en Bessant (1999) wijzen eveneens op deze tekortkoming in de literatuur over jonge mensen en ruimte: 'little differentiation tends to be made in terms of various racial, ethnic, age or gender dimensions of this population' (p. 46). Ook in Nederland zijn weinig studies aan te wijzen die specifiek aandacht besteden aan het gebruik van de buurt (openbare ruimte) door jongeren. Daar waar het wel gebeurt, lijken dimensies als gender en etniciteit in het ruimtegebruik van jongeren geen centrale plaats in te nemen. In dit hoofdstuk staan deze twee dimensies dan ook centraal.

In het vorige hoofdstuk heb ik uitvoerig de manier besproken waarop jongens hun buurt gebruiken. Jongens geven aan elkaar vooral op centrale plekken in de buurt te ontmoeten, zoals winkelcentra, voetbalveldjes en parken in de buurt. Zij brengen een aanzienlijk deel van hun vrije tijd op straat door waar zij vrienden ontmoeten, kletsen, hangen, maar ook voetballen. Hierdoor wordt de buurt als het ware het privédomein van deze jongens, omdat zij door hun aanwezigheid bezit nemen van centrale plaatsen in de openbare ruimte. Uit onderzoek van Matthews (2003) blijkt dat jongeren hun vrije tijd vijf dagen in de week buitenshuis doorbrengen. Tot een vergelijkbare constatering kom ik ook bij de door mij geïnterviewde jongens. Voor de meiden in deze studie lijkt dat iets anders te zijn. Meiden zijn minder zichtbaar

aanwezig in de buurt en lijken hun vrije tijd (buitenshuis) op een andere manier door te brengen. In dit hoofdstuk staat de vraag centraal op welke manier Marokkaans-Nederlandse meiden hun buurt gebruiken en hoe hun gebruik van de buurt zich verhoudt tot opvattingen over meiden in de publieke ruimte. Aan de hand van de verhalen van de geïnterviewde meiden en mijn eigen observaties schets ik een beeld van hun ruimtegebruik in de buurt. In hun eigen woorden laat ik zien hoe gender en culturele opvattingen over ruimte doorwerken in de manier waarop zij de buurt gebruiken en hoe zij manoeuvreren door de buurt. De manier waarop meiden reflecteren op hun aanwezigheid in de buurt maakt duidelijk dat gendered en culturele opvattingen over ruimte intersecties vormen en dus onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Tegelijkertijd laat het ook zien hoe zij zelf heersende discoursen over meiden in de openbare ruimte reproduceren. Reproducties die niet los gezien kunnen worden van het beeld dat meiden van zichzelf hebben, welke voor een belangrijk deel mede wordt bepaald door de sociaal-culturele context waarin zij opgroeien en de ruimte waarin zij zich in bewegen die voorschrijft hoe zij zich dienen te gedragen (Bettis & Adams, 2005; Palmgren, 2018).

Het derde deel van het hoofdstuk laat zien dat rondlopen door de buurt, een alledaagse ruimtelijke handeling, voor meiden een tactische³⁶ handeling is, waarmee zij zich op 'onzichtbare' wijze kunnen bewegen in de buurt. Rondlopen toont de agency van deze meiden doordat zij liminale ruimte creëren waarin zij vrij bewegen en waarbinnen zij en passant verschillende culturele noties ten aanzien van jonge vrouwen in de publieke ruimte ter discussie stellen. Het hoofdstuk sluit af met een conclusie waarin de centrale vraag van dit hoofdstuk wordt beantwoord.

6.2 Navigeren in de buurt

Om de alledaagse ruimtelijke handeling, rondlopen, te begrijpen, maak ik gebruik van het werk van De Certeau (1984) over strategieën en tactieken, en van het concept sociale navigatie (Vigh, 2006, 2009). Michel de Certeau legde in zijn werk de nadruk op het alledaagse leven met speciale aandacht voor het gebruik van ruimte (Frijhoff, 2010). Het begrippenpaar strategie en tactiek staat centraal in zijn boek *The practice of everyday life* (1984). Strategieën worden ingezet door mensen met macht in een stad

36 Een begrip ontleent aan De Certeau (1984).

en vormen de kaders waarbinnen personen zich bewegen. Tactieken zijn de creatieve manieren waarop mensen omgaan met alledaagse situaties. 'Door deze tactieken geven zij hun eigen draai aan hun leven of dat van hun groep en hun leefwereld en leggen er hun eigen betekenis in' (Frijhoff, 2010:37). Volgens De Certeau (1984:XX, 37) zijn veel alledaagse praktijken, zoals praten, winkelen en rondlopen tactisch van aard; het zijn overwinningen van de 'zwakken' op de 'sterken'. Deze tactieken kunnen worden beschouwd als alledaagse handelingen van verzet. Door dit 'verzet' kunnen mensen zich de openbare ruimte eigen maken; zij eigenen zich als het ware ruimte toe. Tactieken zijn in vergelijking met strategieën niet gepland, zijn spontaan en ontstaan naar gelang de situatie en mogelijkheden.

Sociale navigatie kan worden beschouwd als een tactische praktijk van individuen als reactie op de door de samenleving opgelegde structuren (Langevang & Gough, 2009). Tactieken beschouwt Vigh (2006) als het proces van navigeren van ruimte. Het laat zien hoe mensen zich bewegen in sociale ruimte en de manier waarop zij zich tot deze omgevingen verhouden (Vigh, 2006). Vigh (2009:234) beschouwt sociale navigatie als een 'analytical optic able to illuminate how agents guide their lives through the troublesome social and political circumstances'. Met behulp van het begrip sociale navigatie is het mogelijk om een beter inzicht te krijgen in hoe meiden zichzelf en hun omgeving zien en interpreteren, en hoe zij zich binnen deze omgeving positioneren. Ik laat verder zien hoe zij op tactisch wijze door de buurt bewegen. Navigeren in ruimte vraagt immers om strategieën en tactieken.

6.3 Meiden in de buurt

Peinzend kijk ik de twee meiden na die de Marco Pololaan in noordelijke richting uitlopen. Ze lopen gearmd en praten tegen elkaar. Even later passeert er nog een meisje; deze keer aan de overkant van de straat. Zij gaat dezelfde richting uit. Ook haar kijk ik na. Drie meiden. Het is lastig te schatten hoe oud ze zijn. Tussen de 16 en 18 jaar misschien? (November, 2014.)

Zoveel meiden ben ik in Hoograven niet tegengekomen. Tenminste, niet op de momenten dat ik rondliep door de buurt. Natuurlijk wel in de omgeving van de Albert Heijn op 't Goylaan, waar ik verschillende meiden heb benaderd voor mijn onderzoek. Maar op straat

of in de buurt? Meiden, kinderen eigenlijk, in de basisschoolleeftijd kom ik wel vaker tegen, samen met hun broertjes of zusjes op weg naar het winkelcentrum, elke zaterdagochtend op hun fietsjes richting Lunetten of overstekend op 't Goylaan. Vermoedelijk op weg naar de moskee.

Ik zit in de auto, op 't Goylaan, wachtend tot het stoplicht op groen springt. Giechelend steken twee meiden de weg over. Hun lange gekleurde rokken zwieren in golven achter hen aan. Zij steken de weg over richting het winkelcentrum. Bij het tweede voetgangersdeel van de weg staan ze stil om een ander meisje te begroeten. In haar grijze kleding vormt zij een contrast met de kleuren van de twee andere meiden. De begroeting wordt bezegeld met de uitwisseling van kussen door de meiden. Het stoplicht springt op groen en ik vervolg mijn weg. Nu het wat warmer wordt, zie ik de meiden weer vaker op straat lopen (april 2015).

Gedurende mijn veldwerk is het 'vinden' van vrouwelijke informanten een van de meest tijdrovende activiteiten geweest. Uiteindelijk ben ik via het meidenwerk en door direct op meiden af te stappen met hen in contact gekomen. De resultaten in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op gesprekken die ik heb gevoerd met meiden uit Kanalen-eiland (7) en meiden uit Hoograven (6).

De buurt vormt voor meiden een betwiste ruimte, zo zal ik aan de hand van hun verhalen laten zien, waarbij hun aanwezigheid in de buurt niet als vanzelfsprekend wordt ervaren. Hierdoor zijn zij genoodzaakt de buurt te gebruiken op een manier die past binnen de kaders die gesteld en geaccepteerd zijn door volwassenen. Desondanks laten meiden zich er niet van weerhouden hun buurt op een specifieke manier te gebruiken die het mogelijk maakt 'to sculpt spaces for social activity beyond the material and discursive reach of adults and boys. [...] and to take advantage of spatial inconsistencies for identity expression and for socializing (Thomas, 2005: 588). Daardoor is de buurt voor meiden een plek waar zij zich kunnen ontspannen, onttrekken aan het oog van familie, kortom een plek waar ze ongestoord hun gang kunnen gaan zonder dat er al te veel op hen wordt gelet.

6.4 'Effe' naar buiten

De geïnterviewde meiden noemen verschillende redenen voor hun eigen aanwezigheid of de aanwezigheid van andere meiden in de buurt. Meiden gaan naar buiten, omdat binnen als saai wordt ervaren en buiten zowel ontspannend als spannend is. Het spannende karakter wordt voor een belangrijk deel bepaald door de aanwezigheid van jongens in de openbare ruimte. Tot slot biedt de buurt meiden de mogelijkheid om zich te onttrekken aan het oog van de familie (of de buurt), zo laten verschillende uitspraken zien.

Bij sommige [meiden, PW] is het gewoon effe een frisse neus halen. Je bent de hele dag bezig geweest, even naar buiten. (*Kheira, 14 jaar, Kanaleneiland*)

Thuis is het saai. Buiten is meer te doen. Daar kon je tenminste lopen en praten. (*Fayruz, 15 jaar, Kanaleneiland*)

L: Ik ging altijd wel naar buiten, naar mensen. Ik was nooit thuis. Thuis is saai. Je kan thuis wel veel dingen doen, maar omdat ik het enige meisje ben, ben ik vaak buiten. (*Louiza, 16 jaar, Hoograven*)

Jongeren hebben gelijkgestemden nodig, in Louiza haar geval andere meiden, om iets mee te ondernemen. De aanwezigheid van andere meiden bepaalt in belangrijke mate de dynamiek van de ruimtelijke context. Met name in Hoograven kreeg ik deze indruk. Werk en de geringe ontspanningsmogelijkheden in de buurt, zijn volgens Emira (17 jaar) de redenen waarom meiden echter zo weinig zichtbaar zijn in de buurt.

PW: Nou ja, een van de dingen die mij opvalt in Hoograven, ik woon er vlakbij, dus, je ziet heel weinig meiden.

E: Klopt, je ziet ook heel weinig meiden, dat komt doordat de meeste meiden bij ons, of werken of buiten [in de buurt, PW] iets leuks aan het doen zijn denk ik ... Het is gewoon, in Hoograven is er weinig te doen. Het is of werk, of ik ga iets leuks doen buiten Hoograven.

Om haar verklaring kracht bij te zetten, maakt Emira verderop in het gesprek de vergelijking met Kanaleneiland; door de aanwezigheid van het winkelcentrum met

verschillende kleding- en schoenenwinkels is daar meer te doen.³⁷ “Hoograven is gewoon een wijkje en dat is het.” Hiermee verwijst zij impliciet naar de functionele functie van een buurt, namelijk dat Hoograven voldoet aan de behoefte aan voorzieningen in de buurt voor het doen van de dagelijkse boodschappen.

Ook Ikbal (16 jaar; uit Hoograven) benadrukt in ons gesprek de geringe ontspanningsmogelijkheden in de buurt. Volgens haar moeten meiden wel naar buiten, omdat er niets te doen is. Ze doelt hierbij op de buurt. Ze benadrukt haar punt door aan te geven dat zelfs jongens, waarvan verondersteld mag worden dat zij wel voldoende te doen hebben in de buurt of in elk geval meer bewegingsruimte hebben dan meiden, hun vertier buiten de buurt zoeken.

Ikbal (HGR): Het is gewoon. Er valt niks te doen [in Hoograven, PW].

Hinda: Er valt niks te doen.

Ikbal: Er valt niks te doen! Ik bedoel je hebt Kanaleneiland, winkelcentrum, langs het kanaal lopen.

Hinda: Buurtcentrum.

Ikbal: Waar moet je in godsnaam lopen? Het is saai! Daarom gaan ze ook. Jongens gaan altijd met een hele groep. Gaan ze zwemmen of zo.

De tweede redenen dat meiden naar buiten gaan, is vanwege de privacy die de openbare ruimte hen biedt. Iets wat zij thuis niet voldoende ervaren, vanwege de aanwezigheid van andere familieleden. “Buiten kan niemand je horen”, zoals een van de meiden uit Kanaleneiland het verwoordde.

Labiba (18 jaar) uit Hoograven over buiten zijn.

Als wij buiten zijn dan voelen wij daar onszelf. Het is niet per se dat het [rondlopen, PW] een functie heeft, maar dat wij niet verder mogen. Buiten zijn is een manier om je te uiten en gewoon jezelf te zijn. Want ja thuis ben ik toch wel iemand anders dan buiten. Ik kan buiten meer mezelf zijn. Thuis kan je over bepaalde dingen niet praten, dat is, ja bijvoorbeeld over jongens. Als meisje kan je daar gewoon niet over praten, dat is gewoon taboe. En ja, met je vrienden die hebben datzelfde probleem snap je, dan gaan we elkaar opzoeken.

PW: Dus, het is een beetje een manier van jullie om nou ja, te praten over

³⁷ Overigens is in Hoograven-Noord winkelcentrum Smaragdplein gevestigd met een breed, maar eenzijdig winkelaanbod.

volwassen worden.

Labiba: Ja, precies.

PW: Of jongens?

Labiba: Ja.

PW: Oké. En hebben meer meiden dat?

Labiba: Ja, dat hebben meer meiden. Ja dat weet ik zeker.

De openbare ruimte (of het publieke domein) biedt deze meiden de mogelijkheid hun identiteit te ontwikkelen, zich uit te drukken, sociale relaties aan te gaan en te experimenteren met hun autonomie. Binnenshuis (het privé-domein) biedt hen te weinig ruimte hiertoe. Met dit perspectief tonen de meiden aan dat de publiek-private dichotomie niet zo rigide is en dat het privé-domein en het publieke domein niet los van elkaar kunnen worden gezien, maar in elkaar overlopen. Meiden maken gebruik van het publieke domein om 'privé-onderwerpen' met elkaar te bespreken, omdat zij binnen minder privacy ervaren, omdat een gezinslid kan meeluisteren en zij buiten dus meer zichzelf kunnen zijn. Binnen het publieke domein gaan meiden op zoek naar '*private spaces*', waar zij vrienden kunnen ontmoeten en experimenteren met nieuwe rollen op weg naar volwassenheid.

De laatste reden die door meiden is genoemd om de buurt in te gaan, is vanwege de aanwezigheid van jongens. Zoals ik al eerder aangaf bevinden jongens zich op centrale plekken in de buurt en is de aanwezigheid van jongens in de buurt onvermijdbaar (Peleman, 2003). De geringe aanwezigheid van meiden in Hoograven wordt door een aantal geïnterviewden in relatie gebracht met de aanwezigheid van jongens in de buurt. "Meiden uit Hoograven komen naar Kanaleneiland voor aandacht. Dat is volgens mij de reden dat er zo weinig meiden in de buurt zijn". Ook Hinda (uit Kanaleneiland) is ervan overtuigd dat meiden niet alleen vanwege de sfeer naar Kanaleneiland komen.

Die gaan daar [Hoograven] weg gewoon. Heel vaak bij mij op Kanaleneiland zie ik ook mensen uit Hoograven, zeg maar dat ze daar rondlopen. Dat ze daar ook niks doen, beetje wachten op aandacht en dan krijgen ze die en dan vinden ze dat leuk en komen ze de volgende dag weer terug en ... Dus je ziet wel vaak, ja bekenden uit Hoograven op Kanaleneiland lopen. (*Hinda, 16 jaar, Kanaleneiland*)

Voor Hinda is het feit dat de meiden *ook* in Kanaleneiland niets doen, een bevestiging dat meiden vanwege de aandacht van jongens naar haar buurt komen. Ook andere meiden suggereren dat meiden naar buiten gaan vanwege de jongens.

Bij sommige meiden is het (rondlopen) door de buurt gewoon om aandacht te trekken bij jongens. Omdat ze graag aandacht willen. Meiden zoeken vaak zelf aandacht bij jongens in Kanaleneiland; gaan ze scheef kijken, gaan ze naar hen zwaaien. Dan denken we van wie is dat? Hou je bek en loop gewoon verder. En dan denken ze van 'meisje daagt mij uit', terwijl ze zelf aandacht zoeken. (Fayruz, 15 jaar)

Manssoura: Meisjes gaan minder op straat. Wat moeten zij doen?

Het kan niet. Je hebt niks te zoeken daar.

PW: Nee? Dat vind jij?

M: Nee, echt niet, dat is het beeld. Niets te zoeken. Als jij wel naar buiten gaat, dan zoek je gewoon aandacht van jongens. Dat. Je kan niet gewoon ... nee, waarom ben je zo opgemaakt, waarom ben je zo, weet ik veel. Ze suggereren meteen, je zoekt iets.

PW: Ja, je zoekt aandacht van jongens?

M: Ja.

PW: Dat is wat je zoekt?

M: Ja.

De aanwezigheid van meiden in de buurt, wordt door alle drie de meiden, maar ook door andere bewoners als niet gepast ervaren. Als meisje heb je immers niets te zoeken in de buurt, wanneer je daar 'gewoon' rondloopt, maakt vooral Manssoura (20 jaar) duidelijk. Deze zienswijze, maakt duidelijk hoe het gebruik van ruimte door allerlei impliciete regels wordt gecontroleerd. Regels die voortkomen uit normatieve opvattingen ten aanzien van het gebruik van ruimte en machtsrelaties die het gedrag van personen (in dit geval meiden) in de publieke ruimte controleren (insiders bepalen de voorwaarden voor buurtgebruik). Het betreden van ruimte gebeurt op de voorwaarden van de personen die daar wonen of claims hebben op de publieke ruimte, maar misschien ook claims op jongens? Meiden die jongens zichtbaar 'uitdagen' (scheef kijken, zwaaien naar jongens) en bovendien niet uit de buurt komen, worden argwanend bekeken en veroordeeld (normatief) door meiden in Kanaleneiland

bijvoorbeeld, omdat deze 'outsiders' zich niet volgens de geldende regels gedragen (mond houden en doorlopen). Opvallend is dat de meiden hun eigen aanwezigheid in de buurt niet op een dergelijke wijze percipiëren. Geen van de geïnterviewde meiden stelt echter de eigen aanwezigheid in de buurt op deze normatieve wijze ter discussie, omdat zij de buurt beschouwen als hun eigen domein.

6.5 De buurt: een 'betwiste ruimte'

Stedelijke ruimte, zo heb ik onder meer in hoofdstuk twee laten zien, is geen neutrale ruimte en niet voor iedereen even toegankelijk: 'It's always contested and imbued with social meaning' (Christensen & Mikkelsen, 2011:199). Deze betekenissen zijn vaak normatief van aard en structureren voor een belangrijk deel het gedrag van meiden in de buurt. Door culturele betekenis te geven aan ruimte wordt de aanwezigheid van vrouwen in het publieke domein gestructureerd en creëren en determineren culturele codes de ruimtelijke grenzen van personen (Fenster, 1999). Deze codes zijn onder andere eer, bescheidenheid, schaamte en schande, en limiteren de mobiliteit van zowel mannen als vrouwen. Gender speelt daar een belangrijke rol in; deze codes dragen bij aan het verschil in bewegingsruimte tussen mannen en vrouwen. Gender heeft betrekking op dominante beelden die zijn gekoppeld aan de sekse van personen en daarmee eveneens de ruimtelijke grenzen van personen structureert en determineert, evenals grenzen stelt aan de mobiliteit van vrouwen in het openbaar. Aan de hand van de gesprekken met de meiden laat ik zien hoe zowel deze codes als gender doorwerken op hun gebruik van de buurt.

Ruimtelijk gescheiden leefwerelden

Meiden hebben veel meer dan jongens te maken met allerlei ruimtelijke restricties die hun mobiliteit in de openbare ruimte inperkt. Concepties over het gedrag van vrouwen in 'public space' berusten voor een belangrijk deel op genderprincipes. Verschillende auteurs (Wagner & Peters, 2014) wijzen erop dat de aanwezigheid van meiden in de openbare ruimte voor een groot deel wordt gestuurd door genderopvattingen. Opvattingen die deels gebaseerd zijn op de moraal van ouders in het bijzonder ten aanzien van meiden en jongeren in het algemeen, maar voor een deel ook een sociaal-culturele basis hebben.

PW: Ik zie hier heel weinig meiden, maar er moeten toch wel meiden hier wonen. Best wel veel, ja. Maar, alleen je ziet ze niet. Ik weet ook niet hoe dat komt, maar ja, sommige zie ik nog wel altijd, die zijn hier wel, maar ja, niet meer zo vaak als eerst. (*Louiza, 16 jaar*)

Met *eerst* verwijst Louiza naar haar basisschoolleeftijd, een periode waarin zij veel buiten was, maar zij verwijst ook naar de verschuiving in de bewegingsruimte van meiden in die periode. In de adolescentiefase zijn meiden minder in de publieke ruimte aanwezig. Het laatste jaar van de basisschool lijkt de grens te markeren waarop kinderen, meiden worden (Buitelaar 2009; Karsten, 2003). Speelden jongens en meiden in de basisschoolleeftijd buiten nog samen met elkaar, bij aanvang van de middelbare school komt hier volgens verschillende informanten verandering in. Ikbāl, die vanaf haar elfde jaar in Hoograven woont, is zich ook bewust van deze scheiding tussen de seksen. Zij maakt daarbij de vergelijking met Lunetten, waar deze scheiding in haar beleving minder speelde.

Ikbāl: In Lunetten zijn jongeren veel meer in de wijk. Gewoon, ik denk dat het ook heeft te maken met dat meiden en jongens met elkaar samen waren. Hier [Hoograven, PW] doe je dat niet. Maar dat heeft ook te maken met dat ik gewoon jonger was denk ik.

PW: Ja, precies. Dan heb je veel minder, ben je bewust van ...

Ikbāl: Ja, maar ik denk eigenlijk ook van niet, want als ik daar nog steeds zou blijven wonen, zou ik nog steeds met die jongens omgaan.

Ikbāl kan, omdat zij in twee verschillende buurten heeft gewoond, het verschil zien tussen haar oude buurt en Hoograven (waar zij nu woont). Gescheiden leefwerelden zijn volgens haar niet alleen een leeftijds kwestie, maar kent nog een onderliggende oorzaak. De buurt, Hoograven, speelt volgens haar een belangrijke rol hierin. De beweegruimte van jongens en meiden is sterk afhankelijk van hun leeftijd, socialisatie en opvoeding, maar ook de socio-culturele omgeving waarin meiden opgroeien, laat Matthews (2001) aan de hand van een aantal studies zien, is bepalend voor hun aanwezigheid in de buurt. Ikbāl lijkt, in het bovenstaande fragment, met name op dit laatste aspect te wijzen als zij aangeeft dat je 'dat hier, in Hoograven, niet doet'. De compositie van de buurt draagt klaarblijkelijk bij aan de 'scheiding van de seksen', waardoor jongens en meiden na de basisschoolleeftijd minder met elkaar optrekken in de buurt.

Het buurtgebruik van meiden wordt in de adolescentiefase voor een belangrijk deel beïnvloed door verschillende normatieve opvattingen ten aanzien van het gebruik van *ruimte*. Opvattingen die verankerd zijn in gender en culturele concepties en niet los van elkaar gezien kunnen worden. Deze opvattingen structureren enerzijds de gescheiden leefwerelden van mannen en vrouwen binnen 'de Marokkaanse cultuur' en drukken diensgevolge een stempel op de beweegruimte van meiden in de buurt. Met name in deze fase wordt van meiden verwacht dat zij het gezelschap van vreemde mannen (jongens) vermijden en zich terughoudend opstellen in hun aanwezigheid (Brouwer, 1997). Labiba (18 jaar) uit Hoograven vertelt mij het volgende hierover.

PW: Zijn jongens er ook bij? Als je zegt, gezellig, vrouwen, lachen?

L: Het is niet zo dat de jongens bij de vrouwen zitten.

PW: Nee, ok, dat is gescheiden of zo?

L: Best wel eigenlijk. Kijk, vroeger hadden we wel eens twee jongens en meiden dat we pakkertje speelden, we speelden echt met z'n allen.

L: ... toen we tien waren, negen waren.

PW: Ja.

L: Maar, nu is toch wel, ook als je ouders hebt die liever niet hebben dat je met buurjongens praat of zo, ga je dat natuurlijk niet doen.

PW: Vanaf welke leeftijd ontstaat de scheiding?

L: Even kijken, ik denk vanaf 13, 14, 15 of zo.

PW: Een beetje als je begint te menstrueren?

L: Juist, ja.

De scheiding van seksen, waar Labiba naar verwijst, is belangrijk binnen 'de Marokkaanse cultuur'. De eerste menstruatie markeert de staat van ontvankelijkheid en dus voor [...] seksuele relaties (Lamb, 2000:185). Meiden wordt op vroege leeftijd al geleerd jongens te ontlopen, omdat jongens 'problemen' betekent (Buitelaar, 2002; Skandrani et al., 2010). Het hebben van gemengde vriendengroepen is dan ook niet vanzelfsprekend voor meiden. Labiba ervaart deze gescheiden leefwerelden, vooral in het contact met jongens op de middelbare school, als lastig. Deze ruimtelijke scheiding van leefwerelden heb ik ook waargenomen gedurende mijn veldwerk³⁸.

³⁸ Met name in Hoograven viel mij de afwezigheid van meiden in de buurt op. Zowel meiden als professionals beaamden dit.

Ik vind het wel jammer, want ik persoonlijk, het is mij altijd meegedragen, ik ben niet, niet met jongens spelen, niet met jongens spelen, dus ik had vroeger nauwelijks met mannen contact eigenlijk, met jongens, snap je. Ja, en ik merk dat dan bijvoorbeeld op deze leeftijd, dat ik dan moeilijker contact leg, snap je. Dat heb ik wel gemerkt. Kijk nu niet meer, want nu ben ik veel opener geworden, vergeleken met vroeger, maar ik merkte het op een gegeven moment wel, ook als je naar de middelbare school gaat, dat je nooit met jongens hebt mogen praten.

Tijdens mijn bezoeken aan Voetbal Vereniging Hoograven op de dinsdag- of woensdagavond was ik de enige vrouw die daar 's avonds aanwezig was. Slechts eenmaal trof ik een vrouwelijke student die bezig was met haar onderzoek. Gedurende het jaar dat ik daar was (gemiddeld een keer per week) heb ik nooit een vrouw of een meisje van Marokkaans-Nederlandse afkomst gezien op de voetbalclub³⁹. Ook de omgekeerde situatie heb ik meegemaakt tijdens mijn veldwerk in Kanaleneiland. In en rond (en buiten) het buurthuis waar ik een aantal meiden heb geïnterviewd, ben ik, op een keer na, geen jongens tegengekomen. De aard van de activiteiten droeg hier zeker aan bij; de activiteiten richtten zich alleen op meiden, wat voor sommige ouders een belangrijke voorwaarde was voor deelname van hun dochters aan de activiteiten. Ik herinner mij een moment dat een jongen een vluchtige blik naar binnen wierp en zich snel uit de voeten maakte. Het toeval wilde dat ik deze jongen wat later in mijn onderzoek interviewde. Ik vroeg hem naar de redenen voor zijn bezoek aan het buurthuis. Hij vertelde mij op zoek te zijn geweest naar een jongerenwerker. Uit zijn antwoord maakte ik op dat hij liever niet gezien wilde worden bij het buurthuis, omdat meidenwerker B. daar dan is, wat inhoudt dat er meidenactiviteiten in het buurthuis zijn.

Precies in zo'n belangrijke fase als de adolescentie, neemt de bewegingsruimte van meiden sterk af, terwijl die van jongens aanzienlijk toeneemt (Pels, 2003). Jongens tref je veelvuldig op straat aan in gezelschap van vrienden, terwijl meiden zich steeds meer binnenshuis lijken terug te trekken. Terwijl meiden juist in deze fase meer behoefte hebben aan contact en ontmoeting met leeftijdgenoten buitenshuis (Crocket et al., 2000; Ketner, Buitelaar & Bosma, 2004).

³⁹ Deze informatie heeft betrekking op de dagen waarop ik bij VV Hoograven aanwezig was. Wellicht zullen er op andere tijdstippen of dagen meiden en vrouwen bij de voetbalclub aanwezig zijn geweest.

Meiden hangen niet

Buiten ben ik altijd met mijn vrienden. Naar winkels gaan of meestal hangen. Nou niet echt hangen, gewoon voor onze deur. (*Louiza, 16 jaar*)

Louiza is er vlug bij om te benadrukken dat haar vrienden en zij niet hangen. Het buurtbeeld wordt immers voor een groot deel bepaald door jongens die op straat 'hangen'. Het hanggedrag wordt sterk geassocieerd met jongens en dit genderspecifieke gebruik van de openbare ruimte is in het nadeel van meiden (Tucker & Matthews, 2001). Culturele normen en voorwaarden bepalen voor een belangrijk deel of het veilig en geaccepteerd is voor meiden om zich in het publieke domein te begeven, maar beperken tevens de fysieke mobiliteit van meiden (Tucker & Matthews, 2001). De (te) grote aanwezigheid van mensen in een park kan eveneens aanleiding zijn voor meiden om een plek te vermijden. Voor Ghita (17 jaar) en haar vriendinnen vormt dat een van de redenen om rondjes te gaan lopen door de buurt.

Ghita: Gewoon, eerst was ik er wel heel vaak, echt gewoon rondjes lopen en zo, met meiden, in het parkje zitten en zo. Maar het was meer echt van rondjes lopen en zo. Omdat het in het park allemaal vol zat en zo. Maar nu is het echt zo, of ik ben bij een vriendin thuis, of zij bij mij. Anders zitten we gewoon in een rustig parkje.

PW: En rondjes lopen? Wat voor rondjes liep je?

Ghita: Gewoon, door de wijk heen.

Het park waar zij naar verwijst, is het Marco Polo plantsoen waar het Cruyff Court en het Richard Krajicek playground onderdeel van zijn. Het park wordt inderdaad druk bezocht door kinderen en jongeren uit de buurt. Ghita verwijst in het gesprek ook naar haar behoefte (en dat van haar vriendinnen) om op een rustige plek in de buurt te kunnen zitten. Het park voldoet vanwege drukte niet meer aan haar behoeften, maar ook andere redenen spelen daar een rol in, blijkt later in het gesprek.

PW: Maar als ik langs het park kom, zie ik alleen jongens. Ik woon er vlakbij en ik fiets vaak langs.

G: Ja dat bedoel ik dus, alleen de jongens.

PW: Waar zijn de meiden dan?

G: Ja ik weet niet.

PW: Die lopen rondjes?

G: Nee niet veel. Dat komt doordat Kanaleneiland zo overstroomd is met jongens, dan zie je de meiden niet meer. De meiden durven niet meer naar buiten. Ze hebben zoiets van: nee dan gaan ze over mij praten, anders komt het terecht bij mijn broer, neef, wat dan ook. Dan blijven ze thuis of gaan ze ergens anders naartoe. Maar dat is echt nergens voor nodig.

De jongens, beter gezegd de (grote) aanwezigheid van jongens in de openbare ruimte en vooral de mogelijke gevolgen die dat heeft, belet meiden volgens Ghita om naar buiten te gaan. Dit lijkt voor haar geen belemmering te vormen om naar buiten te gaan. Sommige plaatsen in de buurt, zijn wel '*off limit*' voor meiden, maakt Ghita mij duidelijk als ik vraag of meiden onder de gele koepel kunnen zitten.

Daar zitten alleen jongens. Wij kunnen daar zelf niet zitten, omdat ze daar voetballen. Dat is een beetje raar als je ... Dan zoek je echt om ze, dan vraag je om de aandacht zeg maar.

Plekken waar veel jongens aanwezig zijn worden door meiden dan ook vermeden. Tucker en Matthews (2001) beargumenteren in hun onderzoek naar het recreatieve ruimtegebruik van meiden op het platteland dat 'girls use of space was governed and to some extent regulated by the presence of boys' (p. 166). De gele koepel is inderdaad een dergelijke ruimte, waar meiden vanwege de aanwezigheid van jongens volgens Ghita niets te zoeken hebben. In de tweede zin van het fragment wijst Ghita ook op een ander aspect, dat eveneens samenhangt met de aanwezigheid van jongens en dat het gedrag van meiden in de publieke ruimte reguleert, namelijk de algemene opvattingen over meiden die vertoeven in de nabijheid van jongens. Ook Ghita is, evenals de meiden in de vorige paragraaf, van mening dat meiden die te opzichtig om aandacht van jongens vragen ongepast gedrag vertonen; iets wat kennelijk niet geoorloofd⁴⁰ is. Zoals Silvey (in Freeman, 2005) dat treffend verwoordt: 'mobile subjects are policed by discourses defining the boundaries of appropriate gendered, place based behavior' (p. 148). Niet alleen jongens definiëren de grenzen van 'gepast' gedrag, ook meiden

⁴⁰ Naezer (2007) laat in haar onderzoek naar bijnamen onder Nederlandse middelbare scholieren zien dat er een taboe heerst op aandacht vragen van jongens, omdat dit wordt geassocieerd met hoerig gedrag.

doen dat. Door plekken als jongensplek te bestempelen, reproduceren meiden heersende genderopvattingen ten aanzien van mannelijke en vrouwelijke ruimte ('space') en daarnaast culturele opvattingen over de wijze waarop Marokkaans-Nederlandse meiden zich horen te gedragen. 'Zoeken naar jongens' wordt als afkeurenswaardig beschouwd; gedrag wat niet past bij (Marokkaans-Nederlandse) meiden.

Ongepast gedrag beperkt zich niet alleen tot de sociale relatie die meiden hebben met jongens, maar heeft ook betrekking op de sociale interacties in de openbare ruimte. Deze, zo laten de onderstaande twee fragmenten zien, zijn gebonden aan allerlei onuitgesproken regels en aannames over de wijze waarop meiden (en jongens) zich horen en mogen gedragen in de openbare ruimte.

Het is niets voor meiden om op een hoekje te gaan staan, te kletsen. Het is zeg maar, soort van schande. Het is zeg maar ... wat zal ik zeggen. Ja, het is niet echt voor meiden bedoeld. Het is, voor Marokkanen, vooral meiden horen thuis te zitten, (...), het is vooral voor jongens. Het is om te leren koken en zo, toekomst.
(*Kheira, 14 jaar*)

Ook bij Mansoura (20 jaar) uit Hoograven bemerkte ik de twijfel als zij zich uitspreekt over het gedrag van meiden in de buurt. Ik stel haar de vraag of meiden kunnen hangen. Interessant is vervolgens om te zien hoe Mansoura haar stellige uitspraak over hangen nuanceert en daar uiteindelijk allerlei voorwaarden aan koppelt en uiteindelijk zelfs aarzelt of hangen wel mogelijk is.

De meiden van nu, wel. Ik zie ze wel hangen hoor.

V: Ja?

A: Ja.

V: Oké. Waar zie je ze hangen, in de buurt, als we het hebben over de buurt.

A: Nou, nee, niet per se in de buurt, maar je ziet ze ook wel in de stad of zo, van oké. Maar, dan niet alleen meiden he, meiden en jongens. Ik denk meiden alleen staat een beetje raar, maar als er stoere jongens zijn dan is het weer oké of zo.

V: Oké, meiden alleen, is een beetje raar?

A: Ik weet niet, die staan daar niet met stoerheid of zo ... ik weet het niet.

Beide meiden reproduceren in het fragment verschillende opvattingen ten aanzien van meiden in de openbare ruimte. Kheira laat zien hoe genderopvattingen het gedrag van jongens vergoelijkt en het gedrag van meiden bestraft. Met haar eerste opmerking maakt zij de ledigheid van het hangen en kletsen zichtbaar: meiden horen in haar perceptie thuis te zijn, waar zij zich richten op zinvolle activiteiten. Voor jongens daarentegen is het geoorloofd om buiten te staan en te kletsen. In haar ogen een niet-zinvolle activiteit. Anderzijds maakt zij ook de culturele opvattingen over de aanwezigheid van meiden in de openbare ruimte zichtbaar. Deze dient functioneel van aard te zijn, iets waar ook andere meiden naar verwijzen. Winkelen is een voorbeeld van een legitieme manier waarop Marokkaans-Nederlandse meiden hun tijd buitenshuis met onder andere vriendinnen kunnen doorbrengen (Naber, 2004). Zitten en hangen zijn niet functioneel en kunnen daardoor aanleiding tot schande geven (voor het hele gezin).

Schaamte en schande

Eer en schande spelen een essentiële rol in de man-vrouwverhoudingen van Marokkaanse migranten in Nederland (Bartels, 1993:193). Belangrijk in deze verhouding is het vermijden van roddel en het behoud van een goede reputatie, wat gewaarborgd wordt door de scheiding van de seksen. Deze scheiding, waar ik eerder ook aan refereerde, komt voort uit de sterke nadruk die er heerst op de seksuele moraal, waarbij 'gepast gedrag' van meiden (onder meer beschermen van de maagdelijkheid) leidend is (Fadil, 2003; Chakraborty, 2009). Gepast gedrag geeft immers geen aanleiding tot het schenden van de eer van de familie; schending hiervan leidt namelijk tot schande voor de hele familie. Er is meiden veel aan gelegen situaties of plaatsen te vermijden waar zij zich geconfronteerd zien met situaties die mogelijk tot schande kunnen leiden. Plaatsten waar veel jongens aanwezig zijn, waar meiden worden nageroepen of nagestaard, kunnen al gauw aanleiding geven tot roddel, zoals uit een eerder citaat van Ghita onder meer naar voren kwam. Roddel is iets wat meiden te allen tijde willen voorkomen, omdat deze kan leiden tot reputatieschade.

PW: Wat schreeuwen ze dan?

K: Oeh oeh. Heel hard. Kom hier of zo.

PW: Als je daar loopt gaan ze tegen je schreeuwen?

K: Nou niet tegen mij. Maar vrienden, gewoon, best wel heel hard praten. Het irriteert mij, vooral als ze bij de hoeken staan. Dat is heel lastig voor Marokkaanse

meiden om daar langs te lopen, want, je schaamt je wel.

PW: Waar schaam je je dan voor?

K: Dat ze iets gaan zeggen tegen je. Dat ze je uitlachen. Gewoon als ze langlopen. 'Kijk hoe ze eruitziet' bijvoorbeeld.

Niet alleen stoort Kheira zich aan het gedrag van deze jongens, ze voelt zich daar ook ongemakkelijk onder. De beschrijving die Kheira geeft van het gedrag van de jongens, zou gemakkelijk geïnterpreteerd kunnen worden als adolescentengedrag⁴¹. Door het gedrag alleen vanuit dit perspectief te bekijken, wordt de culturele dimensie die ook hieraan ten grondslag ligt buiten beschouwing gelaten. Door de relatie die de geïnterviewde legt tussen het gedrag van de jongens, Marokkaans-Nederlandse meiden en schaamte, plaats zij de situatie in een culturele context. Schaamte is een belangrijk cultureel concept binnen de Marokkaanse cultuur, dat doorwerkt op het alledaagse leven van jongeren. Schaamte kan volgens Bartels (1993:192) een teken van ontzag zijn en geeft weer dat een persoon de situatie onderkent en zich fatsoenlijk gedraagt. Dit is mogelijk een van de redenen dat meiden jongens vaak niet durven aan te spreken op hun gedrag. Schaamte is namelijk de keerzijde van schande (Bartels, 1993). Schande kan ertoe leiden dat de eer van meiden wordt geschonden, met alle gevolgen van dien. Volgens een van de geïnterviewde meiden kan het feit dat een jongen jou aanspreekt, of te hard lacht in de openbare ruimte, gevolgen hebben voor de huwelijkskansen van vrouwen.

PW: Wat maakt het erg dat een jongen iets tegen je zegt?

Mansoura: Nou, ja, hij corrigeert je op gedrag, en wij meiden denken dat ze dat nooit vergeten. Oh, dat was een meisje die heel hard ging lachen. Zal wel hetzelfde zijn als alle andere meiden.

PW: Want? Kennelijk is dat heel belangrijk.

Mansoura: Weet je waarom het zo belangrijk is? De hand, als je gaat trouwen, dan wordt er altijd gevraagd naar je verleden, dat is het enige waarom meiden hun naam hoog moeten houden in Hooggraven, want, mensen kennen je niet van buitenaf, die gaan vragen stellen aan de mensen om je heen, met wie ben je opgegroeid, wie zijn je burens, snap je?

⁴¹ Ook kan haar reactie in het licht van haar leeftijd worden gezien. Ten tijde van het interview was zij 14 jaar.

Meiden proberen er alles aan te doen om schande te voorkomen en geven er soms liever de voorkeur aan het gedrag van jongens te negeren. Zo ook de wat stoere Natifah, als ik haar vraag hoe zij reageert op de grensoverschrijdende opmerkingen van jongens. “Nee nee. Ik doe niks. Ik loop gewoon verder.” De schaamte (in positieve zin) die meiden tonen, uit zich in het feit dat zij niet reageren op de opmerkingen van jongens, een uiting van de herkenning van de situatie en van fatsoenlijk gedrag (Bartels, 1993). Niet alle meiden kijken weg of negeren het gedrag van de jongens. Sommige meiden reageren daar scherp afkeurend op, maar het blijft lastig voor meiden om zich op een goede manier te verhouden tot de opmerkingen die jongens in de openbare ruimte tegen hen maken.

Als je je voor hen [jongens, PW] gaat schamen, als je bang voor hen bent, gaat dat [je eigen pad/hart volgen] niet lukken. Want je wordt sowieso wel twee tot drie keer per dag aangesproken: ga naar huis, of wat doe je hier zeggen ze dan. (*Ghita*)

Door rekening te houden met wat anderen van je denken kom je nergens vindt zij. Wat zij daarnaast terecht opmerkt, is dat meiden hoe dan ook jongens in de openbare ruimte zullen tegenkomen en zij daar tegen bestand moeten zijn.

Jongens hangen rond bij de Albert Heijn ... [t' Goylaan Hoograven, PW].

Dat is vervelend.

Ikbāl: Nou het is, je loopt gewoon en dan gaan ze je naam zitten roepen, gaan ze je irriteren, weet ik wat allemaal ...

Hinda: Van die vreemde dingen roepen dat je denkt van ‘what the fuck’ zeg jij nou weer, weet je wel? ⁴²

PW: Wat doe je dan?

H en I beiden: Negeren, want dat is het beste.

H: Want anders krijgen ze aandacht die ze heel graag willen, snap je? Maar soms, je merkt wel, bijvoorbeeld, kijk als ik bij haar ben en ze roepen dan. Maar soms roepen ze van die dingen van hoer of zo weet je wel ... (onverstaanbaar).

⁴² Dubbelinterview met twee vriendinnen waarvan de een uit Kanaleneiland (H) en de ander uit Hoograven (I) is. Na het interview bleek het meisje uit Hoograven niet van Marokkaanse afkomst te zijn, maar van Irakese afkomst.

‘Ontmoetingen’ met jongens in de buurt zijn onvermijdbaar. Meiden kiezen er in het algemeen voor om tijdens deze ontmoetingen niet te reageren op de opmerkingen en toespelingen die jongens maken over hun aanwezigheid in de publieke ruimte.

In Hoograven zijn de jongens veel erger dan op Kanaleneiland. Als je ziet, als je daar langs loopt en je zegt niks, je loopt gewoon langs dan zeggen ze, in de groep: ‘ja dat meisje heeft me gepijpt’ of zo. Dat zeggen ze gewoon. Hahaha. (*Hinda*)

Negeren lijkt soms ook de beste optie, zeker wanneer jongens denigrerende opmerkingen maken. Wel reageren kan enerzijds worden geïnterpreteerd als een toenaderingspoging, maar anderzijds krijgen jongens de aandacht waar zij naar op zoek zijn, namelijk een reactie op hun opmerkingen. Zoals een van de geïnterviewde meiden het ook aangaf: niet reageren is niet goed, maar wel reageren ook niet. Het maakt kortom weinig uit welke reacties meiden geven op de opmerkingen van jongens, zolang het niet leidt tot schande wat reputatieverlies tot gevolg kan hebben. Precies vanwege deze (mogelijke) gevolgen lijken meiden hun zichtbaarheid in de buurt tot een minimum te beperken, of hun toevlucht te zoeken buiten de buurt, omdat zij bang zijn dat hun aanwezigheid in de buurt aanleiding geeft tot roddel, wat leidt tot reputatieverlies.

Het niet reageren op opmerkingen van jongens heb ik lange tijd niet kunnen begrijpen, zeker voor iemand met mijn achtergrond: ik kom uit een cultuur waarin mannen van repliek worden gediend als zij een vrouw op straat op ongepaste wijze aanspreken. In het interviewgesprek met Mansoura reflecteerden wij samen op deze complexe situaties.

Mansourra: Oh, als die [jongen, PW] mij corrigeert. Nou, dan zeg ik, oké. Ik ga niet zeggen, waarom of zo. Het is verschillend. Het ligt eraan wie wat zegt. Ik zou niet zeggen, wie ben jij of dat, nee ... Je gaat het echt niet zeggen. Dat denk ik wel in mijn hoofd, maar dat ga ik niet zeggen. Ik vind het echt verschrikkelijk. Nee. Hij is ouder. We kennen elkaar, dan ga je dat echt niet zeggen hoor. Ja, het is echt erg, dit. Ja, ik spreek mezelf wel af en toe echt tegen, maar ja, nee, ik zou niks zeggen. Nee. Je staat voor schut. Het is niet iets positiefs wat je doet, dus ja, het is wel voor schut. Het feit dat ie [een jongen, PW] jou moet aanspreken op jouw gedrag is erg, denk ik. Vooral omdat het een jongen is. Dat maakt het verschil

ja. Het is een jongen, het kan zijn, het is een idee, dat hij zich gaat inleven, ah, hij gaat naar zijn vriend toe en zegt, dat ene meisje, ... Het is gewoon voor schut. Waarom? Ik weet het niet. Ik weet niet.

‘Voor schut’⁴³ staan reikt verder dan de letterlijke Nederlandse vertaling voor gek staan. Voor schut staan is een vertaling van het Arabische of Berberse woord dat schande betekent. Het is een reflectie van de consequenties van het gedrag van een iemand en de gevolgen hiervan voor de familie. Voor de duiding van het begrip maak ik gebruik van de wijze waarop Abu-Lughod (1985:648) het begrip bescheidenheid definieert. Bescheidenheid is een complex cultureel concept dat verwijst naar een innerlijke staat van beschaamdheid en verlegenheid, en behelst een set van gedragingen die indicatief zijn voor ‘voor schut’. Aangesproken worden door jongens roept verlegenheid op bij de meiden, gecorrigeerd worden daarentegen maakt dat meiden zich schamen en zich geen houding weten, wegstijven of de ogen neerslaan. Reageren op opmerkingen of het beledigen van een man in het openbaar is taboe en wordt als respectloos beschouwd (zelfs als de vrouw in haar gelijk staat). Deze culturele codes zijn een machtig instrument voor jongens om meiden, zonder repercussies, in het openbaar aan te spreken en soms publiekelijk te beledigen. Meiden durven jongens hier vaak niet op aan te spreken, bang dat roddel op gang komt. Roddel draagt ertoe bij dat meiden zich conformeren aan de geldende waarden en normen (Eldering, 2002; Peleman, 2003; Green & Singleton, 2006; Ehrkamp, 2013; Spierings et al., 2016), wat maakt dat meiden alles in het werk proberen te stellen om reputatieverlies te vermijden, desnoods door een zelfopgelegde bewegingsbeperking in de openbare ruimte. Door niet te reageren op de opmerkingen houdt Mansourra zich aan de sociale normen die het sociaal-ruimtelijk gedrag van meiden in de publieke ruimte structureren.

Iedereen let op elkaar

De dominante aanwezigheid van jongens in de openbare ruimte, maakt dat meiden zich voortdurend geobserveerd en in de gaten gehouden voelen als zij zich in de buurt begeven. Het is voor meiden praktisch onmogelijk om in hun buurt geen jongens tegen het lijf te lopen. Meiden ontwikkelen daartoe strategieën om jongens zo min mogelijk of in elk geval niet opvallend tegen te komen in de buurt. De manier waarop meiden hiermee omgaan zijn verschillend van aard: zij kiezen ervoor niet naar buiten

43 Voor schut staan: voor gek staan (<https://onzetaal.nl/taaladvies/voor-schut-staan/>).

te gaan, om functionele redenen naar buiten te gaan (het doen van boodschappen, met jongere broers/zussen naar de speeltuin) of door rond te lopen in de buurt.

Als ik spullen moeten halen voor mijn moeder ga ik naar de Albert Heijn in plaats van de Lidl om de jongens niet tegen te komen. Want je bent ze van tevoren al tegen gekomen ergens, dan ben je ze al vaak tegengekomen en dan moet je toevallig weer wat gaan halen. Dan moet je daar weer langs gaan en dan denk ik van 'what the fuck' moet ik daar nu weer langs? (*Ghita*)

Tijdens de gesprekken viel het mij op hoe vaak meiden aangaven de supermarkt te bezoeken. Het doen van boodschappen biedt meiden een mogelijkheid om hun aanwezigheid in de publieke ruimte te legitimeren.

Meiden lopen continue door de wijk heen en weer, want het was ook heel grappig, laatst weer, toen we op kamp waren dat iemand zei, weet je nog al die keren dat we naar Albert Heijn gingen, ze moest gewoon voor haar moeder wat halen en dan ging ze expres drie keer iets vergeten om de hele tijd weer terug te lopen naar de Albert Heijn, want ze wilden niet doen alsof ze aan het rondlopen waren, en niks te doen hadden. Ze gingen puur wat halen, ze nemen kleine broertjes en zusjes mee, dat lijkt, maar het gaat om de show die ze doen, gewoon lopen. (*professional Kanaleneiland*)

Het vergezellen van jongere broertjes of zusjes naar buiten of naar de speeltuin biedt meiden eveneens een geoorloofd motief om naar buiten te gaan. "Ik ben zelf niet heel actief in mijn buurt. Ik ga weleens naar buiten met mijn broertjes, neefjes en zusjes naar buiten brengen" (Emira, 17 jaar). Sommige meiden geven er de voorkeur aan binnen te blijven, ter voorkoming van roddel en kletspraatjes over hun aanwezigheid in de openbare ruimte.

Ik ben eigenlijk niet echt te bekennen in de buurt, ik vind Kanaleneiland, als je buiten bent, is het niet echt zo leuk. Als meisje. Als je als meisje in Kanaleneiland bent gaan ze vaak slecht over je denken. Meisje is elke dag buiten te bekennen. Meestal ben ik gewoon thuis bezig. Of leren of zo. Als ik naar buiten ga doe ik meestal boodschappen voor mijn moeder, anders naar familie of zo.

School of vriendinnen worden volgens Hinda en Ikbal regelmatig door meiden als excuus gebruikt om meer bewegingsruimte te hebben binnen, maar vooral buiten de buurt.

Hinda: Ze zetten het een beetje onder de term ik ben op school, of ik ben bij die en die en dan zitten ze gewoon, dan zie je ze in de stad hangen, weet je?

Ikbal: Ja, dat wel, je ziet ze wel in de stad hangen maar hier in Hoograven niet of zo.

PW: Heeft dat te maken met de sociale controle?

H: Ja. Dat is het. Want het zijn natuurlijk misschien, zeg bij Marokkanen bijvoorbeeld, dat iedereen op elkaar let. Dat is al ...

I: We zeggen precies hetzelfde.

H: Ja, maar dat is, iedereen let op elkaar.

PW: Oh, jullie gaan helemaal los.

H: Ja, nee, maar dat zijn gewoon irritaties, snap je?

PW: Ja, ik snap wat je bedoelt.

H: Als ik bijvoorbeeld in de stad loop, en ik zie een vriend van mijn broer, dan gaat mijn telefoon al, snap je?

Op elkaar letten, kan Hinda nog billijken, omdat het een aspect is wat hoort bij de 'Marokkaanse cultuur', maar het feit dat vrienden van haar broer hem op de hoogte stellen van haar wandelgangen, kan zij niet bevatten. Ook Labiba uit Hoograven heeft moeite met deze controlerende taak van oudere broers. Zij vertelde mij een verhaal over haar vriendin die stiekem rookte in een portiek in de nabijheid van hun woningen. Labiba's broer zag haar kennelijk roken en raadde zijn zus aan niet meer met haar om te gaan, dit tot grote verontwaardiging van Labiba. "Ik beslis toch zelf met wie ik omga!" Ook andere meiden zijn deze mening toegedaan, alhoewel zij ook de voordelen onderkennen van deze sociale controle. Het in de gaten houden van elkaar, biedt een gevoel van veiligheid en sociale controle is een manier om de buurt veilig te houden (Wittebrood, 2008).

Ghita: Aan de ene kant is dat wel fijn, dan voel je je veiliger. Ik voel me wel veilig, dat is wel zo, omdat je iedereen kent en zo. Maar soms denk ik bij mezelf, hoeft echt niet. Ik ken mijn grenzen wel.

Meiden zijn belangrijke dragers van de eer en waardigheid van hun familie, zoveel wordt hen duidelijk gemaakt in de opvoeding (Dashorts & Van der Werf, in Ketner et al., 2004; Eldering, 2002). Meiden zijn zich zeer bewust van deze verantwoordelijkheid. Het feit dat een meisje 'buiten' is, zoals uit het eerste fragment uit deze paragraaf blijkt, kan al aanleiding tot roddel geven. Meiden proberen zich daarom niet al te opvallend te gedragen in de openbare ruimte en daar kan een oudere broer (al dan niet gewenst) hen aan helpen herinneren. (Oudere) broers spelen een belangrijke rol in het beschermen van de eer en waardigheid van hun zussen.

Als je met de verkeerde meiden omgaat, klaar. Dan word je precies hetzelfde als zij. Maar als je wat tips krijgt van jouw broer. Van 'niet met die omgaan, niet met die omgaan, want die doet dat en die doet dat' dan ga je ook met goede meiden om. Dan blijf je op het rechte pad. Want kijk wat ze nu allemaal doen, blowen, drinken, weet je hoe veel.

Natifah verwijst in het bovenstaande citaat naar de verantwoordelijkheid die meiden hebben om zich eervol te gedragen in de openbare ruimte. Haar broer behoedt haar voor meiden die Natifah op het verkeerde pad zouden kunnen brengen. Met name in traditionele gezinnen met een niet-westerse migratieachtergrond vervullen broers een controlerende taak richting hun zussen en jongere broers en zien zij toe op het gedrag van hun oudere zussen buitenshuis. Met name meiden lijken moeite te hebben met de controlerende rol van hun broers (Eldering, 2008; Yerden, 2010; Crul, 2000; Hooghiemstra 2003; Pels, 2010). Natifah, in tegenstelling tot Hinda, stelt de rol die haar broer vervult niet ter discussie; hij houdt haar immers op het rechte pad en draagt er zo aan bij dat de familie-eer niet geschonden wordt. Saillant detail is dat Natifah door het gedrag van haar broer, zo vertelde een van de geïnterviewde meiden, nauwelijks enige vorm van bewegingsruimte heeft, iets wat het andere meisje als 'zielig' ervaart.

Voor meiden die een broer hebben is het echt zo erg. Want ik ken een meisje. Ik ben wel goed met haar en ze heeft een broer. Maar die broer is een van de jongens die daar hangen. Zij kan letterlijk niks doen. Zij kan niet normaal over straat lopen. Ze is gewoon thuis, gewoon school. Of ze is in een andere wijk, met familie. (*Ghita*)

Ikbal: Ik denk dat meiden uit de wijk gaan, zodat ze hopen dat ze niet worden gezien.

Hinda: Dat is in alle wijken zo. Bij Marokkaanse, maar ook bij Turkse en Surinaamse meiden. Ik merk dat op school. Snap je? Dat mensen gewoon de wijk uitgaan, zodat ze niet gezien worden.

Ikbal: Dat is gewoon controle op elkaar die ze liever willen ontlopen, zeg maar. Maar ze begrijpen niet als ze dan worden gezien door iemand, dat hen dan weer is van wooh, schijnheilig, ze was daar en daar. Bla, bla, bla.

Het feit dat iedereen op elkaar let, zoals deze en ook andere meiden hebben aangegeven, noodzaakt meiden ertoe tactieken in te zetten die hen de mogelijkheid bieden zich te begeven in de openbare ruimte. Door ouders te vertellen dat ze op school zijn, bij vriendinnen, of door het doen van boodschappen, terwijl meiden in werkelijkheid in de stad of op andere plekken in de buurt zijn, creëren meiden voor zichzelf ruimte om zich in sociale-ruimtelijke zin buiten de gevestigde kaders te kunnen bewegen “(vergelijk Ehrkamp, 2013)”.

6.6 Rondlopen: een alledaagse ruimtelijke handeling

Meiden hebben evenals jongens de behoefte zich te manifesteren in de openbare ruimte, iets wat onderdeel is van de ontwikkeling die jongeren doormaken tijdens de adolescentiefase. Hun aanwezigheid in de openbare ruimte kan echter als niet gepast worden opgevat (Ghaffar-Kucher, 2015). Meiden zijn zich, vanwege de consequenties die dit kan hebben, hier heel bewust van (Peleman, 2003). Behoud van eer en het voorkomen van reputatieverlies is een van de belangrijkste voorschriften. Daarnaast spelen genderopvattingen een rol in het buurtgebruik van meiden. Tel daarbij op de aanwezigheid van een grote Marokkaans-Nederlandse gemeenschap en de zichtbare aanwezigheid van jongens in de buurt, welke maken dat buurt voor meiden een ‘contested space’ is. Desalniettemin zoeken meiden manieren om hun aanwezigheid in de buurt te legitimeren. De manier die zij hiervoor gevonden hebben is door rond te lopen. Rondlopen is voor meiden een manier om zichtbaar te zijn in de buurt en vormt voor meiden een excuus om aanwezig te zijn in de openbare ruimte (Gehl, 2011). Analoog aan De Certeau (1997) gebruik ik het concept tactieken om te laten

zien hoe Marokkaans-Nederlandse meiden navigeren door de buurt. Volgens Rein-
ders (2013:43) creëren, arrangeren en controleren strategieën ruimte, terwijl tactieken
worden ingezet om binnen deze ruimte te manoeuvreren. De tactiek die meiden
inzetten is door rond te lopen door de buurt, waardoor zij als het ware 'onzichtbaar'
worden in de buurt en hun ruimtegebruik kan worden getypeerd als een beweegbare
aanwezigheid.

Aan deze navigatie tactiek liggen de volgende overwegingen ten grondslag. Ten
eerste de heersende gender- en culturele opvattingen en de dominante zichtbaarheid
van jongens in de openbare ruimte. Jongens, zo heb ik laten zien, groeperen zich vooral
op centrale plekken in de buurt, waardoor meiden hen hoe dan ook altijd tegenkomen
in de buurt. Door hun stationaire aanwezigheid in de openbare ruimte arrangeren en
controleren zij deze ruimte eveneens. Door hun aanwezigheid in de openbare ruimte
claimen jongens de sociale ruimte. Het feit dat zij worden gezien in deze openbare
ruimte is voor hen een manier om hun recht op 'beloning' bij de buurt (en breder de
samenleving) gestalte te geven (Clark & Uzzel, 2006:176). Daarnaast benadrukt hun
aanwezigheid in de openbare ruimte van de buurt de ruimtelijke genderscheidingen,
waarbij de publieke ruimte als masculiene ruimte wordt geconstrueerd en private
ruimten als vrouwelijke ruimte (McDowell, 1999). Met hun aanwezigheid definiëren
en reproduceren jongens genderperspectieven ten aanzien van ruimte en impliciet
ook de regels die meiden op 'afstand houden'. Daarmee bevestigen en bestendigen
jongens hun machtsrelatie ten opzichte van jonge vrouwen.

De schijnbare ondervertegenwoordiging van meiden in de buurt wordt voor een
belangrijk deel in stand gehouden door middel van sociale controle waarbij roddel
een machtig middel vormt. Roddel is een manier om de discussie over de morele
orde binnen een gemeenschap aan te zwengelen, met name in een migratiecontext,
waar mensen in aanraking komen met andere omgangsvormen dan waarmee zij zelf
zijn grootgebracht (Buitelaar, 2009:202). Sociale controle is een manier om een groep
gedeelde waarden en normen op te leggen en om de buurt veilig te houden. In haar
klassieke studie gaf Jacobs (1961) al aan dat sociale controle nodig is opdat mensen
niet ongestoord hun gang kunnen gaan in een buurt, wat in sommige gevallen posi-
tief is, maar in andere gevallen negatief kan uitpakken. Het aanspreken en (soms
verbaal) lastigvallen van jonge vrouwen en meiden in de buurt, kan worden opgevat
als een manier van sociale controle. Het leidt er immers toe dat meiden zich houden
aan de ongeschreven regels over hun gedrag in de openbare ruimte. Het uitoefenen

van sociale controle draagt volgens Lenton et al. (1990) bij aan de reproductie en het behoud van de status quo van mannelijke dominantie, wat bijdraagt aan het consolideren van macht in de creatie van ruimte.

Meiden erkennen dat er sprake is van sociale controle in de buurt. Jongens die hen in de gaten houden en de informatie doorspelen aan broers die hun zussen daarop aanspreken, wordt niet altijd gewaardeerd door meiden. Deze sociale controle maakt dat zij de buurt op een andere manier gebruiken dan jongens dat doen. Immers hun buurtgebruik wordt bemoeilijkt door de keurende en afkeurende blikken van jongens in de buurt. Daarnaast vereist de 'in de buurt heersende Marokkaanse cultuur' van meiden dat zij zich in de openbare ruimte netjes en eervol gedragen, wat van invloed is op hun zichtbaarheid in de buurt. Meiden ergeren zich aan het feit dat hun aanwezigheid in de buurt (of buiten de buurt) aanleiding geeft tot de 'Marokkaanse roddel-machine'. Maar ook dat zij zich gecontroleerd voelen door hun mannelijke familieleden. Uiting van hun irritatie en frustratie geeft de worsteling van verschillende meiden weer tussen zichtbaar en onzichtbaar manoeuvreren in de buurt, op zodanige wijze dat deze niet leidt tot aanstootgevend gedrag, wat zijn weerslag heeft op het gezin van het betreffende meisje.

Meiden ontwikkelen daarom tactieken om deze controle te omzeilen. Rondlopen is een tactiek die meiden inzetten om binnen de buurt te manoeuvreren, waarbij ze de ruimtelijke uitdaging met jongens aangaan en in het voorbijgaan heersende opvattingen ter discussie stellen. Enerzijds reproduceren meiden deze heersende opvattingen zelf, ook als zij verwijzen naar de manier waarop Marokkaans-Nederlandse meiden zich in het openbaar horen te gedragen; opvattingen die berusten op heersende gender- en culturele concepties. Anderzijds bieden zij ook weerstand tegen deze opvattingen door rond te lopen door de buurt. Tijdens deze rondjes in de buurt kiezen meiden ervoor om jongens te negeren, te ontlopen, in gezelschap van vriendinnen naar buiten te gaan of naar de winkel te gaan. Gezelschap van vriendinnen is ook een manier om elkaar te beschermen, aldus Naber (2004), tegen roddel en controle. Sommige meiden passen hun route aan, al naar gelang de aanwezigheid van jongens, in de buurt. De routes die meiden volgen lijken vrij willekeurig te zijn, of doelloos zoals één van de meiden het uitdrukte. Christensen & Mikkelsen (2011) wijzen erop dat rondlopen een manier vormt waarop jongeren betekenisvolle plaatsen creëren. Het rondlopen van Marokkaans-Nederlandse meiden lijkt een manier te zijn om te ontsnappen aan de sociale controle van zowel de familie als de jongens in de buurt.

Het biedt hen de mogelijkheid zich doelgericht en in gezelschap van anderen in de buurt te bewegen. Door rond te lopen door de buurt kunnen meiden de opvattingen over meidengedrag in de openbare ruimte omzeilen, want zij zijn immers doelgericht aan het rondlopen in de buurt.

In de tweede plaats kan het rondlopen van meiden worden opgevat als uiting van hun verzet tegen dominante beelden van ouders ten aanzien van meiden in de openbare ruimte en de mannelijke dominantie daarin. Skelton (2000) wijst in haar studie ook op de wijze waarop tienermeiden zich verzetten tegen de door volwassenen gedomineerde openbare ruimte door steeds andere plekken te bezoeken en mobiel te blijven. Eenzelfde patroon is waarneembaar bij de meiden in mijn onderzoek. Door het rondlopen zijn meiden mobiel en laveren zij door de fysieke ruimte, maar ook door de sociale constructies van gender en de daarmee samenhangende culturele codes. Op deze wijze laten zij zien dat de openbare ruimte ook *vrouwenruimte* is, en dat meiden tijdens het rondlopen de culture codes ter discussie stellen zonder deze af te zweren. Meiden zijn zich namelijk zeer bewust van de betekenis van deze codes en gebruiken de openbare ruimte op zodanige wijze dat hun gedrag geen aanleiding geeft tot eerverlies, terwijl ze zich kunnen bezighouden met alledaagse zaken van meiden in de adolescentiefase. Eigenlijk zoals Thomas (2005:589) dat treffend formuleert: 'their activities are spatial practices through which girls assume normative social differences and identities, and reproduce normative spatiality and public space'.

6.7 Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik laten zien hoe de door mij geïnterviewde meiden de buurt gebruiken. Door hun fysieke aanwezigheid in de openbare ruimte tonen zij het open en fluïde karakter van plaats aan (McDowells, 1999) en claimen meiden als het ware (ook) hun recht op de openbare ruimte in de buurt. Dat recht claimen zij door rond te lopen door de buurt. Volgens Gehl (2011:133) biedt lopen de mogelijkheid om op een informele en ongecompliceerde manier aanwezig te zijn in de openbare ruimte. Dit laatste is echter niet zonder meer het geval voor de meiden. Met behulp van het begrip sociale navigatie heb ik laten zien hoe meiden op tactische wijze ruimte voor zichzelf creëren en hoe zij zich bewegen binnen de sociaal-culturele contexten waarin

zij opgroeien. Deze op het eerste oog alledaagse praktijk is voor meiden tactisch van aard, omdat zij door rond te lopen allerlei beelden met betrekking tot moslimvrouwen in de openbare ruimte ter discussie stellen. Rondlopen stelt meiden in de gelegenheid de mannelijke dominantie in de buurt te trotseren. Door rondlopen nemen meiden actief deel aan en dragen zij bij aan de sociale en culturele dynamieken van de buurt (Matos Wunderlich, 2008), ook al doen zij dat op een minder zichtbare manier dan jongens dat doen.

Ten tweede laat rondlopen zien dat de meiden zich zeer bewust zijn van de culturele codes die hun gedrag in de publieke ruimten structureren. Door rond te lopen onttrekken zij zich voor een deel aan deze codes, maar ook aan het zicht van de altijd aanwezige Marokkaanse gemeenschap. Rondlopen stelt hen in staat hun reputatie hoog te houden en te voldoen aan de regels van bescheidenheid. Door op tactische wijze te navigeren door de buurt, leiden meiden geen eer- en reputatieverlies en zijn zij in staat de publieke ruimte evenals jongens te kunnen gebruiken. Daarmee is rondlopen niet alleen een vorm van verzet, maar tevens ook uitdrukking van hun inachtneming van de heersende codes en regels in de buurt.

Rondlopen biedt hen de mogelijkheid om ruimte voor zichzelf te creëren in de openbare ruimte in de buurt. Het is een manier van ervaren van de buurt, wat bijdraagt aan hun 'sense of place'. Met rondlopen in de buurt tonen meiden het fluïde karakter van plaats aan en laten zij zien hoe verschillende machtsstructuren van invloed zijn op de wijze waarop meiden (en jongens) ruimte gebruiken. Door middel van deze alledaagse handelingen geven meiden betekenis aan plaats en krijgt de buurt voor Marokkaans-Nederlandse meiden betekenis. Hun buurtgebruik, hetgeen zich kenmerkt door navigeren in de buurt, kan enerzijds opgevat worden als een manier om ruimte te claimen (ten opzichte van jongens). Anderzijds markeert hun navigeren de 'agency' van deze Marokkaans-Nederlandse meiden in een poging om de bestaande fysieke en sociale machtsrelaties op subtiele wijze te doorbreken in de fluïde ruimte die zij hebben gecreëerd.

Het is altijd dat mensen alleen kijken naar de dingen die slecht zijn. Je gaat niet denken oh laat ik eens even naar de goede dingen kijken. Daar denken zij niet aan. (Fayruz)

7. Thuis en gezellig in achterstandsbuurten

7.1 Inleiding

In de voorgaande hoofdstukken is aandacht besteed aan de manier waarop jongens en meiden de buurt gebruiken. Ik heb laten zien hoe zij door alledaagse handelingen betekenis geven aan de buurt en hun binding daarmee: de meiden door rond te lopen in de buurt en de jongens door rond te hangen. Door hun handelingen in de buurt ontwikkelen jongeren een 'sense of place'. 'Sense of place' draagt bij aan gevoelens van thuis (Easthope, 2004) en verwijst naar de gevoelens en emoties die plaats bij mensen oproept. Met behulp van het begrip thuis laat ik zien hoe de materiële en sociale ruimte van de buurt voor jongeren van emotionele betekenis wordt.

Daarbij spelen handelingen een belangrijke rol, omdat deze volgens Cresswell (2006) medebepalend zijn voor de betekenis die plaats heeft. De ruimtelijke toe-eigening van de jongeren draagt dan ook bij aan de binding die zij ervaren met de buurt. Door sociale interacties, ontmoetingen en ervaringen ontwikkelen mensen een 'sense of belonging', een plek waar ze zich thuis voelen. Thuis voelen staat voor erbij horen, onderdeel zijn van een groep of plaats. Deze gevoelens kleuren de verhalen van de jongeren wanneer zij praten over hun buurt en vormen de rode draad van dit hoofdstuk. Thuis voelen is een wisselwerking tussen een individu en de groep waartoe hij/zij behoort, waarbij de groep de persoon als lid van de groep erkent, maar ook het gevoel geeft onderdeel van de groep te zijn (Benedicto & Morán, 2007). Thuis voelen gaat niet alleen over erkenning van 'jouw lidmaatschap' bij de eigen gemeenschap, het kan ook ruimte- en schaal overstijgend zijn. Zoals de buurt thuis is, kan ook Utrecht of Nederland thuis representeren; het gevoel hier onderdeel van te zijn.

Aan de hand van het analytisch concept 'home' (thuis) werk ik de emotionele binding die de jongeren met de buurt hebben uit. Thuis geeft inzicht in de emotionele binding met plaats. Thuis is echter een ambigue en suggestief begrip. Iedereen weet wat het betekent, waardoor het gevaar bestaat dat het begrip betekenisloos wordt en er door

sociale wetenschappers te weinig op wordt gereflecteerd (Morley, 2001; Duyvendak, 2011).

Thuis is een gelaagd begrip met verschillende betekenissen (Kusenbach & Paulsen, 2013; Phillips, 2009; Blunt & Dowling, 2006; Rose, 1993). Thuis verwijst in het algemeen naar een fysieke, materiële plek; het huis of de plaats waar iemand woont. Van der Graaf (2009:35) stelt dan ook dat thuis altijd verbonden is met een plaats of minstens een ruimtelijke connotatie heeft. Thuis is gestoeld op de betekenis die personen en/of groepen geven aan specifieke plekken. Daarmee is thuis doordrongen van gevoelens. Volgens Blunt & Dowling (2006:3) zijn deze gevoelens in wezen altijd ruimtelijk gesitueerd. Naast de materiële en ruimtelijke component heeft thuis een meer symbolische of discursieve betekenis die weergeeft waar mensen zich thuis voelen (Blunt & Dowling, 2006; Duyvendak, 2011; Stock, 2014). Thuis verwijst naar de geleefde ervaringen van mensen op/met een plek en is een representatie van hun gevoelens bij deze (symbolische) plek. Dit laatste wordt in het Engels uitgedrukt met het woord 'belonging'. Smets en Hellinga (2014) vergelijken dit met de emotionele binding van mensen met plaats. Thuis voelen, stellen Kusenbach & Paulsen (2013:15-16), overstijgt het microniveau van onderkomen⁴⁴. Er moet eerst sprake zijn van thuis voordat sprake kan zijn van thuis voelen ('belonging'). Ook wijzen zij op de geografische elasticiteit van thuis voelen, waardoor het begrip toepasbaar is op verschillende schaalniveaus. Ten slotte legt thuis voelen meer de nadruk op de structurele contexten waarin persoonlijke ervaringen zijn ingebed. Praktijken van thuis voelen zijn geconcentreerd rond de handeling van verblijven of vertoeven. Door alledaagse routines ontstaat familiariteit en identificeren personen zich met de in-groep als verlengstuk van thuis en familie (King in Reinders & Bosch, 2011:5). Thuis voelen, zo zal ik beargumenteren, gaat inderdaad verder dan het huis waar iemand woont en heeft betrekking op de gehele omgeving waar een persoon deel van uitmaakt en waarbinnen hij/zij zich beweegt. 'Belonging' overstijgt daarmee de persoonlijke sfeer en strekt zich uit tot collectieve plekken, zoals, pleintjes, buurten et cetera, waar mensen zich mee verbonden voelen.

Dit hoofdstuk bespreekt de emotionele binding van jongeren met hun buurt door te laten zien hoe jongeren 'thuis' construeren in de buurt. Derhalve gaat dit hoofdstuk

44 Kusenbach en Paulsen (2013:) spreken over *dwelling*, wat meer is dan een fysiek onderkomen. Voor de betekenis van het begrip verwijzen zij naar Martin Heidegger. 'Dwelling as a mode of being in the world, it is not only produced by, but also precedes building (Heidegger in Lems, 2016).'

in op de vraag hoe de buurt voor jongeren thuis wordt. Aan de hand van discursieve praktijken laat ik zien hoe jongeren de buurt tot thuis maken en gevoelens van thuis construeren. Discursieve praktijken stellen personen in staat om zich thuis te voelen in de buurt en van buurt hun thuis te maken (Thissen, 2013:123).

Discursieve praktijken, stelt Johnstone (2013), verwijzen daarom niet alleen naar de manier waarop mensen praten of schrijven (over de buurt), maar verwijzen ook naar de sociale praktijken en handelingen in de buurt. Daardoor krijgt plaats deels door taal (Leach, 2002:126), maar ook door acties/handelingen van mensen op deze plek betekenis (Ingold in Bennet, 2012). Brah (1996) beschouwt 'thuis' als een geleefde ervaring van de lokaliteit (evenals Easthope, 2004). Naast ervaringen, spelen sensorische waarnemingen, zoals geluiden, geuren, warmte en stof een belangrijke rol in thuisgevoelens.

Familie en vrienden spelen een belangrijke rol in de gevoelens van thuis, zo zal blijken in de komende paragraaf. Daarbij maken jongeren de expliciete verbinding met de buurt als plek waar ze zijn opgegroeid. Paragraaf 7.3 legt meer de nadruk op discursieve praktijken die jongeren gebruiken om hun 'verbinding' ('belonging') met de buurt te verwoorden. Ik laat zien hoe jongeren door een discours rondom het 'emic' begrip gezellig 'thuisgevoelens' construeren en hoe zij zich met behulp van deze taalpraktijk situeren in het alledaagse leven. Een discours is een gedeelde historisch vastgestelde betekenis, op schrift, in de taal en in visuele vorm die sociaal geaccepteerd is (Van Amsterdam & Knoppers, 2017:4). Dit discours beïnvloedt de betekenis die aan gezellig wordt gegeven en geeft aan hoe belangrijk gezellig (in Nederland) is. Gezellig is een alledaags begrip dat in uiteenlopende situaties wordt gebruikt en waarvan iedereen gevoelsmatig weet wat ermee wordt bedoeld. Maar wat gebeurt er als jongeren het begrip gebruiken op een manier die niet overeen lijkt te komen met de mainstream betekenis van het begrip?

7.2 Thuis in de buurt

Aan de hand van de door Duyvendak (2011:39) geclassificeerde elementen van thuis, familiariteit, haven en hemel, bespreek ik de manier waarop jongeren van de buurt thuis maken. Familiariteit verwijst naar het 'kennen' en 'lezen' van plaats (een diepgaande kennis van plaats); een vaardigheid die ontstaat gedurende een periode van tijd. Familiariteit heeft de associatie met comfort, wat bijdraagt aan het verminderen

van angstgevoelens bij personen (Kusenbach & Paulsen, 2013). Duyvendak schaaft deze aspecten onder 'haven'. 'Haven' heeft betrekking op gevoelens van veiligheid, geborgenheid, exclusiviteit en wordt ervaren op intieme microplekken, zoals een kamer. Hemel ('heaven') is een verbreding van het concept thuis; het is naar buiten gericht, reikt verder dan het privédomein en gaat onder andere over de buurt en de publieke ruimte. Volgens Kusenbach en Paulsen (ibid.) vertoont thuis voelen sterke overeenkomsten met 'hemel' vanwege het in- en uitsluitende effect dat bij het gevoel van hemel op de loer ligt. Aan de hand van interviewfragmenten van de jongeren komen deze verschillende betekenissen van thuis aan bod.

Iedereen kent elkaar

Het fysieke karakter van buurt speelt een belangrijke rol in de gevoelens van binding die jongeren ervaren met de buurt. De beschrijvingen van de jongeren over hun buurt zijn met name gericht op plekken waar zij veel aanwezig zijn, voorzieningen waar zij gebruik van maken of plekken waar zij vrienden ontmoeten. Soms gaat het om een fysieke beschrijving van hun buurt, maar vaak ook niet. Op basis van deze beschrijvingen kan Kanaleneiland worden getypeerd als een aantrekkelijke buurt (bredere wegen, bomen, groen en het kanaal), daar waar Hoograven door sommige jongeren als een onaantrekkelijke buurt werd beschreven door de herstructureringswerkzaamheden ten tijde van mijn veldwerk. In de antwoorden op de vraag welke betekenis de buurt voor de geïnterviewde jongeren heeft, zijn verschillende patronen te onderscheiden waarom de buurt thuis voor hen is.

Kanaleneiland is eigenlijk best wel een buurt met veel Marokkanen. Weinig Hollanders in de buurt. Iedereen kent elkaar. Het zijn vooral flats die er zijn. Af en toe is het ook wel druk, vooral de kinderen, de jongeren die buiten spelen of hangen.

PW: Als ik vraag een beschrijving te geven van je buurt, valt me op dat je eerst begint over veel Marokkanen, iedereen kent elkaar. Hoe komt dat?

M: Ik denk omdat iedereen daar al heel lang woont, de burens, [dat ik] sinds ik daar woon, dezelfde burens heb. (*Marwa, 19 jaar*)

Het kennen van elkaar hangt samen met de etnische afkomst van de bewoners in Kanaleneiland. Mensen ervaren verbinding met elkaar omdat ze dezelfde achtergrond hebben, hun hele leven in de buurt wonen of familie van elkaar zijn. Iets wat

ook wordt benadrukt door dit negentienjarige meisje; zij heeft, zolang als zij in Kana-
leneiland woont, dezelfde burens. Thuis is een zo vanzelfsprekend gevoel dat het niet
los gezien kan worden van wie iemand is, waar familie woont en waar mensen een
belangrijk deel van hun leven hebben doorgebracht. Louiza, een zestienjarig meisje
uit Hoograven, praat in ons gesprek over haar buurt alsof zij daar nog steeds woont.
Vanaf de sloop van de woningen aan de noordzijde van 't Goylaan, woont zij in
Rivierenwijk, maar is praktisch elke dag in de buurt, omdat haar familie daar woont.

Nou, zoals je ziet, is mijn buurt [Hoograven, PW] groot, rustig ... Ja, het is hier
een buurt zeg maar, waar iedereen elkaar kent. Het is niet van dat je elkaar ziet
en dat je niks zegt, maar wel van hoi en zo en hoe gaat het? En ja, je doet hier
ook veel dingen soms; je kan hier veel dingen doen. Enne, ja, iedereen woont hier
dichtbij elkaar, dus, het is niet van, hij woont ver weg of zij woont ver weg, dat
is het niet. (*Louiza*⁴⁵)

Het zijn deze geleefde ervaringen die de buurt voor Louiza (en andere jongeren)
tot thuis maken (vgl. Brah, 1996; Easthope, 2004). Het zijn de dagelijkse routines,
zoals met zusjes naar de speeltuin gaan, het bezoeken van het buurthuis, of naar de
Marokkaanse slager kunnen gaan, die bijdragen aan thuis. Later in het hoofdstuk
kom ik hierop terug. Het tweede waar Louiza naar verwijst is de fysieke nabijheid
van vrienden en familieleden. Aan deze fysieke nabijheid heb ik in hoofdstuk 6 al
aandacht besteed. Het gaat Louiza en andere jongeren niet zozeer om het prakti-
sche voordeel dat de nabijheid van vrienden oplevert voor sociale interactie, maar
meer om de wetenschap dat familie en vrienden dichtbij zijn. Als laatste onderstreept
het citaat het belang van elkaar kennen voor jongeren. Waar in hoofdstuk 6 'elkaar
kennen' door de meiden soms als beklemmend werd ervaren, blijkt het hier juist
een essentiële factor te zijn in de emotionele betekenis die de buurt voor jongeren
heeft. Het feit dat mensen elkaar kennen, voor elkaar klaar staan, maakt dat jongeren
de buurt als thuis ervaren en zich op hun gemak voelen in de buurt. Elkaar kennen
blijkt voor alle jongeren een van de kernelementen te zijn in de constructie van thuis.
Individuele narratieven over thuis zijn altijd verbonden met de plek en de personen
die maken dat de buurt thuis is (Stock, 2014). Door de specifieke plek en specifieke

⁴⁵ Louiza heeft tot de sloop van de woningen in Hoograven gewoond, is daarna verhuisd naar
Rivierenwijk (aangrenzend aan Hoograven). Omdat haar oma, onder andere, nog in Hoograven
woont, is zij veel in de buurt.

afkomst van de personen te benadrukken, laten de twee jongeren in bovenstaande citaten zien hoe deze combinatie doorwerkt in de constructie van thuis.

Geboren en getogen

De tweede manier waarop jongeren praten over thuis, vertoont raakvlakken met het concept 'rootedness' (geworteld zijn) van Tuan (1977). Riger en Lavraskas (1981) definiëren dit in termen van woonduur, huiseigenaarschap⁴⁶ en de verwachting dat mensen binnen afzienbare tijd (twee jaar) gaan verhuizen. Tijdsduur blijkt inderdaad van doorslaggevende betekenis te zijn voor de mate waarin jongeren geworteld zijn in de buurt.

Als jij achttien jaar in die buurt hebt gewoond, achttien jaar daar rondloopt elke dag, dan is dat toch wel een belangrijke plek voor je, maar ja, wat je ja, en wat je toch wel meemaakt met je vriendinnen en zo. (*Labiba, 18 jaar*)

De buurt is mijn huis eigenlijk. Het is waar ik vaak kom. Omdat ik daarvan houd. Omdat ik daar elke dag ben, dat is mijn huis, elke dag. Het is een soort van thuis. (*Adil, 14 jaar*)

Het herhaaldelijk en langdurig vertoeven op dezelfde plaats maakt dat de buurt voor Adil en Labiba (en voor andere jongeren) betekenis krijgt en deze als thuis wordt ervaren en een plek is waarvan ze zijn gaan houden. Het tweede kenmerk van geworteld zijn, verhuisplannen, is minder relevant, omdat de geïnterviewde jongeren nog thuis wonen. Desalniettemin wilde ik weten wat hun reactie zou zijn bij mogelijke verhuisplannen van hun ouders. Deze geven een inkijkje in de hechting van jongeren met de buurt en komt dichtbij het laatste kenmerk dat Riger en Lavraskas (1981) hebben geformuleerd. Uiteraard hebben jongeren relatief weinig invloed op de keuzes die hun ouders maken ten aanzien van verhuizen. Hun reacties zijn echter indicatief voor hun hechting aan de buurt. Praktisch alle geïnterviewde jongeren (op een enkele na) wonen hun hele leven in Kanaleneiland of Hoograven. Verhuizen uit de buurt is voor deze jongeren geen optie; zij staan nauwelijks stil bij deze mogelijkheid. Elaid zou het niet prettig vinden als zijn ouders zouden willen verhuizen: "omdat je daar opgegroeid bent, je bent daar geboren en getogen; dat is moeilijk om weg te gaan". Darid (16 jaar) verwijst naar het verlies van vrienden en familie bij een eventuele verhuizing; "omdat we willen blijven, onze vrienden zijn hier".

⁴⁶ Huiseigenaarschap is hier buiten beschouwing gelaten.

Geworteld zijn in de buurt, maakt het voor jongeren moeilijk (voor te stellen) de plek waar ze zijn opgegroeid te verlaten, überhaupt de gedachte hieraan. Hoe sterk de gehechtheid aan de buurt is, blijkt uit verschillende verhalen waarin jongeren aangeven dat oudere broers of zussen in de buurt van hun ouders blijven wonen als ze getrouwd zijn, dagelijks te vinden zijn in de buurt of soms zelfs terugverhuizen. Uit deze gesprekken blijkt dat geworteld zijn enerzijds samenhangt met de identiteit van plaats, alsmede de processen van identiteitsvorming die zich voltrekken op deze plaats. Familie en vrienden spelen een belangrijke rol in de identiteitsvorming van jongeren.

De buurt betekent veel voor mij. Gewoon hier ben ik opgegroeid. Je weet waar waar is. Als je ergens anders gaat dan denk je, waar is de winkel, waar is dat, waar is dat, waar zijn mijn vriendinnen? (*Natifah*)

Bovenstaand citaat duidt op een ander aspect van geworteld zijn, namelijk de mate van vertrouwdheid die iemand ervaart met de buurt en met anderen in de buurt. Blindelings de weg vinden in de buurt, waar Natifah naar verwijst. Deze dimensie van gehechtheid vertoont raakvlakken met de manieren waarop Hummon (1992:262) 'community rootedness' definieert als onder meer lokale identificatie en binding met plaats, wat ruimte biedt aan een gevoel van thuis. Het onderstaande fragment illustreert deze verwevenheid met lokale identificatie en binding met plaats heel treffend. Thuis is voor Ishak niet alleen de aanwezigheid van 'typisch Marokkaanse' voorzieningen in Kanaleneiland, ook de identificatie met de personen die daar wonen maakt de buurt tot thuis voor hem. Ishak is zowel fysiek als sociaal gehecht aan de buurt vanwege de voorzieningen die de buurt biedt en door de mensen die daar wonen, wat bijdraagt aan herkenning en een bepaalde mate van vertrouwdheid. Precies deze specifieke combinatie maakt dat Kanaleneiland thuis is voor Ishak (anders was het gezin wel naar Leidse Rijn verhuisd en daarvan geeft hij expliciet aan dat deze elementen in die buurt ontbreken).

I: Zoals ik al zei, je bent bij elkaar, je bent met elkaar tussen Marokkanen, dat vindt mijn moeder heel fijn. Wij trouwens ook allemaal. En, ik heb veel familieleden in Kanaleneiland wonen, mijn opa en oma wonen er, ik heb wat ooms en tantes die er wonen. Je hebt een moskee in de buurt, we hebben genoeg bakkers, slagers, genoeg groenteboeren, dat is allemaal makkelijk natuurlijk. Als je in

Leidse Rijn gaat wonen, waar nog geen moskee is, geen bakker, geen groenteboer, geen slager, dan is het misschien wat moeilijker dan in Kanaleneiland. En je bent in de buurt van mensen die je kent uit Marokko, dorpsgenoten, familieleden, dus het gevoel dat je thuis bent, het gevoel van thuis is er nog wel.

PW: Ja, ja, en het gevoel van thuis, wat je zegt? Waar heeft dat mee te maken?

I: Dat als je naar de Albert Heijn gaat en je wilt iets vragen en als je niet weet hoe je het in het Nederlands moet vragen, dan kan je het gewoon in het Marokkaans zeggen, dan krijg je nog steeds antwoord.

PW: Oké. Maar, dat, is dat een gevoel van thuis?

I: Dat is een gevoel van thuis, ja.

Geworteld zijn houdt tot slot verband met gevoelens van nostalgie. Nostalgie verwijst naar een verlangen om de tijd stil te zetten, naar de dingen die zijn geweest waar je alleen in je verbeelding naar terug kan gaan (Rubenstein, 2001). Het zijn veranderingen waar jongeren geen controle over hebben, die betrekking hebben op een specifieke plaats en de gevoelens voor deze plaatsen. Plaatsen zijn immers vervuld van betekenis en verbonden aan herinneringen van jongeren met die plek. Verlies van plaats betekent verlies van een deel van jezelf en de mensen die op die plaats wonen. Herstructurering van de buurt heeft letterlijk en figuurlijk impact op de wortels van jongeren, omdat sloopwerkzaamheden gepaard gaan met verlies van herinneringen aan een specifieke plaats, maar ook van fysieke plekken in de buurt (Van der Graaf & Duyvendak, 2009; Koster & Mulderij, 2011). Twee jongeren geven dit ook te kennen; de veertienjarige jongen Ghail uit Hoograven vertelt met heimwee in zijn stem over het eerste huis waar hij woonde dat werd gesloopt, als hij memoreert aan zijn oude woning en het pierenbadje in de speeltuin waar hij altijd kwam; een achttienjarig meisje uit Kanaleneiland sprak over het verlies van haar vroegere basisschool.

Symboliek van thuis

Het eerste deel van deze paragraaf had voornamelijk betrekking op meer tastbare sociale aspecten die de buurt tot thuis maken voor de geïnterviewde jongeren. Nu laat ik zien hoe de jongeren aan de hand van symbolische aspecten thuis construeren, welke een diepgaande emotionele verbinding met buurt uitdrukken. Thuis is als het ware geëitst in het geheugen, de zintuigen en het hart van deze jongeren en lijkt een vanzelfsprekend onderdeel van hun identiteit te vormen.

De buurt is thuishkomen. Als ik de buurt binnen rijd of fiets begin ik iedereen te groeten; zie ik een oom, een neef of een vriend die ik ken. Buurt is de plek waar je je thuis voelt, omdat je bekende gezichten ziet. Herkenning. Het is de geur van Marokko. Als je door het trappenhuis loopt van je woning, je de geur ruikt die uit de verschillende woningen komt en probeert te raden uit welk huis de geur afkomstig is. Of het jouw moeder is die op dat moment vis aan het bakken is. Blijkt het de buurvrouw te zijn. De geur van barbecue tijdens het offerfeest. Vrouwen die de ramen openzetten zodat je de geur van het eten ruikt. (*Ishak*)

Een eerder fragment liet zien dat herinneringen eveneens een rol spelen in de constructie van thuis, waarbij vooral het verlies van plaats/thuis werd benadrukt. Het zijn met name zintuiglijke ervaringen, geuren, beelden, die de buurt voor Ishak tot thuis maken; zijn moeder, Marokko en het offerfeest. Familiariteit, kennen van de directe gemeenschap en de omgeving in combinatie met de herinneringen, maken voor deze jongen de buurt tot thuis. Zijn verbeelding van thuis, sluit aan bij een van de kernelementen van thuis, namelijk ‘an idea and an imaginary that is imbued with feelings’ (Blunt & Dowling, 2006:2). Mahmoud Darwish (Darwish & Shatz, 2002:77) vat deze relatie treffend samen als hij verhaalt over zijn liefde voor zijn thuisland: ‘home is a place where you have a memory; without memories you have no real relationship to place’. Herinneringen zijn nodig om de verbinding te maken met de plek waar jongeren wonen, waar zij thuis zijn. Hierdoor is het een ruimtelijke verbeelding, omdat hun gevoelens en ideeën altijd verbonden zijn met een specifieke context die ruimte-overstijgend is en plaatsen aan elkaar verbindt (Blunt & Dowling, *ibid.*). Gevoelens van thuis hebben zowel betrekking op persoonlijke als gemeenschapservaringen en verbinden de materiële betekenis van thuis, huis, met andere ervaringen, het offerfeest, en plaatsen (Marokko, Utrecht en Kanaleneiland) aan elkaar. Daarmee heeft thuis altijd een relatie met de materiële eigenschappen van thuis en de verbeeldingskracht van personen.

De tweede laag van thuis heeft veel meer betrekking op de individuele betekenis van thuis (buurt) voor jongeren en ligt meer op het microniveau: thuis als een veilige haven, wat jongeren gevoelens van veiligheid en vertrouwen biedt. Voor Adil (14 jaar) representeert thuis “gezelschap, vertrouwen, een veilig gevoel”. In het onderstaande citaat laat Emira echter zien dat het microniveau van thuis, wat sterk wordt geassocieerd met huis (zie Mallett, 2004), ook op het niveau van de buurt kan worden ervaren.

Thuis is een plek waar je gewoon terug naar toe kan als je het effe niet meer weet. Je kan daar je plekje vinden, je kan daar mensen vinden, je kan daar gewoon even je rust vinden, omdat je daar gewoon alles weet. Plekje als van thuis, maar je weet gewoon van waar je terecht kan, als je het effe niet meer weet. Je weet bij welke burens je terecht kan, je kan gewoon even rustig zitten, waar niemand je lastig kan vallen, gewoon even tot rust komen, dat kan gewoon in Hoograven, omdat het je plek is, je bent daar geboren en getogen, je kent daar plekjes, dat is het best wel, ja. (*Emira, 17 jaar*)

In haar narratief vloeit de ruimtelijke dimensie van thuis naadloos over in de sociale dimensie van thuis. Daardoor krijgt de buurt symbolische betekenis voor Emira en wordt het een veilige haven waarop zij terug kan vallen “als ze het even niet meer weet” zoals zij dat zelf aangeeft. Haar symbolische verhandeling over (t)huis, is een treffende illustratie bij wat Easthope (2004:136) probeert te verhelderen over thuis. Alhoewel thuis gelokaliseerd is, is het niet de locatie die ‘thuis’ is, maar een verbeelde gemeenschap, die haar een gevoel van comfort, veiligheid en rust biedt. Thuis is hiermee een vereenvoudigde weergave van gemeenschap en geeft inzicht in de affectieve structuren die een gemeenschap maken. Deze abstracte vorm van thuis heeft zijn kracht in het verbeeldingsvermogen van individuen om deze gevoelens op te roepen.

7.3 Gezellige buurten

Deze symbolische betekenis van thuis sluit naadloos aan bij de wijze waarop jongeren Kanaleiland en Hoograven typeren. De komende paragraaf gaat in op de representatie en ervaringen van thuis voelen. De jongeren ervaren beide buurten als gezellig. Gezellig is daarmee een taaluiting die werkt als handeling waarmee jongeren thuis voelen construeren. Taalhandelingen hebben een functie. Volgens taalfilosoof Austin (in Houtkoop & Koole, 2000) wordt taal niet alleen gebruikt om iets mee te zeggen, maar ook om iets mee te doen, wat een taalhandeling tot een interactieve sociale handeling maakt. Gezellig kan worden opgevat als een discursieve praktijk, om dingen mee te doen en iets mee uit te drukken. De manier waarop jongeren het woord gebruiken geeft de culturele betekenis van gezellig weer en hoe deze begrepen kan worden.

Gezellig is de term waarmee mijn informanten hun buurt aanduiden. Steevast werd over Kanaleneiland en Hoograven gezegd dat 'het een gezellige buurt is'. Taal is echter sterk associatief en bij het woord gezellig heb ik andere beelden dan Kanaleneiland of Hoograven. Gezellig kan het overal zijn, maar niet overal is het gezellig. Naarmate meer jongeren in de gesprekken hun buurt als gezellig typeerden, werd mij duidelijk dat gezellig voor iets belangrijks staat dat uiting geeft aan hun binding met de buurt. Volgens Driessen (1997:49) is gezellig een typisch Nederlandse kwaliteit. Gezelligheid, betoogt Dronkers (2013), is iets dat Nederlanders verbindt, daarbij verwijst hij naar Nederlandse tradities als Sinterklaas, Koninginnedag en rituelen als kraamvisite. De precieze betekenis van gezellig, op het eerste oog een zeer alledaags begrip, blijkt echter nogal complex te zijn. Nadere bestudering van het woord leert dat gezellig in uiteenlopende situaties door mensen van verschillende achtergrond wordt gebruikt. Volgens Driessen (1997:50) duidt gezellig op iets belangrijks in de Nederlandse samenleving. Hij laat in zijn betoog, over het belang dat Nederlanders hechten aan gezelligheid, zien dat het begrip een bijzondere plaats inneemt in de Nederlandse cultuur. 'Gezellig en gezelligheid verwijzen naar een vorm van samenzijn (sociabiliteit) en daarmee samenhangende collectieve opvattingen (culturele noties) die [...] hun stempel drukken op de Nederlandse samenleving' (ibid).

Op basis van de literatuur en mijn empirisch materiaal, kan ik stellen dat gezellig en gezelligheid op de eerste plaats altijd iets zeggen over sociale relaties. Gezellig 'doe je niet alleen', maar altijd in interactie met elkaar en anderen. Gezellig is weliswaar een individuele beleving, de aanwezigheid van anderen vormt een belangrijke voorwaarde voor gezelligheid. Het tweede element van gezellig heeft betrekking op de interactie met de aanwezige anderen. Vrienden in de buurt, zoals eerder in voorgaande hoofdstukken besproken, bieden de mogelijkheid tot sociale interactie. Gezellig geeft volgens Schleiermacher (in Dronkers, 2013) een diepgewortelde menselijke behoefte weer om ervaringen met anderen te delen en te toetsen. De derde conditie houdt verband met de context waarin gezellig van toepassing is. Zowel Driessen (1997) als Ten Thije (1993) hebben een verschuiving waargenomen van de contexten waarbinnen sprake is van gezelligheid. Deze beperken zich al lang niet meer tot de huiselijke grenzen en binnenskamers. Ook de publieke ruimte kan als gezellig worden ervaren. Tot slot veronderstelt gezellig, (enige mate van) gelijkgestemdheid om gevoelens van gezelligheid te kunnen ervaren. Een voorbeeld hiervan is de kritiek op het Sinterklaasfeest waarbij de zwarte figuur Piet de afgelopen jaren

steeds meer ter discussie is komen te staan. Wie kritiek heeft op het spel wordt, aldus Dronkers (2013:105), niet geaccepteerd, is een spelbreker en doet daarmee afbreuk aan de deugd gezelligheid. Gezelligheid kan beschouwd worden als een deugd, omdat de mens een gezelschapsdier is die graag met anderen leeft en speelt (Simmel, 1971). Jongeren geven regelmatig aan het gezellig met elkaar te hebben, iets wat (er)kennen van de anderen veronderstelt.

Met gelijkgestemden

De gelaagdheid in het begrip gezellig kwam in de verschillende gesprekken met de jongeren naar voren. Zoals eerder aangegeven verwijst gezellig naar een vorm van samenzijn, ook wel aangeduid met sociabiliteit. Volgens Simmel (1971) is sociabiliteit de spelvorm van het sociale leven; het gaat daarbij om het plezier dat mensen ervaren van sociale interacties. In essentie geeft het de behoefte aan onderling gezelschap weer, maar ook de behoefte om onder gelijkgestemden te verkeren en samen met hen gemeenschappelijke activiteiten te ontplooien (Van den Berg, 1984). Op het eerste oog benoemen jongeren gezellig vooral aan de hand van de aanwezigheid van vrienden in de buurt.

PW: Kan je vertellen hoe jouw buurt eruitziet?

Het is leuk en gezellig. Ik heb daar ook veel vrienden en ja zoiets ...

PW: Wat bedoel je eigenlijk met gezellig?

Daar heb je veel vrienden om mee te voetballen. En zij vinden alles leuk wat ik leuk vind. (*Lahcen, 14 jaar*)

Gezellig geeft hier in eerste instantie uiting aan de behoefte aan onderling gezelschap. Tegelijkertijd verwijst het citaat ook naar de andere aspecten van sociabiliteit, namelijk de behoefte aan het ontplooien van gemeenschappelijke activiteiten met gelijkgestemden. Het gaat Lahcen allereerst om het voetballen dat de mogelijkheid biedt voor sociale interactie. Maar belangrijker is nog de gelijkgestemdheid tussen de vrienden; omdat zij dezelfde voorkeuren blijken te hebben, bijvoorbeeld voetbal. In meerdere gesprekken komt de behoefte aan het ontplooien van gemeenschappelijke activiteiten terug. De behoefte om in gezelschap van vrienden te willen verkeren, valt niet altijd samen met een directe sociale interactie, blijkt uit het citaat van een andere mannelijke informant. Tijdens ons gesprek informeerde ik naar de route die hij neemt als hij naar het andere deel van de buurt gaat. Zijn antwoord was “de meest

logische weg, omdat deze weg gewoon gezellig is". Zijn antwoord bevat verschillende impliciete veronderstellingen over de inrichting van het publieke domein.

In de eerste plaats dat routes gezellig kunnen zijn, dat routes voor jongeren niet vanzelfsprekend de kortste routes hoeven te zijn en dat routes de mogelijkheid bieden of minimaal uitnodigen tot sociale interactie. De laatste twee constatering, worden ook bevestigd in gesprekken met jongeren uit dezelfde buurt. Een gezellige route is een route die jongeren de mogelijkheid biedt andere jongeren en volwassenen te ontmoeten, wat het voor hen de meest logische route maakt om zich te bewegen door de buurt. Ook al is dat niet de snelste route. Dit sluit aan bij de idee van de publieke ruimte als ontmoetingsplaats. Mensen voelen zich eerder aangetrokken tot interessante publieke plekken die de mogelijkheid tot spontane ontmoeting en vertier bieden (Van der Zwaard, 2010; Holland et al., 2007; Hajer & Reijndorp, 2001). De laan waar mijn informant naar verwijst, is een van de centrale doorgangswegen door beide buurten, wat de kans op het tegenkomen van vrienden of andere bekenden vergroot. Als ik dezelfde jongen later vraag wat gezellig precies inhoudt, heeft hij moeite om dat uit te leggen.

Ik weet niet hoe ik dat moet uitleggen. Omdat iedereen veel vrienden heeft. We kunnen met elkaar praten. We gaan naar noord ... (*Lahcen*)

Wederom verwijst hij naar de behoefte te willen verkeren onder gelijkgestemden en legt hij een koppeling tussen ruimte, de buurt, en gezellig. Hier verwijst gezellig naar een behoefte die verbonden is aan een specifieke plek, namelijk Kanaleneiland-Noord. Thuis voelen, ergens onderdeel van zijn, kan op het niveau van de straat zijn, maar ook een deel van de buurt waar jongeren vaak komen. Plaats is immers ruimte die van betekenis wordt voorzien. Deze ruimtes krijgen betekenis, omdat het daar gezellig toeven is. Uit de interviews blijkt dat jongeren verschillende plekken in buurt als gezellig ervaren: het Cruyff Court, het buurthuis of de routes die zij nemen. Voor Mounir (15 jaar) representeert gezellig een inclusief gevoel dat ontstaat door de combinatie van fysieke ruimte, de geborgenheid van deze ruimte en het gezelschap waarin hij verkeert.

Ik voel mij meer op mijn gemak bij het buurthuis. Daar zitten allemaal jongeren; gezellig. Iedereen. Soms is er een film op de beamer. Dan zit iedereen gezellig samen.

Verbinding met buurt en gemeenschap

Ook mijn vrouwelijke informanten benadrukken het belang van homogeniteit als voorwaarde voor gezellig; namelijk bewoners van Marokkaanse afkomst en meiden en vrouwen; iets waar Driessen (1997) ook naar verwijst.

Mijn buurt is als een normale woonwijk, zeg maar. Best wel gezellig. Iedereen kent elkaar wel. En dan? Gewoon leuk kletsen. Je hebt bijvoorbeeld ook mensen die je kent in huizen verder of zo. Gewoon lekker gezellig. Iedereen kent elkaar. Gewoon Marokkaanse mensen vooral. Er zijn ook vrouwen. Zeg maar mijn moeders vriendinnen, en die kennen mij dan ook. Maar jongens? Nee. (*Kheira, 14 jaar*)

Waar gezellig eerder nadrukkelijk verbonden is met gelijkgestemden, laten de komende fragmenten een meer abstractere betekenis van gezellig zien. De fragmenten laten zien hoe jongeren door het gebruik van het begrip gezellig betekenis geven aan de buurt. Betekenissen die voor een belangrijk deel gestoeld zijn op hun alledaagse ervaringen in de buurt met gelijkgestemden waar eerder aandacht aan is besteed. Gezellig verwijst naar gevoelens van verbondenheid en verbinding die jongeren ervaren met de gemeenschap en de buurt en geeft uitdrukking aan een 'sense of belonging' van deze jongeren. Gezellig belichaamt hier de emotionele binding met de buurt als constructie van plek, als identificatie en 'gemeenschap' (Anthias, 2006).

G: [over de buurt]: Het is wel gezellig!

PW: Wat is er gezellig aan?

G: De sfeer gewoon. Ja, ook omdat ik van Marokkaanse afkomst ben, ja je hebt Marokkanen om je heen, Turken, het is wel gezellig, de sfeer is wel gezellig. En af en toe is het ook gewoon heel leuk praten en zo. (*Ghita, 17 jaar*)

Iedereen is vriendelijk. De meeste ken je ook wel, van gezicht dan, af en toe groeten als je iemand tegenkomt, bekend, iedereen maakt er wel van die praatjes dan.

Deze mensen. Gewoon iedereen is heel leuk met elkaar. (*Marwa, 19 jaar*)

Een aantal punten in deze interviewfragmenten valt op. Ten eerste geven jongeren met het begrip gezellig uitdrukking aan de verbinding en samenhang die zij in

en met de buurt ervaren. De verwijzingen naar de sociale interacties en contacten zijn een indicator van de onderlinge verbondenheid tussen mensen (Forrest & Kearns, 2001; Bolt & Torrance, 2005). Saamhorigheid geeft uitdrukking aan het gevoel onderdeel te zijn van een groter geheel en weerspiegelt de verbondenheid met anderen en de behoefte elkaar te willen steunen. Ten tweede dragen de gevoelens van verbinding en saamhorigheid bij aan gezelligheid die jongeren ervaren, wat zich uit in een aangename sfeer en plezier. Naar plezier wordt regelmatig verwezen als ik hen vraag uit te leggen wat gezellig precies is. De gemeenschap en verbinding die jongeren ervaren dragen bij aan plezier en andersom. Plezier staat in het ‘interactieve spel’ van Simmel (1950; 1971) ook centraal; het is de ‘play-form of sociation, the pleasurable, joyfull and delightful experience that comes from people’s interaction with society’. Feitelijk beschrijven de jongeren precies die onderdelen die Simmel bij sociabiliteit voor ogen had: plezier hebben, leuk hebben met elkaar, lachen en aardig zijn voor elkaar. Als laatste ontnemen jongeren een positief gevoel aan het ervaren van gemeenschap, omdat het conflicten beslecht (“samen spelen met elkaar en er wordt niet geruzied”) en sociale controle bewerkstelligt (“oudere mensen komen daar, ze helpen je, ze corrigeren je”).

Gezellig kent ook een keerzijde. Niet iedereen ervaart immers hetzelfde gevoel van gezelligheid als dat van de jongeren. Dronkers (2013) beschrijft in zijn artikel ook het uitsluitende karakter van gezelligheidscodes. Gezellig is het per slot van rekening (alleen) met gelijkgestemden; “Kanaleneiland is gezellig, leuk. Maar voor iemand anders die het niet gewend is, die zal gauw denken chaotisch” (Mounir, 15 jaar). Wie de regels van het spel niet kent, is spelbreker of wordt buitengesloten, zoals onderstaand citaat van Fayruz (15 jaar) uit Kanaleneiland laat zien⁴⁷.

Zij snappen ook niet hoe het is voor ons, want zij zijn [dat] niet gewend. Zij weten niet hoe het is voor ons als wij met elkaar zitten en zo. Die gezelligheid kunnen zij niet snappen. Hun hebben een heel ander soort gedachten dan ons. Wij lachen bijvoorbeeld denk ik wel om andere dingen dan zij. Wij hebben ook andere grappen. Andere sst, andere humor, andere ...

PW: Maar wie zijn zij dan?

De meeste mensen die Kanaleneiland, niet, laat ik zeggen, ja Nederlandse mensen meestal.

47 Dit citaat is het vervolg op het citaat aan het begin van het hoofdstuk.

PW: Ja, ja. En wat je zegt ze snappen de gezelligheid op Kanaleneiland niet.

F: Ze snappen. Zeg maar als wij met een groepje zitten en we hebben het gezellig. Andere meisjes die ons zouden zien zitten, zouden het ook gezellig vinden. Maar zij niet. Ze snappen niet hoe wij eh, hoe wij denken. De manier van denken dat snappen zij niet van ons.

Bovenstaand fragment laat zien hoe gezellig als taalbegrip wordt ingebed in dat wat mensen doen binnen een gemeenschap van sociale praktijken (Wittgenstein in Lindemann, 2009). Deze praktijken zijn voor de personen, waar Fayruz op doelt, zo vanzelfsprekend, omdat ze deel uitmaken van de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap in de buurt. Gezelligheid verlangt collectief handelen, interesses, gevoelens en begrijpen, waarbij persoonlijke ideeën en gevoelens geen ruimte hebben. Met andere woorden het gaat over dat wat mensen *doen* in de buurt. Fayruz weer.

Het was wel een gezellige buurt. Er waren wel vaak kinderen buiten zeg maar, als het lekker weer was. Enne, het was niet stil zeg maar. Je merkte wel dat er leven was. Gewoon gezellig.

Tijdens de zomer gaan de vrouwen elke dag naar buiten, nemen ze zelfs eten mee. Gaan ze daar gezellig met z'n allen zitten. (*Badia, 18 jaar*)

Een moeder die wat uitdeelt, samen spelen met elkaar dus. Er wordt dan niet geruzied. Er zijn wel dingen uit Marokko die je kan vergelijken met Kanaleneiland. De mensen hé. En ook de gezelligheid. Tenminste waar ik woon is het gezellig. Het is toch dat je iedereen kent hè. (*Adil, 14 jaar*)

Gezellig heeft in deze context betrekking op het alledaagse leven in Kanaleneiland en Hoograven, wat zich voor een belangrijk deel buiten voltrekt, waar moeders op pleinen zitten, kinderen buiten spelen, waar jongeren zonnebloempitten eten, waar de buurt vol leven is en het nooit stil lijkt te zijn. Het zijn deze praktijken en activiteiten die erop wijzen dat jongeren onderdeel zijn van de buurt en de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap in de buurt. De 'anderen' die niet tot de groep behoren en deze collectieve ervaringen niet delen, kunnen niet participeren in het gevoel van gezelligheid dat de informanten beschrijven, omdat gezellig pas betekenis krijgt als duidelijk is

hoe het begrip gebruikt wordt in de Nederlandse taal, welke praktijken hieruit voortvloeien en welke codes en regels aan gezellig verbonden zijn. Wanneer iemand deze regels begrijpt, wordt duidelijk wat gezellig in die specifieke context betekent.

7.4 Gezellig als discursieve praktijk

Gezellig verwijst naar gedeelde waarden, een gezamenlijk belang en naar de sociale plicht om dit belang te behartigen (Driessen, 1997). Een café kan gezellig zijn, een persoon kan gezellig zijn, maar ook de traditionele rommelmarkt op het dorpsplein kan gezellig zijn. Gezellig geeft een gevoel weer van welbehagen, comfort, een aange-naam, knus gevoel dat ontstaat door een combinatie van omstandigheden, context, sociale praktijken, aanwezige personen en individuele beleving. In dat laatste schuilt ook de sterke normatieve lading van het begrip gezellig. Gezellig is een representatie van de (ver)bindingen die jongeren hebben in en met de buurt. Het drukt hun gevoel van thuis in hun buurt uit, maar ook bij de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap in Kanaleneiland of Hoograven. De sociale praktijken die aan deze gevoelens ten grondslag liggen, brengen en houden mensen bij elkaar, omdat zij de sfeer waarderen en dit hen een prettig gevoel geeft.

Deze zelfde praktijken kunnen ook uitsluitend werken. Duyvendak (2011) concludeert dat thuis voelen, ondanks het inclusieve gevoel dat het bij mensen oproept, ook uitsluitend werkt. Naast dat sociale praktijken betekenis krijgen in/door het woord gezellig, analoog aan de manier waarop eerdergenoemde auteurs dit definiëren, gebruiken jongeren gezellig ook als uitsluitingsmechanisme en maken zij feilloos het normatieve karakter van gezellig zichtbaar. Daarmee wordt het een moreel concept, omdat 'je van een bepaalde manier van leven moet kunnen genieten' (Lindemann, 2009). Jongeren hebben in de interviews laten blijken te genieten van deze manier van leven. Zij realiseren zich echter ook dat niet iedereen de gezelligheid op dezelfde wijze ervaart en waardeert als zij dat doen. Noch Kanaleneiland noch Hoograven zal door buitenstaanders waarschijnlijk als gezellig worden getypeerd. Integendeel. Beide buurten worden vanwege de zwakke sociaaleconomische omstandigheden door buitenstaanders (onder meer beleidsmakers) gekenmerkt als achterstandsbuurt of probleemwijk waar het over het algemeen niet prettig toeven is. Met behulp van het discours gezellig creëren jongeren echter hun eigen sociale werkelijkheid en construe-

eren zij een buurt die buitenstaanders niet (kunnen) kennen en buitenstaanders daarmee ook uitsluit. Tegelijkertijd gebruiken zij het discours als defensieve reactie. Het negatieve imago van de buurt noodzaakt jongeren om een positief verhaal over de buurt te vertellen.

Ik denk dat dat een antwoord is [de buurt is gezellig, PW] die je in heel veel buurten gaat krijgen, ongeacht wat er gaande is. De mensen daar, neigen te zeggen, omdat dit een onderzoek is, wat ook over vooroordelen gaat en mensen weten dat van tevoren en dan zeggen ze dat, denk ik. Om het vooroordeel een beetje weg te werken op alle antwoorden die ze geven (*Kazim, 18 jaar* ⁴⁸)

De opmerking 'de buurt is gezellig' is volgens de jongen in bovenstaand citaat, slechts een manier van jongeren om de negatieve beeldvorming over de buurt positief te beïnvloeden. Volgens Reijndorp (2004) speelt het bewaken van de sociale reputatie van de buurt een belangrijke rol in het dagelijks leven van bewoners. Een negatief imago is echter lastig te veranderen. Zeker gezien de veelvuldige negatieve aandacht voor dit soort buurten (zie ook hoofdstuk 4). Permentier (2007) wijst op de psychologische gevolgen van een negatieve buurtreputatie. Bewoners accepteren het stigma dat door de buitenwereld op hun buurt is gedrukt, schamen zich voor hun buurt en sommige bewoners verzetten zich tegen dit stigma. Daar verwijst Kazim in bovenstaand citaat ook naar. Jongeren zetten gezellig in als verdedigingsmechanisme, waarbij zij (bijna overdreven) blijven benadrukken hoe gezellig hun buurt is. Buitenstaanders kunnen immers niet weten hoe gezellig de buurt is, omdat zij geen onderdeel van de 'groep' zijn. Daarmee wordt het gezelligheidsdiscours ingezet als defensieve reactie op de negatieve geluiden over de buurt. Beelden die voor een belangrijk deel worden gevoed door de media, nationale en lokale overheidsbeslissingen en politici, waar bewoners zich vaak niet in herkennen (De Koning, 2013).

Stigma's, stelt Permentier (2007) verder, brengen mensen dicht bij elkaar, de 'anderen' (bijvoorbeeld beleidsmakers) begrijpen 'ons gezellig' niet, zoals ik eerder liet zien. Jongeren creëren als het ware een veilige context binnen een omgeving die hun buurt als negatief bestempeld. Op deze wijze reproduceren zij met gezellig niet alleen een heersend discours, door het articuleren van gezellig zetten zij ook de andere buiten spel. Alles wat zij doen wordt door de discursieve praktijk van gezellig

48 De enige jongere die de buurt niet in termen van gezellig omschreef.

beïnvloed. Alleen degenen die onderdeel vormen van de groep kunnen delen in de gezelligheid die de buurt biedt en herkennen deze gezelligheid als zodanig. Door het veelvuldig gebruik van het woord markeren jongeren als het ware een sociaal en cultureel geurspoor (Driessen, 1997). Gezellig impliceert op deze wijze afbakening van de eigen groep, jongeren, de Marokkaans-Nederlandse bewoners of de buurt, en zolang buiten is afgebakend is het binnen gezellig. Met behulp van het begrip gezellig trekken jongeren morele grenzen tussen 'insiders' en 'outsiders' (ibid.) en heeft het zowel een insluitende als een uitsluitende werking. Jongeren zijn onderdeel van een groep gelijkgestemden waar iedereen elkaar kent, maar nog belangrijker iedereen elkaar ook begrijpt. Buitenstanders kunnen dit als bedreigend en uitsluitend ervaren. Het paradoxale gevolg hiervan is dat jongeren vrij gemakkelijk het stempel opgedrukt krijgen geen onderdeel te zijn van de Nederlandse samenleving. Terwijl zij door het gebruik en de interpretatie van het begrip gezellig juist hun verbinding met Nederland en hun integratie in de samenleving onderstrepen. De geïnterviewde jongeren hebben aangetoond heel goed te weten hoe het woord te gebruiken, wat naar mijn mening iets zegt over hun integratie in de samenleving. Het gebruik van het woord gezellig door jongeren gaat enerzijds over de macht van het discours (iets moet gezellig zijn, anders ben je niet leuk of verpest je de sfeer). Anderzijds gebruiken zij een heersend discours om hun buurten te normaliseren door twee tegenstellende beelden aan elkaar te verbinden, waarmee zij te kennen geven dat Kanaleneiland en Hoograven ook gezellig zijn.

7.5 Conclusie

In de voorstelling *'Home'*, uitgevoerd op 24 februari 2017, zoeken de dansers van Conny Janssen Danst naar de betekenis van het begrip thuis en wat hen met elkaar verbindt. In dit hoofdstuk heb ik ook naar antwoorden gezocht op de vragen die in deze voorstelling centraal staan: 'wat maakt dat je je thuis voelt', 'wanneer ben je thuis', is het een plek, zijn het je herinneringen, de mensen om je heen of gaat het om een 'sense of belonging'.⁴⁹ Met de beantwoording van deze vragen heb ik inzicht gegeven in de emotionele binding van Marokkaans-Nederlandse jongeren met de buurt.

Jongeren voelen zich thuis door een combinatie van bekendheid met de plaats/

⁴⁹ Tekst afkomstig uit het programmaboekje Home Conny Janssen danst.

plek, de mensen die daar wonen en het gevoel ergens onderdeel van te zijn. In deze wisselwerking construeren jongeren thuis. Jongeren creëren thuis door dagelijkse routines en in de directe omgeving waarbinnen interacties en activiteiten plaatsvinden (Duyvendak, 2011). De combinatie van een specifieke plek, Kanaleneiland en Hoograven en de specifieke personen die daar wonen, vrienden, familieleden, mensen van Marokkaanse afkomst, maken dat de buurt thuis wordt voor deze jongeren. Familiariteit blijkt een belangrijke rol te spelen in de emotionele binding die jongeren ervaren met de buurt en gaat over de bekendheid met de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap (eigen familie, vrienden, of burens). De jongeren gaven in de gesprekken aan iedereen te kennen, wat zich uit in begroetingen, vluchtig contact, ontmoetingen en samen voetballen. Veelvuldig op plekken aanwezig zijn draagt bij aan publieke familiariteit (Blokland, 2008, Blokland & Nast, 2014). Ook ik zag tijdens mijn regelmatig bezoeken aan Hoograven steeds dezelfde jongens. Dit soort ontmoetingen dragen bij aan kennis over buurtbewoners, wat maakt dat mensen elkaar vertrouwen of op waarde kunnen schatten (Blokland, 2008). Bovenal draagt familiariteit bij aan bekendheid en vertrouwdheid met de omgeving, waardoor jongeren blindelings de weg weten te vinden in hun buurt. Op deze manier krijgt de buurt voor jongeren emotionele betekenis.

Jongeren ervaren een sterk gevoel van identificatie met de buurt omdat ze er hun hele leven wonen en daardoor niet anders kennen. Dit draagt bij aan hun gevoel van vertrouwdheid en veiligheid. “De buurt is veilig, omdat iedereen elkaar kent”, aldus een van de jongeren. In de verhalen van jongeren komen de verschillende dimensies van thuis ook naar voren. In de gesprekken situeren zij thuis door het frequente gebruik van de woorden ‘daar’ en ‘hier’. Zij verwijzen hiermee naar de ruimtelijke (of geografische) component van thuis en daarmee ook naar de relatie die zij hebben ten opzichte van daar en hier (=thuis). De ruimtelijke binding komt overeen met wat Duyvendak (2011) ‘haven’ noemt. ‘Haven’ verwijst naar een plek waar mensen zich comfortabel voelen en op hun gemak. ‘Daar’ en ‘hier’ geven altijd de relatie met anderen weer: de sociale dimensie van thuis. De sociale dimensie is vergelijkbaar met wat Duyvendak ‘heaven’ noemt. Het verwijst naar jezelf kunnen zijn en verbondenheid met gelijkgestemden. De jongeren beschrijven thuis in concrete en materiële termen, maar construeren ook hun thuis op basis van herinneringen en op basis van zintuiglijke waarnemingen. Deze verbeelding van thuis heeft een nostalgische

lading, zoals een verlangen naar vroeger, naar Marokko of naar andere tijden. Dit sluit aan bij wat Easthope (2004:136) zegt over thuis: 'een speciaal soort plaats waar mensen een sterke sociale, psychologische en emotionele band mee hebben'. Smets en Hellinga (2014) zien thuis in het verlengde van het begrip 'place attachment'. Dit laatste vertoont overeenkomsten met de wijze waarop jongeren over hun thuisgevoelens spreken. Thuis voelen ('belonging') is, evenals thuis ('home'), (1) sterk verbonden aan identiteit, (2) heeft betrekking op de vraag wie iemand is en (3) gaat over waar een persoon bij wil horen. Thuis voelen komt tot stand door gedeelde waarden, overtuigingen en sociale praktijken.

Het thuisgevoel van de geïnterviewde Marokkaans-Nederlands jongeren komt tot uitdrukking in een ogenschijnlijk alledaags Nederlands woord dat de jongeren gebruiken als representatie van thuis voelen in de buurt: gezellig. Het woord gezellig verwijst naar een vorm van sociabiliteit en heeft betrekking op de behoefte om in gezelschap van gelijkgestemden te willen verkeren. Jongeren brengen gezellig in verband met de sociale relaties die zij in de buurt hebben en ook met de context waarin zij deze gezelligheid ervaren. Het buurthuis, het Cruyff Court, het pleintje voor iemands huis, zijn de arena's van gezelligheid voor jongeren. Ook (straat)beelden in de buurt worden door jongeren als gezellig getypeerd, omdat het hen bijvoorbeeld aan Marokko doet denken. Het woord gezellig wordt door de jongeren vooral toegepast in de specifieke context van de buurt waarin zij wonen en de situaties daaromheen. Herkenbaarheid en de vanzelfsprekende verbondenheid met de gemeenschap en de Marokkaanse cultuur geven deze context vorm. Ervaringen van insluiting dragen, stelt Stock (2014), dan ook bij aan een thuisgevoel. Met gezellig benadrukken en bevestigen jongeren hun thuisgevoelens in de buurt.

Vanwege de sterk normatieve kwalificatie werkt gezellig eveneens uitsluitend. Gezellig zegt niet alleen iets over thuisgevoelens van de jongeren, maar ook over de andere die deze gezellige gevoelens niet ervaart. De gezellige sfeer waar jongeren vol trots over praten, herkennen anderen niet als zodanig. Mensen die niet uit Kanaleiland en/of Hoograven komen en niet van Marokkaans-Nederlandse afkomst zijn, "kennen deze manier van leven niet", zoals een meisje uit Kanaleiland treffend zei. Het claimen van 'gezelligheid in onze buurt' markeert wie een 'insider' en wie een 'outsider' is.

Ook gebruiken jongeren gezellig als tegengeluid op het stigma van hun buurten. Gezellig kan in dit geval als discursieve praktijk gekenschetst worden. Het laat zien

hoe de geïnterviewde jongeren achterstandsbuurten discursief definiëren door het woord gezellig (plezier, sfeer, leuk, gelijkgestemden, levendig) tegenover discoursen als probleembuurten en achterstandsbuurten te plaatsen. Zij positioneren zich op deze manier ten opzichte van de ‘andere’ die Kanaleneiland en Hoograven als achterstandsbuurten typeert. Jongeren laten zien dat de buurt voor hen van meerwaarde is en betekenis heeft.

Ten slotte drukken jongeren met het woord gezellig hun verbinding met en inbedding in de Nederlandse samenleving uit. ‘Gezellig is een woord dat migranten snel eigen maken, want dan hoor je erbij’ (De Rek & Wagendorp, 2010). Driessen (1997:71) stelt dat gezellig een cultureel stopwoord is dat veel Nederlanders gebruiken in hun denken en doen zonder zich daar voortdurend bewust van te zijn. Hetzelfde heb ik waargenomen in de gesprekken hierover met jongeren.

In zijn cabaretvorstelling geeft de Surinaams-Hindoestaanse Narsingh antwoord op de vragen waar deze paragraaf mee aanving. In India gaat hij onder andere op zoek naar zijn wortels. Als zijn dochter hem bij terugkomst de vraag stelt of hij zichzelf gevonden heeft, luidt zijn antwoord: ‘Ja ik ben thuis’.

8. Conclusie

De buurt speelt een belangrijke rol in het alledaagse leven van jongeren. Uit deze studie blijkt dat jongeren een groot deel van hun (vrije) tijd in de buurt doorbrengen. Hun sociaal-ruimtelijke referentiekaders beperken zich om uiteenlopende redenen grotendeels tot de buurt. Jongeren zoeken plekken in de buurt waar zij hun individualiteit kunnen uiten en kunnen experimenteren met wie zij zijn (Watt & Stenton, 1998). In dit proefschrift stond de vraag centraal welke betekenis buurten als Kana-leneiland en Hoograven hebben voor Marokkaans-Nederlandse jongeren en welke binding zij ervaren met de buurt. Om de relatie tussen jongeren en de buurt te onderzoeken, heb ik gebruikgemaakt van het concept plaats dat zijn oorsprong heeft in de sociale geografie, omdat buurt een te complex en tegelijk beperkt begrip is om als uitgangspunt te nemen voor onderzoek naar de buurtbinding van bewoners en zeker voor jonge bewoners die hun directe woonomgeving op een andere wijze ervaren.

Plaats is ruimte die van betekenis is voorzien (Cresswell, 2004). Hierdoor is plaats geen vast gegeven, en wordt het steeds opnieuw gecreëerd door de handelingen en ervaringen van mensen op deze plek. In het denken over plaats staat de interactie tussen mensen en ruimte centraal. Plaats kan verwijzen naar een specifieke plek in de buurt, terwijl een buurt een grotere geografische en vaak vastgestelde locatie beslaat. Plaats is een gelaagd concept met een zekere mate van elasticiteit, een fluiditeit. Plaats als startpunt voor onderzoek naar buurtbinding van jongeren, geeft daarmee inzicht in de sociaal-ruimtelijke praktijken van jongeren en de betekenis die het voor hen heeft. Deze twee aspecten, het handelen en de betekenis, vormen in deze studie naast de materiële structuur de drie kernelementen van plaats (Cresswell, 2009; Agnew, 1987; Tuan, 1977; Relph, 1976).

In deze studie laat ik aan de hand van de sociaal-ruimtelijke praktijken van jongeren zien hoe zij ruimte arrangeren, toe-eigenen en van betekenis voorzien. Ik laat zien dat binding een wisselwerking is van ruimtelijke handelingen en betekenisgeving, waarbij zowel de sociale als de fysieke structuur van de buurt een doorslaggevende rol speelt voor de emotionele binding die deze jongeren ervaren met de buurt.

8.1 Marokkaans-Nederlandse jongeren in de buurt

Door verschillende beleidsmaatregelen is de sociaal-fysieke structuur van Kanaleneiland en Hoograven de afgelopen jaren sterk veranderd. Veel woningen zijn gesloopt, speelplekken zijn verdwenen en voor sommige jongeren daarmee ook een deel van hun thuis. Herstructurering grijpt in op de materiële structuur van plekken, wat gepaard gaat met verlies van plaats, wat een aantal jongeren in dit onderzoek ook benoemt. Met herstructurering beogen beleidsmakers onder andere een verbetering en herstel van de sociale cohesie en leefbaarheid in deze buurten te bewerkstelligen. Dit zou moeten leiden tot de afname van de ruimtelijke concentratie van armoede en een verbeterde fysieke en sociale compositie van de buurt. Met name in herstructureringsbuurten, waar de sociale dynamiek en structuur in snel tempo verandert, lijkt weinig oog te zijn voor de binding van bewoners met de buurt (zie o.a. Visser, 2014; Van der Graaf, 2009). De betekenis van deze buurten wordt vaak ook betwist door discoursen over 'achterstandsbuurten'; deze buurten worden in de media vaak in verband gebracht met criminaliteit, jeugdproblematiek en overlast. Daarnaast is het algemene beeld dat buurten als Kanaleneiland en Hoograven weinig samenhang vertonen en bewoners zich nauwelijks verbonden voelen met de buurt. Beleid voor buurten als Kanaleneiland en Hoograven suggereert dat deze buurten, door het vermeende gebrek aan sociale cohesie en binding, nauwelijks gevoelens van thuis bij mensen kunnen oproepen. Beleidsmaatregelen, zoals herstructurering, moeten daarom leiden tot herstel van thuis voelen en (ver)binding met de buurt. Met deze maatregelen gaan beleidsmakers en politici te gemakkelijk voorbij aan het feit dat (deze) jongeren (en wellicht ook andere bewoners) zich wel degelijk thuis voelen in de buurt en emotionele binding hebben met de buurt. Voor jongeren is de buurt vaak een van de weinige plekken die zij goed kennen, omdat zij daar geboren en getogen zijn en zich daar thuis voelen. Mijn onderzoek laat dit ook zien. De jongeren in deze studie laten zien dat de buurt voor hen van betekenis is.

Het ruimtegebruik van jongeren verschilt echter met de manier waarop volwassenen de ruimte gebruiken. De observatie waar de inleiding van dit proefschrift mee aanvangt, is hier een treffend voorbeeld van. Door hun ruimtegebruik maken ook de jongens het betwiste karakter van plaats zichtbaar. De openbare ruimte is vaak het domein van volwassenen, waar jongeren niet altijd gewenst zijn. Door (strengere) regulering worden jongeren en vooral jongens, soms zelfs geweerd

uit de publieke ruimte. De samenscholingsverboden in Kanaleneiland ten einde de overlast van jongens tegen te gaan, is een voorbeeld van een manier waarop beleidsmakers controle uitoefenen op ruimte en ruimtegebruik van jongens. Het betekent dat dit beleid de jongens toegang tot de publieke ruimte onttrekt. Valentine et al. (1998) noemen dit soort maatregelen ruimtelijke onderdrukking van de mobiliteit van jongeren.

In deze studie staan Marokkaans-Nederlandse jongeren in achterstandsbuurtten centraal. Het gaat om jongeren die zich geconfronteerd zien met een negatief groepsimago die mede door berichtgeving van de media, over overlastgevend en crimineel gedrag, leidt tot de stigmatisering van een hele groep (Bouabid, 2016). Tel daarbij op dat deze jongeren vaker dan gemiddeld in achterstandsbuurtten wonen; buurtten met weinig positieve rolmodellen, waar een negatief stigma op rust, waardoor zij zich miskent voelen door de samenleving (Nieuwenhuis & Hooimeijer, 2014). Deze processen dragen bij aan het 'overlast' vertoog over Marokkaans-Nederlandse jongeren in achterstandsbuurtten dat geen recht doet aan het alledaagse leven van deze jongeren in deze buurtten. Vanuit hun perspectief ('emic') heb ik laten zien wat wonen in achterstandsbuurtten betekent. Hun stem, hun verhaal, heb ik centraal gesteld in deze studie, mede omdat perspectief van Marokkaans-Nederlandse jongeren te weinig het uitgangspunt vormt in onderzoek (Ketner, 2008; Van Voorst, 2010; De Jong, 2015).

8.2 Sociale netwerken in de buurt

In Hoograven en Kanaleneiland woont een relatief grote groep bewoners van Marokkaans-Nederlandse afkomst. De jongeren blijken hechte familie- en vriendennetwerken in de buurt te hebben. Familieleden wonen op korte afstand van elkaar en zien elkaar vrij regelmatig. Oudere broers en/of zussen blijven vaak in de directe woonomgeving van hun ouders wonen als zij het huis verlaten. Vrienden en familie wonen relatief dichtbij elkaar, wat sociale interacties vergemakkelijkt. De actieradius van jongeren, wat betreft hun activiteiten in de buurt, is vrij beperkt en hun sociaal-ruimtelijke mobiliteit beperkt zich veelal tot de directe woonomgeving. De nabijheid van voorzieningen (winkelcentrum, speelvelden) en vrienden lijken jongeren voldoende mogelijkheden te bieden, waardoor zij hun vrije tijd vooral in de buurt doorbrengen.

De bevindingen laten zien dat sociale interacties zich binnen een beperkte geografische ruimte voltrekken. Ontmoetingen vinden plaats in de nabije woonomgeving waar zij vrienden (of andere gelijkgestemden) treffen. Vrienden wonen op niet meer dan 'block-level' afstand van elkaar. Jongens ontmoeten hun vrienden vooral buiten, in ontmoetingen die van toevallige aard lijken te zijn. Niets is minder waar. De jongens benadrukken het belang van vrienden; vrienden zijn nodig om als groep rond te hangen in de buurt, te voetballen en elkaar te ontmoeten.

De dichte netwerken kenmerken zich verder door overeenkomstige normen en waarden, wat tot uiting komt in de wijze waarop meiden de buurt gebruiken en de wijze waarop de jongeren praten over thuis. Alleen gelijkgestemden, hebben jongeren op meerdere momenten tijdens de interviewgesprekken laten blijken, begrijpen de manier van leven. Deze gelijkgestemdheid biedt jongeren een gevoel van geborgenheid en veiligheid. De jongeren zijn onderdeel van een 'close-knit' gemeenschap die mede door de stedenbouwkundige structuur van de buurten in stand wordt gehouden. Beide buurten, naoorlogse buurten, kenmerken zich onder meer door een hofjes- en pleinenstructuur. Door deze structuur kunnen ouders relatief gemakkelijk hun buiten spelende kinderen vanuit de woning in de gaten houden. De fysieke en sociale structuur van de buurt, waar iedereen elkaar kent en bewoners elkaar relatief makkelijk in de gaten kunnen houden, draagt bij aan de veiligheid die sommige jongeren in de buurt ervaren. Het garandeert meiden bescherming tegen jongens die hen al te opdringerig benaderen in de openbare ruimte, daar zij zich verzekerd weten van het wakend oog of de reputatie van een broer of een neef. Sociale controle kan echter ook verstikkend zijn voor jongeren in de adolescentiefase; de meiden, zo blijkt uit het onderzoek, kunnen moeilijk ontsnappen aan de 'span of control' van 'de Marokkaanse gemeenschap' in de buurt, wat hun sociaal-ruimtelijke mobiliteit inperkt.

Daarmee heeft de sociaal-fysieke structuur van de buurt ook beperkingen. Het structureert in belangrijke mate het gedrag van jongeren in de openbare ruimte, vooral in het nadeel van meiden. Jongens kunnen ongelimiteerd buiten rondhangen, terwijl meiden mede door deze structuur beperkt zijn tot de privédomeinen van de buurt.

8.3 Sociaal-ruimtelijke handelingen

De jongens

Dit onderzoek laat zien dat de buurt voor jongens een belangrijke functie heeft als ontmoetingsplek en voor sociale interactie met vrienden. Gelokaliseerde referentiekaders bieden jongens de mogelijkheid doelbewust op zoek te gaan naar plekken die zij kennen en waarvan zij weten andere jongens te zullen treffen. Lieberg (1997) noemt dit plekken van interactie. Enerzijds bieden deze plaatsen jongens de gelegenheid zich te distantieëren van de volwassen wereld en met leeftijdsgenoten om te gaan, anderzijds krijgen zij op deze plekken de mogelijkheid in aanraking te komen met de volwassen wereld. De gele koepel in Kanaleneiland is een plek waar jongens voornamelijk leeftijdsgenoten en gelijkgestemden ontmoeten. Jongens concentreren zich voornamelijk op centrale plekken in de buurt waar zij observator zijn, maar ook gezien worden door anderen. De ontmoetingsplekken vormen aaneengeregen knooppunten die inzicht geven in de ruimtelijke mobiliteit van jongens (de routes van jongens). Het zijn ankerpunten (Hopkins, 2010) waar jongens veel tijd doorbrengen en experimenteren met wie zij zijn. Door hun veelvuldige aanwezigheid op plekken in de buurt vormen jongens deze om tot een collectieve ruimte waar vrienden elkaar ontmoeten. De jongens eigenen zich als het ware de openbare ruimte toe en zetten deze om tot privéruimte. Lofland (1998) noemt dit ‘parochialising’ van ruimte. Deze plekken bieden jongens de mogelijkheid om uitdrukking te geven aan hun groepsidentiteit. De ontmoetingen en sociale interacties met vrienden in de publieke ruimte is voor jongens daarnaast een vorm van toe-eigening van plaats die bijdraagt aan zich thuis voelen in de buurt. Deze relatie met de buurt kan worden beschouwd als een weerspiegeling van hun verbondenheid met de samenleving (Holland et al., 2007; Oppenchain, 2014). Mijn onderzoek laat zien dat rondhangen in de buurt voor Marokkaans-Nederlandse jongens niet alleen een vorm van tijdverdrijf is (wat door anderen misschien als hinder wordt ervaren), maar ook een manier is om hun eigen ruimte te creëren en te vormen (‘carve’) waar de mogelijkheid is voor ontmoeting en identiteitsformatie (Matthews et al., 1998; Hopkins, 2010). In deze ruimtes vervullen volwassenen slechts een rol als publiek waar je soms een balletje mee trapt, of als observant van hun gedrag in de publieke ruimte. Het zijn plekken waar jongens ‘in charge’ zijn en waar zij kunnen experimenteren met wie zij zijn. Om deze redenen is de buurt voor jongens betekenisvol en draagt rondhangen bij aan hun gevoel voor plaats.

De meiden

Meiden daarentegen laten een heel andere sociaal-ruimtelijke handeling zien, namelijk rondlopen in de buurt. Het gedrag van vrouwen (lees meiden) in de publieke ruimte wordt voor een belangrijk deel gestructureerd door verschillende culturele en gendernoties (zie ook o.a. Peleman, 2003; McDowell, 1999); discoursen die meiden soms ook zelf reproduceren, zo blijkt uit mijn onderzoek. Meiden gebruiken hun mobiliteit om nieuwe buurtgeografieën te creëren (Van Blerk, 2013) als antwoord op heersende beelden over vrouwen in de publieke ruimte. De meiden maken door hun sociaal-ruimtelijke handelingen de fluïditeit van plaats zichtbaar. Een fluïditeit die tot uiting komt door hun navigeren door de buurt. Door deze sociaal-ruimtelijke praktijk geven meiden betekenis aan plaats. Inzicht in het ruimtegebruik van meiden draagt daarmee bij aan de theorievorming over plaats, gender en cultuur en benadrukt het belang van mobiliteit in het denken over plaats en betekenisgeving van plaats (zie Cresswell, 2006 voor een uitgebreid overzicht). Het perspectief van sociale navigatie (Vigh, 2009) biedt de mogelijkheid om op een andere manier te kijken naar sociaal-ruimtelijke praktijken en maakt de 'agency' van meiden zichtbaar. Het laat zien hoe zij omgaan met de sociale druk en controle in de buurt en hoe zij navigeren tussen de publieke en private ruimte en deze ruimte in hun voordeel weten te gebruiken. Deze tactiek, navigeren, stelt meiden in staat te onderhandelen over geconstrueerde rolopvattingen en een gevoel van zelf te behouden. Door deze tactiek bieden zij het hoofd aan verschillende culturele noties ten aanzien van vrouwen in de publieke ruimte, wat tevens hun 'agency' zichtbaar maakt door het verzet dat zij tonen ten aanzien van de cultureel-ruimtelijke restricties, maar tegelijkertijd benadrukt de tactiek ook hun onderwerping aan deze regels. Meiden zijn zich terdege bewust van de restricties en de gevolgen die rondhangen in de openbare ruimte voor hen heeft en stellen door de constructie van fluïde ruimtes ideeën over ruimte en Marokkaans-Nederlandse meiden in de openbare ruimte ter discussie. Op de tweede plaats stelt het meiden in de gelegenheid te experimenteren met hun identiteit en grenzen op te zoeken zonder de eer van zichzelf (en de familie) te schenden⁵⁰. Verder biedt de fluïditeit van ruimte meiden de mogelijkheid om te navigeren in de openbare ruimte, waardoor zij transitieruimte creëren om te kunnen bewegen en regels en codes omtrent moslima's in de openbare ruimte te bevragen (zich tegen verzetten) en hierdoor zich ook lijken te conformeren aan deze regels.

⁵⁰ De theatervoorstelling Melk en Dadels, waarin vier jonge Marokkaans-Nederlandse vrouwen de hoofrollen vervullen, is eveneens een voorbeeld waarbij vrouwen ruimte gebruiken om onder meer dit soort vragen ter discussie te stellen.

Het perspectief van sociale navigatie laat zien hoe gender doorwerkt op de sociaal-ruimtelijke praktijken van jongeren. Het maakt duidelijk welke rol ruimte en plaats spelen in het bieden van weerstand tegen opgelegde identiteiten en de invloed van jongeren om deze te veranderen (Pain et al., 2005). In onderzoek naar identiteitsvorming moet daarom altijd een plaats aspect betrokken worden, omdat plaats communiceert wie je bent (Hil & Bressant, 1999).

Door hun ruimtelijke handelingen in de buurt maken de jongens en met name de meiden, in deze studie, het materiële en het fluïde karakter van plaats zichtbaar. Hun sociaal-ruimtelijke handelingen komen in essentie op hetzelfde neer; beide zijn zij op zoek naar manieren om zich te bewegen in de buurt, de samenleving. Voor de meiden is het door letterlijk te navigeren door de buurt, terwijl jongens er een in eerste instantie meer statistische vorm van mobiliteit op na houden. Door deze vorm van mobiliteit zijn jongens in staat zich op een dynamische manier te verbinden met de buurt (zie ook Van Blerk, 2013). Hun ruimtelijke praktijken bieden de jongeren ook de mogelijkheid om bestaande machtsrelaties te omzeilen. Cresswell (2006:3) stelt niet voor niets dat mobiliteit een sociaal geproduceerde beweging is die voorzien is van betekenis en macht. Voor meiden is rondlopen door de buurt een slimme tactiek om gender- en culturele discoursen te bevragen. Rondhangen stelt jongens in staat vrienden te ontmoeten, te socialiseren, maar rondhangen is tevens een manier om ruimte en eigenaarschap te claimen over plaatsen. Door rond te hangen gaan jongens de confrontatie over hun aanwezigheid in de buurt aan en tegelijkertijd ontlopen zij deze confrontatie ook. Tot slot onderstrepen de sociaal-ruimtelijke handelingen van de jongeren het belang van lokaliteit voor de wijze waarop zij de buurt beleven en de handelingen die hieraan ten grondslag liggen. Het zijn sociaal-ruimtelijke praktijken die voor een belangrijk deel worden gestructureerd door de materiële context van de buurt en familie- en culturele structuren van deze buurten.

Jongeren, gender en plaats

In deze studie heb ik gender en culturele noties ten aanzien van gebruik van ruimte voornamelijk vanuit het perspectief van meiden besproken. Ik heb laten zien hoe deze noties het gedrag van meiden in de publieke ruimte voor een belangrijk deel structureren. Eenzelfde redenering kan eveneens gelden voor jongens; praktijken van masculiniteit structureren voor een belangrijk deel ook het gedrag van jongens in de publieke ruimte. De verwachting van ouders is bijvoorbeeld dat jongens minder snel

iets zal overkomen waardoor zij meer bewegingsruimte hebben dan meisjes. Van Marokkaans-Nederlandse jongens wordt verwacht dat zij de 'bewakers' zijn van het gedrag van zussen, nichten en andere vrouwen in de publieke ruimte. Voor jongens heeft reputatieverlies in vergelijking met meiden minder grote of minstens andere consequenties. Al deze beelden hangen samen met de wijze waarop masculiniteit wordt gedefinieerd en wat de (onuitgesproken) verwachtingen van de samenleving zijn ten aanzien van jongens.

Deze studie laat zien hoe gender interacteert en intersecties vormt met 'place' en jongeren. In dit onderzoek komt feminiteit als onderdeel van gender naar voren in het ruimtegebruik van de meiden. Ook aspecten van masculiniteit worden in deze studie zichtbaar, zoals in het hoofdstuk over het gebruik van de buurt door jongens. Door rond te hangen, vrienden te ontmoeten in de openbare ruimte van de buurt, en het in bezit nemen van openbare ruimte, vertonen de jongens masculien gedrag. Door deze masculiene ruimtelijke praktijken lijken jongens zich te conformeren aan verschillende genderspecifieke beelden over (Marokkaans-Nederlandse) jongens in de openbare ruimte; rondhangen, veel en nadrukkelijk aanwezig in de buurt, hangen op centrale plekken met vrienden en claimen van openbare ruimte. Hangen met vrienden biedt jongens veiligheid, maar tegelijkertijd creëren zij ruimte waarin zij voorgeschreven genderrollen opvoeren (Curin & Linehan, 2002). Daarmee conformeren zij zich evenals de meiden aan verschillende gender en culturele beelden van jongeren in de publieke ruimte. Evenals Ahmet (2013) stel ik dat de masculiene ruimtelijke praktijken van jongens geanalyseerd kunnen worden als een manier om van de buurt thuis te maken. Door hun sociaal-ruimtelijke praktijken transformeren de jongens deze plekken tot thuis en voelen zij zich thuis op deze plekken. Zeker als binnenshuis als het domein van vrouwen wordt getypeerd, is dit een relevante conclusie.

Sociaal-ruimtelijke praktijken vanuit een eendimensionaal perspectief bestuderen, genereert enkel stereotype beelden met betrekking tot overlast en hinderlijk gedrag. Door naar masculiene ruimtelijke praktijken te kijken vanuit een 'belonging'-perspectief levert nieuwe en andersoortige inzichten op over deze groep jongens. Studies naar ruimtegebruik van jongeren moeten daarom altijd oog hebben voor de intersectie van plaats met leeftijd, masculiniteit/feminiteit (gender), en culturele achtergrond (zie ook De Backer, 2017).

Aannemelijk is dan ook dat praktijken van masculiniteit een rol spelen in de verwachtingen en beelden van en over (Marokkaans-Nederlandse) jongens in de (publieke) ruimte⁵¹. Een vervolgonderzoek zou de nadruk kunnen leggen op de ruimtelijke dimensie van masculiene praktijken (zie Hopkins & Noble, 2009).

In dit proefschrift heb ik de sociaal-ruimtelijke praktijken van Marokkaans-Nederlandse jongeren in Kanaleneiland en Hoograven beschreven. Deze hebben betrekking op een specifieke context en een specifieke groep jongeren. In dit onderzoek heb ik voornamelijk gesproken met jongens die op het vmbo zaten; slechts een klein aantal jongens zat op de havo of het vwo. Hun sociaal-ruimtelijke praktijken wijken echter nauwelijks af van de jongens met een havo/vwo opleiding. Met behulp van narratieve kaarten (zie Reinders, 2013) kunnen in een vervolgonderzoek de sociaal-ruimtelijke handelingen van jongens (en meiden) nauwgezet in kaart worden gebracht en kan een beter beeld worden verkregen van de routes en routines van jongens en meiden in en buiten de buurt en hoe deze verweven zijn met plaats, thuis en thuis voelen.

8.4 De buurt als thuis

‘Ik voel mij hier thuis’, ‘de buurt is mijn thuis’, zijn enkele antwoorden die jongeren gaven op de vraag wat de buurt voor hen betekent. Ik heb deze antwoorden geanalyseerd als een reflectie van de emotionele binding die de Marokkaans-Nederlandse jongeren met hun buurt ervaren. Emotionele binding met de buurt is een complex proces waar verschillende factoren aan ten grondslag liggen. Door hun aanwezigheid in de buurt in samenhang met hun sociaal-ruimtelijke handelingen ontwikkelen jongeren een gevoel voor plaats en krijgt de buurt betekenis voor hen. Met behulp van het begrip thuis, een woord dat jongeren zelf gebruiken om hun emotionele binding met de buurt te benadrukken, heb ik naar deze relatie gekeken. Maar wat houdt thuis en je thuis voelen, precies in? In ons dagelijks leven meent iedereen wel te weten wat daarmee bedoeld wordt. Uitleggen wat thuis precies is en wat mensen verstaan onder thuis voelen, blijkt echter nogal lastig te zijn. Ook de jongeren in dit onderzoek worstelden met het onder woorden brengen wat thuis precies is en representeert. ‘Home’ stellen verschillende auteurs (zie onder andere Easthope 2004; Mallett, 2004;

⁵¹ Zie het boek *Masculinities and Place* van Andrew Gorman-Murray en Peter Hopkins (2014) die een nodige aanvulling vormt op de wetenschappelijke literatuur over vrouwen en plaats.

Phillips, 2009; Duyvendak, 2011; Stock, 2014) is een gelaagd concept waar emoties en gevoelens in verweven zijn. Duyvendak (2011) brengt het analytisch concept 'home' terug tot drie kernelementen: familiariteit, 'haven' en 'heaven'. Thuis kenmerkt zich door een bepaalde mate van vertrouwdheid met de omgeving, plaats, en met anderen die daar wonen. Jongeren kennen de buurt en plekken in de buurt, omdat zij vaak op deze plekken komen, maar ook omdat zij hun hele leven in de buurt wonen. Dit proces draagt bij aan het kennen van plaats. Doordat jongens veel buiten zijn, kennen zij elkaar en raken zij vertrouwd met de ontmoetingsplekken waar zij hun vrienden of anderen tegenkomen. Hetzelfde geldt ook voor de meiden in dit onderzoek, de vertrouwdheid met de omgeving en de gemeenschap, maakt dat zij bekend zijn met de manier van doen in de buurt en weten hoe zich te gedragen in de publieke ruimte. Inbedding in de sociaal-ruimtelijke structuur van de omgeving draagt ertoe bij dat jongeren blindelings de weg weten te vinden in de buurt (zie Reijndorp, 2010). Pyyrr (2015) noemt het intuïtieve kennis; kennis die jongeren in staat stelt hun weg te vinden in de buurt. Jongeren zijn in de wetenschap dat dit thuis hun bescherming, geborgenheid en veiligheid biedt, ondanks het verstikkende effect dat een hechte gemeenschap kan hebben. Dit is vooral zichtbaar in de ervaringen van de meiden. De wisselwerking tussen de omgeving ('haven') en de persoon ('heaven') vormt, naast het constitutieve element vertrouwdheid, de inhoud van het begrip thuis (Duyvendak, 2009). Thuis hangt voor de jongeren samen met de plek waar zij wonen en met de mensen op deze plek. Het biedt hen de mogelijkheid zichzelf te kunnen zijn, te verkeren in gezelschap van vrienden en gelijkgestemden en verbondenheid met hen te ervaren.

Sociaal-ruimtelijke praktijken dragen bij aan het ontstaan van betekenisvolle plaatsen waardoor deze thuis worden voor jongeren. Jongeren voelen zich thuis in Kanaleneiland en Hoograven, omdat deze buurten in hun woorden gezellig zijn. Dit ogenschijnlijk eenvoudig oer-Nederlands woord, geeft de complexiteit van het concept thuis voelen weer. Praktisch alle jongeren in deze studie geven aan hun buurt gezellig te vinden. Jongeren ervaren de buurt als gezellig door de aanwezigheid van anderen en de mogelijkheid om met vrienden of andere bewoners om te kunnen gaan. Het gaat echter niet om willekeurige andere mensen, het gaat hen vooral om de aanwezigheid van gelijkgestemden in de buurt, waar jongeren op verschillende plekken en momenten mee interacteren. Gelijkgestemden zijn jongeren, personen van dezelfde afkomst en gender (zie ook Visser, 2014). Volgens de 'like me'-of simila-

riteitstheorie (Feld, 1981; Feld & Carter, 1998) gaan mensen bij voorkeur om met soortgenoten, omdat dit emotioneel het meest belonend is en daardoor het meest ‘gezellig’.

De buurt wordt ook door de jongeren in het onderzoek als gezellig ervaren, omdat hun vrienden er wonen. Gezellig heeft daardoor een sterk sociabiliteitsgehalte. Sociabiliteit, een vorm van samenzijn, vereist immers de aanwezigheid van vrienden, andere jongeren en/of buurtbewoners, zolang het maar gelijkgestemden zijn. Met gezellig geven de jongeren uitdrukking aan hun gevoel van saamhorigheid, het gevoel ergens bij te horen en ergens onderdeel van te zijn. Gezellig staat voor thuis voelen in de buurt en drukt tevens een gevoel van gemeenschap met de buurt en de Marokkaanse gemeenschap uit waar zij onderdeel van zijn. Gezellig is een weergave van de emotionele binding die jongeren met de buurt en de gemeenschap ervaren.

Aan het begrip gezellig kleven echter allerlei culturele opvattingen. Niet iedereen kan immers de gezelligheid ervaren waar de jongeren in dit onderzoek naar verwijzen en wie niet gezellig meedoet is spelbreker en valt buiten de boot. Jongeren zetten gezellig in als uitsluitingsmechanisme en zetten buitenstaanders daarmee buiten spel. Daarmee vertoont gezellig raakvlakken met het kernelement ‘heaven’. Gezellig kan alleen begrepen worden in de context van de buurt en de achtergrond van de geïnterviewde jongeren (wie zij zijn). Jongeren zetten het gezelligheidsdiscours in als tegenreactie op heersende discoursen over ‘achterstandsbuurtten’. Met het discours over gezellig construeren jongeren een alternatief verhaal over hun buurten. Met het woord gezellig maken zij een statement over de materiële structuur van hun buurt en maken zij de morele dimensie van plaats zichtbaar, namelijk dat deze buurten ondanks de negatieve beeldvorming gezellig zijn. Door het gebruik van taal geven jongeren een andere betekenis aan hun sociale en materiële wereld en verankeren zij het begrip ‘gezellig’ in het discours over achterstandsbuurtten, waardoor de buurt voor hen een andere betekenis krijgt. De buurt is voor hen gezellig en een thuis in plaats van een ‘achterstandsbuurt’.

Tot slot geeft het begrip gezellig blijk van hun verbinding met de buurt, maar misschien ook met Nederland door alleen al de correcte toepassing van het woord gezellig. De afgelopen jaren wordt de verbinding van met name Marokkaanse-Nederlanders bij de Nederlandse samenleving steeds sterker in twijfel getrokken en staat deze steeds meer onder druk. Met het ogenschijnlijk eenvoudige woord gezellig heb ik laten zien hoe vraagstukken op macroniveau doorspelen op microniveau in het alledaagse leven van jongeren in een achterstandsbuurt.

8.5 De buurt als bindingskader

De kracht van achterstandsbuurten schuilt voor jongeren in de representatie van thuis, het gevoel ergens bij te horen, een plek die jongeren de mogelijkheid biedt om hun identiteit te ontwikkelen. Thuis voelen draagt bij aan een gevoel van eigenwaarde van jongeren en biedt hen het gevoel ertoe te doen. 'Belonging' draagt eraan bij dat mensen zich verbonden voelen met de plek waar zij wonen, omdat je dan pas ervaart wie je bent en waar, bij welke gemeenschap, je hoort. Iedereen heeft immers de behoefte zich ergens thuis te voelen. De buurt, of plekken in de buurt appelleren aan dit verlangen. Ook achterstandsbuurten komen hieraan tegemoet; iets waar weinig oog voor is in onderzoek naar achterstandsbuurten en in beleid gericht op deze buurten.

Deze studie benadrukt verder de kracht van (publieke ruimte in) achterstands-buurten als een kader van empowerment voor jongeren en laat zien hoe ruimte en plaats kunnen bijdragen aan het bekrachtigen van groepen en zich thuis voelen. Jongeren ervaren binding met de buurt door de verbondenheid die zij hebben met de mensen die daar wonen, de herkenning van zichzelf in de buurt, en de veiligheid en geborgenheid die wonen in deze buurten hen biedt. Ook draagt het veelvuldig en herhaaldelijk aanwezig zijn op plekken in de buurt, het kennen van deze plekken en de betekenis die deze plekken heeft, bij aan de gevoelens van binding met de buurt. Het zijn deze alledaagse lokale ervaringen die het kader vormen waarbinnen buurtbinding tot stand komt. De jongeren voelen zich thuis en zijn thuis in de buurt. Met deze lokale ruimtelijke binding leggen zij een claim op de buurt, als hun thuis, een aanspraak die lastiger te maken is ten aanzien van Nederland. Binding en identificatie met Nederland omvat namelijk allerlei nostalgische, emotionele en abstracte gevoelens waar personen met een niet-westerse migratieachtergrond zich nauwelijks mee kunnen en mogen identificeren (Tonkens & Hurenkamp, 2011). De buurt daarentegen biedt jongeren deze mogelijkheid wel. De jongeren ervaren gevoelens van identificatie, trots, binding en thuis met de buurt. De jongeren laten dus vooral op lagere schaalniveaus zien zich verbonden te voelen met de plek waar zij wonen en indirect met Nederland. Met deze gevoelens slaan zij een brug tussen binding op nationaal en lokaal niveau en laten zij zien hoe ze zich een plek verwerven in de Nederlandse samenleving. Binding met de buurt biedt daarmee ruimte om de politiek-ideologische en culturele tegenstellingen in het huidige tijdsgewricht over

identificatie en burgerschap te overbruggen. Hier zou meer oog voor moeten zijn bij beleidmakers en politici.

8.6. Tot slot: waar ben je thuis?

De afgelopen jaren zijn vragen als ‘wie we zijn’, ‘waar we ons thuis voelen’, of ‘of je je met meer dan één land verbonden mag voelen’, steeds hoger op de politieke agenda komen te staan. Verschillende politieke leiders stelden het afgelopen jaar het thuis voelen en de binding van niet-westerse migranten met de Nederlandse samenleving ter discussie en stellen eigenlijk de vraag van wie deze samenleving is (Correspondent, 2017⁵²). Je onderdeel voelen van de Nederlandse samenleving is nu meer dan ooit een van de belangrijkste vragen in het huidig tijdsbestek. In essentie gaat mijn proefschrift ook over de vraag waar mensen zich thuis voelen en onderstreept het belang van deze vraag voor mensen; alleen is de buurt en niet Nederland het startpunt van deze zoektocht. Verbinding met een plek, heb ik laten zien, ligt ook op het microniveau van de buurt of op plekken waar mensen vaak komen. Mensen kunnen zich immers met verschillende plekken verbonden voelen, zoals de bank aan de Kromme Rijn voor Dick Bruna van speciale betekenis was of de Domtoren die thuis komen voor Utrechters representeert. Daarmee wil ik zeggen dat de verbinding van Marokkaans-Nederlandse jongeren niet alleen op het niveau van de Nederlandse samenleving gezocht moet worden, maar ook op die plekken waar jongeren thuis zijn. Het is niet het land waar iemand vandaan komt, maar de lokaliteit, de buurt, de plekken die wij vaak bezoeken, waar wij regelmatig komen en de personen met wie wij op deze plaatsen rondhangen die volgens schrijfster Taiye Selasi (2014) bijdragen aan betekenisvolle lokale ervaringen. Het zijn, zoals deze studie laat zien, deze lokale ervaringen, sociaal-ruimtelijke praktijken, die bijdragen aan de binding die mensen ervaren met de buurt en indirect ook aan de verbinding met Nederland.

⁵² <https://decorrespondent.nl/6641/thuis-ben-je-waar-je-uit-dit-nieuwe-boek-voorgelezen-wordt/2177890063382-37dd02f6>

Geraadpleegde literatuur

- Abu-Lughod, L. (1985). A community of secrets: The separate world of Bedouin women. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 10(4), 637-657.
- Adichie, C.N. *Het ding om je hals*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Agnew, J. (1987). *Place and politics: The geographical mediation of state and society*. London, England: Allen and Unwin.
- Agnew, J. (2002). *Place and politics in modern Italy*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Ahmet, A. (2013). Home sites: The location(s) of 'home' for young men. *Urban Studies*, 50(3), 621-634.
- Aitken, S.C. et al. (2003). *First steps: A primer on the geographies of children and youth*. London, England: Limited Life Working Party on Children, Youth and Families of the Royal Geographical Society and Institute of British Geographers.
- Akesson, B. (2012). The concept and meaning of place for young children affected by political violence in the occupied Palestinian territories. *Spaces & Flows: An International Journal of Urban and Extra Urban Studies*, 2(2), 245-256.
- Alexander, L. (2008). *Meaning of place: Exploring long term-residents attachment to the psysical environment in norhern New Hampshire* (dissertatie). Antioch University New England, Keene, United States of America.
- Anthias, F. (2006), Belongings in a globalising and unequal world: Rethinking translocations. In: N. Yuval-Davis, K. Kannabiran en U.M. Vieten (Eds.), *The situated politics of belonging* (pp. 17-31). London, England: Sage.
- Bartels, E. (1993). *Eén dochter is beter dan duizend zonen: Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de seksen*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Bauder, H. (2001). Agency, place, scale: Representations of inner-city youth identities. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 92(3), 279-290.
- Beemer, F, Stotijn, R., Zunderdorp, M. & Wesselink, T. (2011). *Evaluatie Krachtwijken Utrecht: Rapportage*. Utrecht: Berenschot.
- Benedicto, J. & Luz Morán, M. (2007). Becoming a citizen: Analyzing the social representations of citizenship in youth. *European Societies*, 9(4), 601-622.
- Bennet, J. (2012). *Doing belonging: A sociological study of belonging in places as the outcome of practices* (dissertatie). University of Manchester, Manchester, United Kingdom.

- Bettis, P.J. & Adams, N.G. (Eds.). (2005). *Geographies of girlhood: Identities in-between*. London, England: Routledge.
- Binken, S., Zuijderwijk, L., Burgers, J. & Van der Wilk, D. (2012). *Openbare ruimte als professionele opgave en alledaagse omgeving: Een analyse van zes geselecteerd plekken in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht*. Rotterdam: Eindrapportage Consortium De Kracht van Prachtige Openbare Ruimte.
- Blazek, M. (2011). Place, children's friendships, and the formation of gender identities in a Slovak urban neighbourhood. *Children's Geographies*, 9(3/4), 285-302.
- Blokland, T. (2003). *Urban bonds*. Cambridge, England: Polity Press.
- Blokland, T. (2005). *Goede buren houden zich op d'r eigen: Sociale relaties in de grote steden*. Den Haag: Dr. Gradus Hendrik Stichting.
- Blokland, T. (2008). *Oog voor elkaar: Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Blokland, T. (2017). *Ontmoeten doet ertoe: Een essay*. Rotterdam: Vestia.
- Blokland, T. & Nast, J. (2014). From public familiarity to comfort zone: The relevance of absent ties for belonging in Berlin's mixed neighbourhoods. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1142-1159.
- Blunt, A. & Dowling, R. (2006). *Home*. London, England: Routledge.
- Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek: Denken en doen*. Amsterdam: Boom Onderwijs.
- Bolt, G., Hooimeijer, P., Van Kempen, R., Kokx, A. & Zwanenberg, D. (2011). *Jongeren, sloop en sociale stijging*. Delft: Eburon.
- Bolt, G. & Torrance, M. (2005). *Sociale cohesie en stedelijke herstructurering*. Utrecht: NETHUR.
- Boomkens, C. & Metz, J. (2015). *Meidenwerk, waarom en hoe werkt het? Theoretisch verklaringsmodel*. Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam.
- Bouabid, A. 2016. De Marokkanenpaniek: De sociale constructie van 'Marokkanen' als *folk devils*. *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit*, 6(1), 82-99.
- Bourke, B. (2014). Positionality: Reflecting on the research process. *The Qualitative Report*, 19(33), 1-9.
- Brah, A. (1996). *Cartographies of diaspora: Contesting identities*. London, England: Routledge.
- Brouwer, L. (1997). *Meiden met lef: Marokkaanse en Turkse wegloopsters*. Amsterdam: VU Uitgeverij.

- Bryman, A. (1988). *Quantity and quality in social research*. London, England: Unwin Hyman.
- Buitelaar, M. (2002). Negotiating the rules of chaste behaviour: Re-interpretations of the symbolic complex of virginity by young women of Moroccan descent in the Netherlands. *Ethnic and Racial Studies*, 25(3), 462-489.
- Buitelaar, M. (2009). *Van huis uit Marokkaanse: Verwerven van loyaliteiten van hoogopgeleide migrantendochters*. Amsterdam: Bulaaqh.
- Bullen, E. & Kenway, J. (2005). Bourdieu, subcultural capital and risky girlhood. *School Field*, 3(1), 47-61.
- Buys, A. (1997). *De ideale mix? Een verkenning van visies, feiten en verwachtingen ten aanzien van de bevolkingssamenstelling van buurten en wijken*. Amsterdam: Rigo.
- Cahill, C. (2000). Street literacy: Urban teenagers' strategies for negotiating their neighbourhood. *Journal of Youth Studies*, 3(3), 251-277.
- Carr, S., Francis, M., Rivlin, L.G. & Stone, A.M. (1992). *Public space*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Cele, S. (2013). Performing the political through public space: Teenage girls' everyday use of a city park. *Space and Polity*, 17(1), 74-87.
- Chakraborty, K. (2009). 'The good Muslim girl': Conducting qualitative participatory research to understand the lives of young Muslim women in the bustees of Kolkata. *Children's Geographies*, 7(4), 421-434.
- Chalhi, S. (t.v.). Dissertatie (te verschijnen).
- Christensen, P. & Mikkelsen, M. (2011). 'There is nothing here for us!' How girls create meaningful places of their own through movement. *Children and Society*, 27(3), 197-207.
- Clark, C. & Uzzel, D. (2006). The socio-environmental affordances of adolescents' environments. In: C. Spencer en M. Blades (Eds), *Children and their environments: Learning, using and designing spaces* (pp 176-196). New York: Cambridge University Press.
- Cresswell, T. (2004). *Place: An introduction*. Singapore: Blackwell Publishing.
- Cresswell, T. (2006). *On the move: Mobility in the modern western world*. New York, NY: Routledge.
- Cresswell, T. (2009). Place. In: N. Thrift en R. Kitche (Eds.), *International encyclopedia of human geography* (Vol. 8, pp. 169-177). Amsterdam: Elsevier.

- Cresswell, T. (2011). Place: Part 1. In: J. Agnew en J. Duncan (Eds.), *The Wiley-Blackwell companion to human geography* (pp. 235-259). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Creswell, J. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Crok, S., Slot, J., Trip, D. & Klein Wolt, K. (2000). *Vrijetijdsbesteding jongeren in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdams Bureau voor Onderzoek en Statistiek.
- Crul, M. (2000). *De sleutel tot succes: Over hulp, keuzes en kansen in de schoolloopbanen van Turkse en Marokkaanse jongeren van de tweede generatie*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Cuba, L. & Hummon, D. (1993). A place to call home: Identification with dwelling, community, and region. *The Sociological Quarterly*, 34(1), 111-131.
- Curin, A & Linehan, D. 2002. Where the boys are: Teenagers, masculinity and a sense of place. *Irish Geography*, 35(1): 63-74
- Dallago, L., Lenzi, M., Perkins, D. & Santinello, M. (2012). Place attachment in adolescence. In: R.J.R. Levesque (Ed.), *Encyclopedia of Adolescence* (pp. 2083-2091). New Delhi: Springer.
- Darwish, M. & Shatz, A. (2002). A love story between an Arab poet and his land: An interview with Mahmud Darwish. *Journal of Palestine Studies*, 31(3), 67-78.
- Day, K. 2001. Constructing masculinity and women's fear in public space in Irvine, California. *Gender, Place and Culture*, 8(2), 109-127.
- De Backer, M. (2017). *Young people, public space and identity: A more-than-representational ethnography of hanging out* (dissertatie). Vrije Universiteit, Brussel, België.
- De Backer, M. & Christiaens, J. (2014). *Jusqu'ici tout va bien: Jongeren en de productie van parochiale plaatsen in La Haine*. *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit*, 4(1), 37-49.
- De Certeau, M. (1984). *The practice of everyday life*. Berkeley, CA: University of California Press.
- De Certeau, M. (1997). *Culture in plural*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- De Jong, J.D. (2007). *Kapot moeilijk: Een etnografisch onderzoek naar opvallend delinquent groepsgedrag van 'Marokkaanse' jongens*. Amsterdam: Aksant.
- De Koning, A. 2013. Creating an exceptional problem neighbourhood: Media, policy and Amsterdam's 'notorious' Diamantbuurt. *Etnofoor*, 25(2), 13-30.

- De Rek, W. & Wagendorp, B. (2010). Der Nederlanden: Echte Nederlandse gezelligheid en storm. *De Volkskrant*, (16 oktober).
- Delahaij, R. (2004). *Dossier empowerment: Empowerment methoden bij allochtone jongeren*. Utrecht: Forum.
- Denters, B. (2008). De wijkaanpak terug van nooit weggeweest. *Bestuurswetenschappen*, 62(3), 57-65.
- Driessen, H. (1997). Over de grenzen van gezelligheid. In: De Jonge, H. (Ed.), *Ons soort mensen: Levensstijlen in Nederland* (pp. 48-75). Nijmegen: SUN.
- Dronkers, P. (2013). Spelbrekers: Hoe gezellig is het nieuwe wij? In: M. Kalsky (Ed.), *Alsof ik thuis ben: Samenleven in een and vol verschillen* (pp. 99-114). Almere: Uitgeverij Parthenon.
- Duke, K. (2002). Getting beyond the 'official line': Reflections on dilemmas of access, knowledge and power in researching policy networks. *Journal of Social Policy*, 31(1), 39-59.
- Duyvendak, J.W. (2009). Een korte introductie op drie artikelen. *Sociologie*, 5(2), 257-260.
- Duyvendak, J.W. (2011). *The politics of home: Belonging and nostalgia in Europe and the United States*. Basingstoke, England: Palgrave Macmillan.
- Dwyer, C. (2000). Negotiating diasporic identities: Young British south Asian Muslim women. In *Women's Studies International Forum*, 23(4), 475-486.
- Easthope, H. (2004). A place called home. *Housing, Theory and Society*, 21(3), 128-138.
- Ehrkamp, P. (2008). Risking publicity: Masculinities and the racialization of public neighborhood space. *Social and Cultural Geography*, 9(2), 117-133.
- Ehrkamp, P. (2013). 'I've had it with them!' Younger migrant women's spatial practices of conformity and resistance. *Gender, Place and Culture*, 20(1), 19-36.
- Eikelenboom, K. & Pas, G. (2009). *Banen of barbecues? Kanaleneiland als case study van het wijkbeleid*. Utrecht: Wetenschappelijk Bureau Groen Links.
- El Hadioui, I. (2011). *Hoe de straat de school binnendringt*. Amsterdam: Van Gennep.
- Eldering, L. (2002). *Cultuur en opvoeding: Interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Elling, A. & Selten, I. (2016). *Werkzame elementen sportstimulering jongeren* (factsheet). Utrecht: Mulier Instituut.
- Elsley, S. (2004). Children's experience of public space. *Children and Society*, 18(2), 155-164.

- Elwood, S.A. & Martin, D.G. (2000). 'Placing' interviews: Location and scales of power in qualitative research. *The Professional Geographer*, 52(4), 649-657.
- Emmelkamp, R. (2004). *Een veilig avontuur: Alledaagse plaatsen en vrijetijdsbesteding in de verhalen van jongeren en ouders* (dissertatie). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- England, K. (1994). Getting personal: Reflexivity, positionality, and feminist research. *The Professional Geographer*, 46(1), 80-89.
- Fadil, N. (2003). Muslim girls in Belgium: Individual freedom through religion? *ISIM Newsletter*, 13(1), 19-20.
- Feld, S.L. (1981). The focused organization of social ties. *American Journal of Sociology*, 86(5), 1015-1035.
- Feld, S.L. & Carter, W.C. (1998). When desegregation reduces interracial contact: A class size paradox for weak ties. *American Journal of Sociology*, 103(5), 1165-1186.
- Fenster, T. (1999). Space for gender: Cultural roles of the forbidden and the permitted. *Environment and Planning D: Society and Space*, 17(2), 227-246.
- France, A. (2004). Young people. In: S. Fraser, V. Lewis, S. Ding, M. Kellett en C, Robinson (Eds.), *Doing research with children and young people* (pp. 175-190). London, England: Sage.
- Freeman, A. (2005). Moral geographies and women's freedom: Rethinking freedom discourse in the Moroccan context. In: G.W. Falah en C.R. Nagel (Eds.). *Geographies of Muslim women: Gender, religion, and space* (pp. 147-177). New York, NY: Guilford Press.
- Frijhoff, W.T.M. (2010). Strategieën en tactieken: Omgaan met de stad volgens Michel de Certeau. In: A. Reijndorp en L. Reinders (Eds.), *De alledaagse en de geplande stad: Over identiteit, plek en thuis* (pp. 32-46). Amsterdam: SUN Trancity.
- Forrest, R. & Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2125-2143.
- Fyfe, N. (1998), *Images of the street: Planning, identify and control in public space*. London, England: Routledge.
- Gehl, J. (2011). *Life between buildings: Using public space*. Washington, DC: Island Press.
- Ghaffar-Kucher, A. (2015). 'Narrow-minded and oppressive' or a 'superior culture?' Implications of divergent representations of Islam for Pakistani-American youth. *Race, Ethnicity and Education*, 18(2), 202-224.

- Gemeente Utrecht. (2007). *Wijkactieplan Kanaleneiland leert*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Gemeente Utrecht. (2008). *Hooggraven in de lift: Wijkactieplan: Uitvoeringsprogramma Hooggraven 2008-2009*. Utrecht: Gemeente Utrecht Wijkbureau Zuid.
- Gemeente Utrecht. (2009). *Kansrijk Kanaleneiland Noord 2008-2018: Gebiedsplan voor de vernieuwing van Kanaleneiland Noord 2008-2018*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Gemeente Utrecht. (2010). *Vooruit in Kanaleneiland Zuid: Aanpak Kanaleneiland Zuid 2010-2020*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Gemeente Utrecht. (2013). *Wijkambities Zuidwest 2014-2018*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Gemeente Utrecht. (2014). *Krachtwijkenmonitor*. Utrecht: Gemeente Utrecht Afdeling Onderzoek.
- Gemeente Utrecht. (2015). *Utrecht Monitor 2015*. Utrecht: Intern Bedrijf Onderzoek.
- Gemeente Utrecht. (2016). *Wijkactieprogramma 2017 Zuid: Werken aan een aantrekkelijke, gezonde en levendige wijk*. Utrecht: Gemeente Utrecht Wijkbureau Zuid.
- Gemeente Utrecht. (2017a). *Wijkprogramma 2018 Zuidwest: Dichterswijk, Rivierenwijk, Merwedekanaalzone, Transwijk, Kanaleneiland, Woonboulevard*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Gemeente Utrecht (2017b). *Kwaliteitsimpuls openbare ruimte Kanaleneiland en Overvecht*. Utrecht: Gemeente Utrecht
- Gieryn, T.F. (2000). A space for place in sociology. *Annual Review of Sociology*, 26, 463-496.
- Green, E. & Singleton, C. (2006). Risky bodies at leisure: Young women negotiating space and place. *Sociology*, 40(5), 853-871.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. New York: Doubleday.
- Gorman-Murray, A. & Hopkins, P. (2017). *Masculinities and place*. Aldershot: Ashgate.
- Gough, K. (2012). Reflections on conducting urban comparison. *Urban Geography*, 33(6), 866-878.
- Gustafson, P. (2001). Meanings of place: Everyday experiences and theoretical conceptualizations. *Journal of Environmental Psychology*, 21(1), 5-16.
- Güven, H. (z.j.). Zijn pubers met een Turkse en Marokkaanse achtergrond anders dan hun autochtone Nederlandse leeftijdsgenoten? Opgehaald vanaf: <https://www.onderwijsweb.hu.nl/~media/hu-onderwijsweb/docs/artikel%20harun%20güven%20puberteit.docx>.

- Hajer, M. & Reijndorp, A. (2001). *Op zoek naar nieuw publiek domein: Analyse en strategie*. Rotterdam: NAI Uitgevers.
- Harvey, D. (1993). From space to place and back again. In: J. Bird (Ed.), *Mapping the futures: Local cultures, global change* (pp. 3-29). London, England: Routledge.
- Hankins, K. & Martin, D. (2014). The neighbourhood as a place for (urban) politics. In: M. Davidson en D. Martin (Eds.), *Urban politics: Critical approaches* (pp. 23-41). Los Angeles: Sage.
- Heath, S., Brooks, R., Cleaver, E. & Ireland, E. (2009). *Researching young people's lives*. London, England: Sage.
- Heath, S., Charles, V., Crow, G. & Wiles, R. (2007). Informed consent, gatekeepers and go-betweens: Negotiating consent in child and youth-orientated institutions. *British Educational Research Journal*, 33(3), 403-417.
- Hidalgo, M.C. & Hernandez, B. (2001). Place attachment: Conceptual and emperical questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 273-281.
- Hil, R. & Bessant, J. (1999). Spaced-out? Young people's agency, resistance and public space. *Urban Policy and Research*, 17(1), 41-49.
- Hill, M., Stafford, A., Seaman, P., Ross, N. & Daniel, B. (2007). Parenting and resilience. York, England: Joseph Rowntree Foundation.
- Hillhorst, P. & Van der Lans, J. (2011). *Sociaal doe-het-zelven: De idealen en de politieke praktijk*. Amsterdam: Atlas Contact.
- Holland, J. (2009). Young people and social capital: Uses and abuses? *Young*, 17(4), 331-350.
- Holland, C., Clark, A., Katz, J. & Peace, S. (2007). *Social interactions in urban public places*. Bristol, England: Policy Press.
- Holland, J., Reynolds, T. & Weller, S. (2007). Transitions, networks and communities: The significance of social capital in the lives of children and young people. *Journal of Youth Studies*, 10(1), 97-116.
- Holloway, S.L. & Valentine, G. (Eds.). (2000). *Children's geographies: Playing, living, learning*. London, England: Routledge.
- Holt, L. & Costello, L. (2011). Beyond otherness: Exploring diverse spatialities and mobilities of childhood and youth populations. *Children's Geographies*, 17(4), 299-303.
- Hooghiemstra, E. (1995). Culturele begrenzungen? Het ruimtegebruik van Turkse en Marokkaanse scholieren in Nederland. *Vrijetijd en Samenleving*, 13(3/4), 29-50.

- Hooghiemstra, E. (2003). *Trouwen over de grens: Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- hooks, b. (1990). *Yearning: Race, gender and cultural politics*. Boston, MA: Southend Press.
- Hopkins, P. (2006). Youthful Muslim masculinities: Gender and generational relations. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 31(3), 337-352.
- Hopkins, P. (2010). *Young people, place and identity*. London, England: Routledge.
- Hopkins, P. & Noble, G. (2009). Masculinities in place: Situated identities, relations and intersectionality. *Social and Cultural Geography*, 10(8), 811-819.
- Hörschelmann, K. & Van Blerk, L. (2012). *Children, youth and the city*. London, England: Routledge.
- Horton, J., Christensen, P., Kraftl, P. & Hadfield-Hill, S. (2014). 'Walking ... just walking': Children's pedestrian practices in new urban developments. *Social and Cultural Geography*, 15(1), 95-115.
- Hortulanus, R. (1995). *Stadsbuurten; Een studie over bewoners en beheersers naar buurten met uiteenlopende reputaties*. Den Haag: Vuga.
- Houtkoop, H. & Koole, T. (2000). *Taal in actie*. Bussum: Uitgeverij Couthino.
- Huiberts, A. (2002). *Individualisme en collectivisme in de adolescentie studies onder Nederlandse, Marokkaanse jongeren* (dissertatie). Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.
- Huijnk, W. & Dagevos, J. (2012). *Dichter bij elkaar: De sociaal-culturele positie van niet-Westerse migranten in Nederland*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.
- Hummon, D. (1992). Community attachment: Local sentiment and sense of place. In: I. Altman and S.M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 253-278). New York, NY: Plenum Press.
- Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2008). *Wat vinden burgers zelf van burgerschap? Burgers aan het woord over binding, loyaliteit en sociale cohesie*. Den Haag: NICIS Instituut.
- Jack, G. (2008). Place matters: The significance of place attachments for children's well-being. *British Journal of Social Work*, 40(3), 755-771.
- Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. New York, NY: Random House.
- Jehoel-Gijsberst, G. & Vrooman, C. (2008). Sociale uitsluiting in Nederland en Europa. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (Eds.), *Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie* (pp. 237-258). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

- Johnstone, B. (2013). *Speaking Pittsburghese: The story of a dialect*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Johnston, L., MacDonald, R., Mason, P., Ridley, L. & Webster, C. (2000). *Snakes and ladders: Young People, transitions and social exclusion*. Bristol, England: Policy Press.
- Jókövi, E. (2001). *Vrijetijdsbesteding van allochtonen en autochtonen in de openbare ruimte: Een onderzoek naar de relatie met sociaal-economische en etnisch-culturele kenmerken*. Wageningen: Alterra.
- Jorgensen, B.S. & Stedman, R.C. (2001). Sense of place as an attitude: Lakeshore owners attitudes toward their properties. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 233-248.
- Jurgens, F. (2007). *Het Marokkanendrama*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Kallus, R. & Law-Yone, H. (2000). What is a neighbourhood? The structure and function of an idea. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 27(6), 815-826.
- Karsten, L. (2003). Children's use of public space: The gendered world of the playground. *Childhood*, 10(4), 457-473.
- Karsten, L. (2011). Children's social capital in the segregated context of Amsterdam: An historical-geographical approach. *Urban Studies*, 48(8), 1651-1666.
- Karsten, L., Kuiper, E. & Ruebsaet, H. (2001). *Van de straat: De relatie jeugd en openbare ruimte verkend*. Assen: Van Gorcum.
- Kearns, A. & Parkinson, M. (2001). The significance of neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), 2103-2110.
- Ketner, S. (2010). *Marokkaanse wortels, Nederlandse grond: Jonge moslims over opgroeien in Nederland*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Ketner, S., Buitelaar, M. & Bosma, H.A. (2004). Identity strategies among adolescent girls of Moroccan descent in the Netherlands. *Identity*, 4(2), 145-169.
- Keune, C., Boonstra, N. & Overgaag, A. (2002). *'Mijn vrienden ken ik van de straat': Vrijetijdsbesteding van jonge Turken en Marokkanen in de openbare stedelijke ruimte*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Kintrea, K., Bannister, J., Pickering, J., Reid, M. & Suzuki, N. (2008). *Young people and territoriality in British cities*. York, England: Joseph Rowntree Foundation.
- Kleinmans, R. (2005). *Sociale implicaties van herstructurering en herhuisvesting*. Delft: Delft University Press.

- Kleinhans, R., Van der Land, M. & Doff, W. (2010). Dealing with living in poor neighbourhoods. *Journal of Housing and the Built Environment*, 25(4), 381-389.
- Kleinhans, R., Veldboer, L., Doff, W., Jansen, S. & Van Ham, M. (2014). *Terugblikken en vooruitkijken in Hoogvliet: 15 jaar stedelijke vernieuwing en de effecten op wonen, leefbaarheid en sociale mobiliteit*. Delft: OTB.
- Kleinhans, R., Veldboer, L. & Duyvendak, J.W. (2000). *Integratie door differentiatie? Een onderzoek naar de sociale effecten van gemengd bouwen*. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Koning, J., Laney, E., Romme, A. & Tijhuis, K. (2015). *Buurtenverkenning 2015: Acht Utrechtse wijken onder de loep*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Koster, M. & Mulderij, K.J. (2011). *Gezellig en gewend: Jongeren over wonen en de toekomst in een herstructureringswijk*. Amsterdam: SWP.
- Kullberg, J., Van Noije, L. Van den Berg, E., Mensink, W., Igalla, M. & Posthumus, H. (2015). *Betrokken wijken ervaringen van bewoners en professionals met wijkverbetering in vier (voormalige) aandachtswijken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kusenbach, M. & Paulsen, K. (2013). Home: An introduction. In: M. Kusenbach en K. Paulsen (Eds.), *Home: International perspectives on culture, identity and belonging* (pp. 1-23). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- LAoustet, O. & Griffet, J. (2004). Sharing public space: Youth experience and socialization in Marseille's Borely Park. *Space and Culture*, 7(2), 173-187.
- Lamb, S. (2000). *White saris and sweet mangoes: Ageing, gender and the body in north India*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Langevang, T. (2008) Claiming place: The production of young men's street meeting places in Accra, Ghana. *Geografiska Annaler: Series B: Human Geography*, 90(3), 227-242.
- Langevang, T. & Gough, K.V. (2009). Surviving through movement: The mobility of urban youth in Ghana. *Social and Cultural Geography*, 10(7), 741-756.
- Laughlin, D.L. & Johnson, L.C. (2011). Defining and exploring public space: Perspectives of young people from Regent Park, Toronto. *Children's Geographies*, 9(3/4), 439-456.
- Leach, N. (2002). Belonging: Towards a theory of identification with place. *Perspecta*, 33, 126-133.

- Leinfelder H. (2007). *Open ruimte als publieke ruimte: Dominante en alternatieve planningsdiscoursen ten aanzien van landbouw en open ruimte in een (Vlaamse) verstedelijkende context*. Gent: Academia Press.
- Lems, A. (2016). Placing displacement: Place-making in a world of movement. *Ethnos*, 81(2), 315-337.
- Lenton, R., Smith, M.D., Fox, J. & Morra, N. (1999). Sexual harassment in public places: Experiences of Canadian women. *The Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 36(4), 517-540.
- Leventhal, T. & Brooks-Gunn, J. (2000). The neighborhoods they live in: The effects of neighborhood residence on child and adolescent outcomes. *Psychological Bulletin*, 126(2): 309-337.
- Lieberg, M. (1997). Youth in their local environment. In: R. Camstra (Ed.), *Growing up in in a changing urban area* (pp. 90-108). Assen: Van Gorcum.
- Lindemann, H. (2009). Autonomy, beneficence, and *gezelligheid*: Lessons in moral theory from the Dutch. *Hastings Center Report*, 39(5), 39-45.
- Livingston, M., Bailey, N. & Kearns, A. (2008). *People's attachment to place: The influence of neighbourhood deprivation*. Glasgow, Scotland: Joseph Rowntree Foundation.
- Lofland, L.H. (1973). *A world of strangers: Order and action in urban public space*. Prospect Heights, IL: Waveland.
- Lofland, L. (1998). *The public realm: Exploring the city's quintessential social territory*. New Brunswick en London: Aldine Transaction.
- Low, S. & Altman, I. (1992). Place attachment: A conceptual inquiry. In: I. Altman en S. Low (Eds.), *Place attachment* (Vol. 12, pp. 1-12). New York, NY: Plenum.
- Lupi, T. (2005). *Buurtbinding: Van veenkolonie tot Vinex-wijk*. Amsterdam: Aksant.
- Lupi, T. (2008). *Buiten wonen in de stad: De 'maakbaarheid' van IJburg*. Amsterdam: Aksant.
- Lupi, T., De Stigter, M., Karsten, L., Musterd, S. & Deben, P. (2007). *Leven in de buurt: Territoriale binding in drie Vinex-wijken*. Amsterdam: Aksant.
- MacDonald, R., Shildrick, T., Webster, C. & Simpson, D. (2005). Growing up in poor neighbourhoods: The significance of class and place in the extended transitions of 'socially excluded' young adults. *Sociology*, 39(5), 873-891.
- Madison, D. (2012). *Critical ethnography: Methods, ethics an performance*. Thousand Oaks CA: Sage.

- Mallett, S. (2004). Understanding home: A critical review of the literature. *The Sociological Review*, 52(1), 62-89.
- Malone, K. (2002). Street life: Youth, culture and competing uses of public space. *Environment and Urbanization*, 14(2), 157-168.
- Malone, K. & Hasluck, L. (1998). Geographies of exclusion: Young people's perceptions and use of public space. *Family Matters*, (49), 21-26.
- Manderson, L., Bennett, E. & Andajani-Sutjahjo, S. (2006). The social dynamics of the interview: Age, class, and gender. *Qualitative Health Research*, 16(10), 1317-1334.
- Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Massey, D. (1998). The spatial construction of youth cultures. In: T. Skelton en G. Valentine (Eds.), *Cool places: Geographies of youth cultures* (pp. 121-129). London, England: Routledge.
- Massey, D. & Jess, P. (1995). *A place in the world?* New York, NY: Oxford University Press.
- Matos Wunderlich, F. (2008). Walking and rhythmicity: Sensing urban space. *Journal of Urban Design*, 13(1), 125-139.
- Matthews, H. (2001). The influence of gender on the environmental cognition of young boys and girls. *Journal of Genetic Psychology*, 147(3), 295-302.
- Matthews, H. (2003). The street as a liminal space: The barbed spaces of childhood. In: P. Christensen en M. O'Brien (Eds.), *Children in the city: Home, neighbourhood and community* (pp. 101-117). London, England: Routledge.
- Matthews, H., Limb, M. & Percy-Smith, B. (1998). Changing worlds: The microgeographies of young teenagers. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 89(2), 193-202.
- Matthews, H., Taylor, M. & Percy-Smith, P. (2000). The unacceptable flaneur: The shopping mall as a teenage hangout. *Childhood*, 7(3), 279-294.
- McCulloch, K., Stewart, A. & Lovegreen, N. (2006). 'We just hang out together': Youth cultures and social class. *Journal of Youth Studies*, 9(5), 539-556.
- McDowell, L. (1992). Multiple voices: Speaking from inside and outside the project. *Antipode*, 24(1), 56-72.
- McDowell, L. (1999). *Gender, identity and place: Understanding feminist geographies*. Oxford, England: Blackwell.
- McFadyen, J. & Rankin, J. (2016). The role of gatekeepers in research: Learning from reflexivity and reflection. *GSTF Journal of Nursing and Health Care*, 4(1), 82-88.

- Merriam, S.B., Johnson-Bailey, J., Lee, M.Y., Kee, Y., Ntseane, G. & Muhamad, M. (2001). Power and positionality: Negotiating insider/outsider status within and across cultures. *International Journal of Lifelong Education*, 20(5), 405-416.
- Miltenburg, E. (2017). *A different place to different people: Conditional neighborhood effects on residents' socio-economic status* (dissertatie). Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, Nederland.
- Mitchell, D. (1995). The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, 85(1), 108-133.
- Mohammad, R. (2013). Making gender ma(r)king place: Youthful British Pakistani Muslim women's narratives of urban space. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 45(8), 1802-1822.
- Morley, D. (2001) Belongings: Place, space and identity in a mediated world. *European Journal of Cultural Studies*, 4(4), 425-48.
- Müller, T. & Van Til, T. (1998). *Je doet het voor het gevoel ...: Een onderzoek naar buurtbetrokkenheid in Amsterdam*. Haarlem: Architext.
- Musterd, S. (2003). Segregation and integration: A contested relationship. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 29(4), 623-641.
- Naber, P. (2004). *Vriendschap en sociale cohesie: De betekenis van leeftijdgenoten in de opvoeding van jeugd* (inaugurele rede). Hogeschool Inholland, Den Haag, Nederland.
- Naezer, M. (2007). Hoer of stoer? De betekenis van de bijnamen 'hoer' en 'player' onder Nederlandse scholieren. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 10(2), 2-12.
- Nieuwenhuis, J.G. & Hooimeijer, P. (2014). *The association between neighbourhoods and educational achievement: A systematic review and meta-analysis*. Delft: Technische Universiteit Delft.
- Odé, A. & Walraven, G. (2013). Inleiding. In: A. Odé en G. Walraven (Eds.), *Binding en Burgerschap: Buurtbetrokkenheid in Rotterdam en Den Haag* (pp. 6-11). Antwerpen: Garant.
- Oppenchain, N. (2014). Teenagers' mobilities and sense of belonging in the Parisian sensitive urban areas. In P. Watt en P. Smets (Eds.), *Mobilities and neighbourhood belonging in cities and suburbs* (pp. 145-163). London, England: Palgrave Macmillan.
- Ortiz, A., Ferret, M.P. & Baylina, M. (2016). Teenagers' sense of neighborhood in Barcelona. In: T. Skelton, K. Nairn en P. Kraftl (Eds.), *Space, place, and environment*, (pp. 249-268). Singapore: Springer.

- Pain, R. (2001). Gender, race, age and fear in the city. *Urban Studies*, 38(1), 899-913.
- Pain, R., Grundy, S., Gill, S., Towner, E., Sparks, G. & Hughes, K. (2005). 'So long as I take my mobile': Mobile phones, urban life and geographies of young people's safety. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(4), 814-830.
- Palmgren, A-C. (2016). *Teenaged girls and liminal spaces in Turku*. Turku: Turku Urban Research Programme.
- Pasaogullari, N. & Doratli, N. (2004). Measuring accessibility and utilization of public spaces in Famagusta. *Cities*, 21(3), 225-232
- Peleman, K. (2003). Power and territoriality: A study of Moroccan women in Antwerp. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 94(2), 151-163.
- Pels, T. (2003). Respect van twee kanten: Over socialisatie en lastig gedrag van Marokkaanse jongens. *Migrantenstudies*, 19(4), 228-239.
- Pels, T. (2010). *Opvoeden in de multi-etnische stad* (inaugurele rede). Vrije Universiteit, Amsterdam, Nederland.
- Permentier, M. (2007). Gevolgen van negatieve buurtreputaties. In: R. van Kempen en S. Musterd (Eds.), *De stadsbuurt: Ontwikkeling en betekenis* (pp. 133-144). Assen: Van Gorcum.
- Phillips, D. (2009). Creating home spaces: Young British Muslim women's identity and conceptualisations of home. In: P. Hopkins en R. Gale (Eds.), *Muslims in Britain: Race, place and identities* (pp. 23-36). Edinburgh, Scotland: Edinburgh University Press
- Pickering, J., Kintrea, K. & Bannister, J. (2012). Invisible walls and visible youth: Territoriality among young people in British cities. *Urban Studies*, 49(5), 945-960.
- Pinkster, F.M. (2007). Localised social networks, socialisation and social mobility in a low-income neighbourhood in the Netherlands. *Urban Studies*, 44(13), 2587-2604.
- Pinkster, F.M. (2008). *De sociale betekenis van de buurt: Een onderzoek naar de relatie tussen het wonen in een arme wijk en sociale mobiliteit*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ponto, H. (2017). *Young people's everyday lives in the city: Living and experiencing daily places*. Helsinki: University of Helsinki.
- Pots, B. (2013). Herstructureren zonder miljoeneninjecties: Kanaleneiland versus De Bijlmer. Website NUL 20 (november). Opgehaald vanaf: <https://www.nul20.nl/dossiers/broze-toekomst-van-kanaleneiland>.

- Putnam, R. (2001). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York, NY: Simon and Schuster.
- Pyyry, N. (2015). *Hanging out with young people, urban spaces and ideas: Openings to dwelling, participation and thinking*. Helsinki: University of Helsinki.
- Pyyry N. & Tani S. (2015). Young people's play with urban public space: Geographies of hanging out. In: B. Evans, J. Horton en T. Skelton (Eds), *Play and recreation, health and wellbeing* (pp. 193-210). Singapore: Springer.
- Reeves, C. (2010). A difficult negotiation: Fieldwork relations with gatekeepers. *Qualitative Research*, 10(3), 315-331.
- Regeerakkoord. (2007). *Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties, CDA, Party van de Arbeid en de Christen Unie*. Den Haag: PDC.
- Reijndorp, A. (2004). *Stadswijk, stedenbouw en dagelijks leven*. Rotterdam: Nai Uitgevers.
- Reijndorp, A. & Reinders, L. (2010). *De alledaagse en de geplande stad: Over identiteit, plek en thuis*. Amsterdam: SUN Trancity.
- Reinders, L. (2013). *Harde stad, zachte stad: Moderne architectuur en de antropologie van een naoorlogse wijk* (dissertatie). Technische Universiteit Delft, Delft, Nederland.
- Reinders, L. & Bosch, E. (2011). On the Zaanstad waterfront: Landscapes of home, class and belonging in a gentrifying neighbourhood. Paper presented at The International RC21 Conference: Dealing with Diversity in 21st Century Urban Settings, Delft.
- Relph, E. (1976). *Place and placelessness*. London: Pion.
- Reynolds, T. (2013). 'Them and us': Black neighbourhoods' as a social capital resource among black youths living in inner-city London. *Urban Studies*, 50(3), 484-498.
- Riger, S. & Lavrakas, P. J. (1981). Community ties: Patterns of attachment and social interaction in urban neighborhoods. *American Journal of Community Psychology*, 9(1), 55-66.
- Ritchie, J., Lewis, J., McNaughton Nicholls, C. & Ormston, R. (2014). *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. London, England: Sage.
- RMO. (2013). *Het onbehagen voorbij: Een wenkend perspectief op onvrede en onmacht*. Den Haag: Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Robinson, C. (2000). Creating space, creating self: Street frequenting youth in the city and the suburbs. *Journal of Youth Studies*, 3(4), 429-443

- Robinson, C. & Kellett, M. (2004). Power. In: S. Fraser, V. Lewis, S. Ding, M. Kellett en C. Robinson (Eds.), *Doing research with children and young people* (pp. 81-91). London, England: Sage.
- Rohl, D.J. (2012). Chorography: History, theory and potential for archaeological research. In: M. Duggan, F. McIntosh en D.J. Rohl (Eds.), *Theoretical Roman Archaeology Journal 2011: Proceedings of the twenty-first Theoretical Roman Archaeology Conference* (pp. 19-32). Oxford, England: Oxford.
- Rose, G. (1993). *Feminism and geography: The limits of geographical knowledge*. Cambridge: Polity Press.
- Rubenstein, R. (2001). *Home matters: Longing and belonging, nostalgia and mourning in women's fiction*. New York, NY: Palgrave.
- Sabbe, K. (2007). *Rondhangen een zinvolle tijdsbesteding voor jongeren* (masterscriptie)? Universiteit Gent, Gent, België.
- Sack, R.D. (1992). *Place, modernity and the consumer's world*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Scannell, L. & Gifford, R. (2010). Defining place attachment: A tripartite organizing framework. *Journal of Environmental Psychology*, 30(1), 1-10.
- Schaefer-McDaniel, N.J. (2006). Children's geographic movements and social capital: Does space matter? In: R. Edwards, J. Franklin en J. Holland (Eds.), *Assessing social capital: Concept, policy and practice* (pp. 178-190). Newcastle, England: Cambridge Scholars Press.
- Schinkel, W. (2010). The virtualization of citizenship. *Critical Sociology*, 36(2), 265-283.
- Schreiber, D. (2017). *Thuis: De zoektocht naar de plek waar we willen leven*. Amsterdam: Ambo/Anthos.
- Selasi, T. (2014). *Don't ask where I'm from ask where I'm a local* (video file)? Opgehaald vanaf :https://www.ted.com/talks/taiye_selasi_don_t_ask_where_i_m_from_ask_where_i_m_a_local?language=nl.
- Skandrani, S., Baubet, T., Taïeb, O., Rezzoug, D. & Moro, M.R. (2010). The rule of virginity among young women of Maghrebine origin in France. *Transcultural Psychiatry*, 47(2), 301-313.
- Skånfors, L. (2009). Ethics in child research: Children's agency and researchers' 'ethical radar'. *Childhoods Today*, 3(1), 1-22.
- Shildrick, T. (2006) Youth culture, subculture and the importance of neighbourhood. *Young*, 14(1), 61-74.

- Shucksmith, J. & Hendry, L. (1998). *Health issues and adolescents; Growing up and speaking out*. London, England: Routledge.
- Simmel, G. (1950) *The sociology of Georg Simmel*. New York, NY: The Free Press.
- Simmel, G. (1971) *On individuality and social forms: Selected writings*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Skelton, T. (2013). Young people's urban im/mobilities: Relationality and identity formation. *Urban Studies*, 50(3), 467-483.
- Skelton, T. (2000). Nothing to do, nowhere to go? Teenage girls and 'public' space in the Rhondda Valleys, South Wales. In: S.L. Holloway en G. Valentine (Eds.), *Children's geographies: Playing, living, learning* (pp. 69-85). London, England: Routledge.
- Skelton, T. & Gough, K.V. (2013). Introduction: Young people's im/mobile urban geographies. *Urban Studies*, 50(3), 455-466.
- Sibley, D. (1995). *Geographies of exclusion: Society and difference in the West*. London, England: Routledge.
- Silverman, D. (2005). *Doing qualitative research: A practical handbook* (4th ed.). London, England: Sage.
- Smets, P. & Hellings, A. (2014). Belonging and microsettings in a Rotterdam housing complex. In: P. Watt en P. Smets (Eds.), *Mobilities and neighbourhood belonging in cities and suburbs* (pp. 80-99). London, England: Palgrave Macmillan.
- Sociaal en Cultureel Planbureau. (2015). *Werelden van verschil: Over de sociaal-culturele positie en afstand van migrantengroepen in Nederland*. Den Haag: SCP
- Specht, M. & Van der Zwaard, J. (2014). *De uitvinding van de leeszaal: Collectieve tactieken en culturele uitwisselingen*. Haarlem: Trancity.
- Spierings, B., Van Melik, R. & Van Aalst, I. (2016). Parallel lives on the plaza: Young Dutch women of Turkish and Moroccan descent and their feelings of comfort and control on Rotterdam's Schouwburgplein. *Space and Culture*, 19(2), 150-163.
- Stedman, R. (2002). Toward a social psychology of place: Predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity. *Environment and Behavior*, 34, 561-581.
- Stephen, D. & Squires, P. (2003). 'Adults don't realize how sheltered they are': A contribution to the debate on youth transitions from some voices on the margins. *Journal of Youth Studies*, 6(2), 145-164.
- Steyaert, J., De Graaf, L. & Bodd, J. (2009). Nederlands woonbeleid: Van probleemwijk naar prachtwijk. *Alert*, 35(3), 47-55.

- Stichting Vooruit. (2017). *Werkplan 2018*. Utrecht: Stichting Vooruit. Opgehaald vanaf: <http://www.vooruitutrecht.nl/wp-content/uploads/2017/04/Werkplan-Vooruit-in-2018-def-1-1.pdf>.
- Stock, F. (2014). *Speaking of home: Home and identity in the multivoiced narratives of descendants of Moroccan and Turkish migrants in the Netherlands* (dissertatie). Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, Nederland.
- Teijmant, I. (1979). *Buurtgebondheid en verhuizen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Ten Thije, J.T. (1993). Over gezelligheid en het homile'isch discours. In: P. van den Hoven, L. Lentz, J. Sturm en F. Vonk (Eds.), *Taal in onderwijs en organisatie: Een vlootshow van onderzoek* (pp. 189-195). Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Thissen, L. (2013). The ambiguities of Limburgerness: Language, place, and belonging in Limburg, the Netherlands. *Etnofoor*, 25(2), 119-143.
- Thomas, M. (2005). Girls, consumption space and the contradictions of hanging out in the city. *Social and Cultural Geography*, 6(4), 587-605.
- Tonkens, E. (2008). *De bal bij de burger: Burgerschap en publieke moraal in een pluriforme, dynamische samenleving*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Trell, E.-M. (2013). *Rural realities. Everyday places and practices of young people in rural Estonia* (dissertatie). Rijksuniversiteit Groningen, Groningen, Nederland.
- Trell, E.-M. & Van Hoven, B. (2010). Making sense of place: Exploring creative and (inter)active research methods together with young people. *Fennia*, 188(1), 91-104.
- Tuan, Y.-F. (1975). *Place: An experiential perspective*. *Geographical Review*, 65(2), 151- 165.
- Tuan, Y.-F. (1977). *Space and place: The perspective of experience*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Tucker, F. & Matthews, H. (2001). 'They don't like girls hanging around there': Conflicts over recreational space in rural Northamptonshire. *Area*, 33(2), 161-168.
- Uitermark, J. (2003). Beheersing door verweving: De sociale controle van Europese achterstandswijken, *Ruimte en Planning*, 23(3): 177-196
- Uyterlinde, M. & Gastkemper, N. (2017). *Aan de slag in kwetsbare wijken: Staalkaart van aanpakken in en initiatieven voor vitale wijken*. Den Haag: Platform 31.
- Uyterlinde, M. & Van der Velde, J. (2017) *Kwetsbare wijken in beeld*. Den Haag: Platform 31.
- Uyterlinde, M., Van der Velde, J. & Gastkemper, N. (2017). *Zeventig jaar stedelijke vernieuwing: Longread kennisdossier stedelijke vernieuwing*. Den Haag: Platform 31.

- Valentine, G. (2004). *Public space and the culture of childhood*. New York, NY: Routledge.
- Valentine, G., Skelton, T. & Chambers, D. (1998). Cool places: An introduction in to youth and youth culture.. In: T. Skelton en G. Valentine (Eds.), *Cool places: Geographies of youth culture* (pp. 1-32). London, England: Routledge
- Van Amsterdam, N. & Knoppers, A. (2017). Healthy habits are no fun: How Dutch youth negotiate discourses about food, fit, fat, and fun. *Health*, 22(2), 128-145.
- Van Bael, F. (2006). Hangplekken, zitplek, jeugd ontmoetingsplaats, honk, ...: What's in a name? *VIR-Flash*, 2006(4), 10-14. Opgehaald vanaf: http://www.dehangman.be/download/p/hangplekken_f-vanbael.
- Van Beckhoven, E. & Van Kempen, R. (2003). Social effects of urban restructuring: A case study in Amsterdam and Utrecht, the Netherlands. *Housing Studies*, 18(6), 853-875.
- Van Beveren, P. (2014). *Bewonersparticipatie in de Bijlmer: Invloed en inbreng bij stedelijke vernieuwing*. Amsterdam: IOS Press.
- Van Blerk, L. (2013). New street geographies: The impact of urban governance on the mobilities of Cape Town's street youth. *Urban Studies*, 50(3), 556-573.
- Van Ceulebroeck, N. & Vanobbergen, B. (2012). Jongeren als streekproduct: Over rondhangen in de publieke ruimte. *Orde van de Dag*, (58), 57-66.
- Van de Kamp, M. (2014). *De veerkracht van wijken*. Den Haag: Nieuwe Haagsche Uitgeverij.
- Van den Berg, W. (1984). Sociabiliteit, genootschappelijkheid en de orale cultus. In: M. Spies (Ed.), *Historische letterkunde: Facetten van vakbeoefening* (pp. 51-170). Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van den Brink, G. & Mali, B. (2008). Probleemwijken in kaart gebracht. In: G. van den Brink (Ed.), *Prachtwijken?! De mogelijkheden en beperkingen van Nederlandse probleemwijken* (pp. 41-67). Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Van der Burgt, D. (2008). How children place themselves and others in local space. *Human Geography*, 90(3), 257-269.
- Van der Graaf, P. (2009). *Out of place: Emotional ties to the neighbourhood in urban renewal in the Netherlands and the United Kingdom*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van der Graaf, P. & Duyvendak, J. W. (2009). *Thuis voelen in de buurt: Een opgave voor stedelijke vernieuwing: Een vergelijkend onderzoek naar de buurthechting van bewoners in Nederland en Engeland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Van der Land, M. (2003). *Vluchtige verbondenheid: Stedelijke bindingen bij de Rotterdamse middenklasse*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van der Meij, N. & Vermeulen, J. (2011). Wie speelt een thuiswedstrijd op de playground? In: P. Verweel en M. Wolterbeek (Eds.), *De alledaagse kracht van sport* (pp. 23-29). Amsterdam: SWP.
- Van der Zwaard, J. (2010). *Scenes in de copy corner: Van vluchtige ontmoetingen naar publieke vertrouwdheid*. Amsterdam: SUN Transcity.
- Van Eerd, L. (2007). *Onderzoek naar de sportdeelname van moeilijk lerende Turkse en Marokkaanse kinderen in Tilburg* (bachelorscriptie). Fontys Hogescholen, Den Bosch, Nederland.
- Van Engelsdorp Gastelaars, R. (2003). *Veertig jaar territoriale bindingen*. Amsterdam: Vossiuspers.
- Van Gemert, F. (2006). Botsen met de buurt: Overlast en de wisselwerking tussen jeugdgroepen en de buitenwereld. In: G.J.N. Bruinsma, W. Huisman en R. van Swaaningen (Eds.), *Basisteksten in de criminologie I: Aard, omvang en verklaringen* (pp. 489-496). Den Haag: Boom.
- Van Ham, M. (2012). *De buurt: Best belangrijk* (inaugurele rede). Technische Universiteit Delft, Delft, Nederland.
- Van Kempen, R. (2003). *Stad, buurt en beleid: Over verdeelde steden en gedeelde buurten*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Van Marissing, E. (2008). *Buurten bij beleidsmakers: Stedelijke beleidsprocessen, bewonersparticipatie en sociale cohesie in vroeg-na-oorlogse stadswijken in Nederland* (dissertatie). Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.
- Van Marissing, E., Bolt, G. & Van Kempen, R. (2004). *Stedelijk beleid en sociale cohesie in twee herstructureringswijken: Nieuw-Hoograven (Utrecht) en Bouwlust (Den Haag)*. Gouda: Habiforum.
- Van Stokkom, B. & Toenders, N. (2010). *De sociale cohesie voorbij: Actieve burgers in achterstandswijken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van Voorst, R. (2010). *Jullie zijn anders dan ons*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Vegeterlo, A. (2015). 'Al die jongens willen de stoerste zijn'. Website NRC NL (20 juli). Opgehaald vanaf: <https://www.nrc.nl/nieuws/2015/07/20/al-die-jongens-willen-de-stoerste-zijn-1518409-a1311606>.
- Verkerk, T. (2009). *Kanaleneiland: Herstructurering van een probleemwijk* (masterscriptie). Technische Universiteit Eindhoven, Eindhoven, Nederland.

- Verkuyten, M. (2006). *Opgroeien in etnisch-culturele diversiteit* (inaugurele rede). Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.
- Vermeulen, J. (2010). Sociaal kapitaal op de playgrounds van de Richard Krajicek Foundation. In: F. Kemper (Ed.), *Samenspel: Studies over etniciteit, integratie en sport* (pp. 227-254). Bennekom: NISB.
- Vigh, H. (2006). Social death and violent life chances. In: C. Christiansen, M. Utas en H. Vigh (Eds.), *Navigating youth, generating adulthood: Social becoming in an African context* (pp. 31-60). Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet.
- Vigh, H. (2009). Motion squared: A second look at the concept of social navigation. *Anthropological Theory*, 9(4), 419-438.
- Visser, K. (2014). *Navigating the neighbourhood: How youths deal with displacement and life in a deprived neighbourhood* (dissertatie). Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.
- VROM. (1997). *Nota stedelijke vernieuwing*. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM. (2004). *Leefbaarheid van wijken*. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- VROM. (2007). *Actieplan krachtwijken: Van aandachtswijk naar krachtwijk*. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.
- Wagner, L. & Peters, K. (2014). Feeling at home in public: Diasporic Moroccan women negotiating leisure in Morocco and the Netherlands. *Gender, Place and Culture*, 21(4), 415-430.
- Wanat, C. L. (2008). Getting past the gatekeepers: Differences between access and cooperation in public school research. *Field Methods*, 20(2), 191-208.
- Watt, P. & Stenton, K. (1998). 'It's a bit dodgy around there': Safety, danger, ethnicity and youth people's use of public space. In: T. Skelton en G. Valentine (Eds.), *Cool places: Geographies of youth cultures* (pp. 249-265). London, England: Routledge.
- Weller, S. (2006). Situating (young) teenagers in the geographies of children and youth. *Children's Geographies*, 4(1), 97-108.
- Wermölder, H. (2005). *Marokkaanse lieverdjes: Crimineel en hinderlijk gedrag onder Marokkaanse jongeren*. Amsterdam: Balans.
- Wijntjes, R. (2011). *Invloed van de omgeving op het ruimtelijk gedrag van Utrechtse jeugdigen* (masterscriptie). Universiteit Utrecht, Utrecht, Nederland.
- Wijntuin, P. & Koster, M. (2018). Dutch-Moroccan girls navigating public space: Wandering as an everyday spatial practice. *Space and Culture*, (15 september), 1-14.

- Wilkes, L. (1999). Metropolitan researchers undertaking rural research: Benefits and pitfalls. *Australian Journal of Rural Health*, 7(3), 181-185.
- Wilterdink, N., Van Heerikhuizen, B., Weenink, D. & Rusinovic, K. (2009). *Samenlevingen: Inleiding in de sociologie*. Groningen: Noordhoff.
- WistUdata. (2016). WistUdata. Website Gemeente Utrecht. Afgehaald vanaf: <https://utrecht.buurtmonitor.nl>.
- Wittebrood, K. (2008). Sociale cohesie als bouwsteen voor veilige buurten. In: P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (Eds.), *Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie* (pp. 95-109). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Worpole, K. & Knox, K. (2002). *The social value of public spaces*. Glasgow, Scotland: Joseph Rowntree Foundation.
- Yarwood, R. & Tyrrell, N. (2012). Why children's geographies? *Geography*, 97(3), 123-128.
- Yerden, I. (2010). *Schaamte en strategisch handelen: Opvoeding in Marokkaanse en Turkse gezinnen*. Amsterdam: Van Genneep.
- Zwiers, M., Kleinhans, R. & Van Ham, M. (2017). Sloop en mengen is goed voor de buurt. Website Sociale Vraagstukken. Opgehaald vanaf: <https://www.socialevraagstukken.nl/sloop-en-mengen-is-goed-voor-de-buurt/>.

English Summary

This study focuses on senses of place and belonging, and how this transpires among Dutch Moroccan youth in two underprivileged neighbourhoods in Utrecht: Kanaleiland and Hoograven. I approach “neighbourhood” not as a fixed location but as a dynamic and contested space filled with multiple meanings. Engaging with current debates about place, place attachment, and sense of place, my research challenges the view that living in underprivileged neighbourhoods has a negative influence on the ties that young people develop with their neighbourhood and their wellbeing. I argue that these neighbourhoods give young people a sense of belonging: a place they can call home and where they feel safe.

Drawing on fieldwork conducted between 2012 and 2014, I discuss the ways in which Dutch Moroccan adolescents are socially and emotionally attached to their neighbourhoods and how these attachments are formed. I interrogate and deconstruct three views regarding Moroccan youth and underprivileged neighbourhoods: (1) how Moroccan youth, especially young men, are often presented in research as problematic and a nuisance in public spaces, (2) the idea that neighbourhoods are no longer spaces of belonging and attachment; and (3) that underprivileged neighbourhoods hardly foster a sense of belonging and attachment for its residents due to a lack of cohesion.

Most studies on Dutch Moroccan youth emphasise the negative behaviour of male adolescents, how they “hang around” in the public spaces of the neighbourhoods they live in, often harassing passersby. Few studies have focused on the way these young people perceive their neighbourhoods and the meanings they attach to them. Studies also tend to concentrate only on Dutch Moroccan male adolescents: few have focused on female adolescents and how they perceive and behave in their neighbourhoods. The purpose of my study is, in part, to fill this gap.

A second focal point of this study is the idea of the importance of neighbourhoods. Because of globalisation and ever increasing digital mobility, social scientists contend that neighbourhoods are no longer the main locus for people to concentrate their sense of belonging. Development has enabled people from all over the world to meet and connect with one other, and this, some argue, has undermined attachments to places such as the neighbourhood. Yet it is clear that the neighbourhood still matters to people—and especially to young people, despite assumptions that

they spend less time in them than older residents and those with young children, as various studies have shown

The third and last focus of the study concerns government-driven urban restructuring policies in underprivileged neighbourhoods and their consequences. The policies are aimed at improving the socio-economic conditions in these neighbourhood, where there are high unemployment rates and dilapidated housing, particularly among non-western minorities, which, in the eyes of policymakers, have a negative impact on the residents of these neighbourhoods. By improving conditions, policymakers hope to achieve a better social mix of households, more social cohesion, and a stronger attachment among residents towards the neighbourhood in which they live. Through renovation and regeneration programs, as well as the demolition and rebuilding of houses, local governments have been trying to improve the physical state of underprivileged neighbourhoods. Yet, policy makers sideline the fact that many residents have lived most or all of their lives in these areas. This is especially the case for young people. Urban renewal policies implicitly assume that residents are not attached to underprivileged neighbourhoods and that they dislike living in them, and this problematic assumption is the lynchpin of my study.

Framework

Place is the central theoretical concept of this thesis, as discourses of place offer the best framework for understanding the meaning that residents imbue in neighbourhoods. Place is space filled with meaning. Place entails different spatial scales. The concept offers insights into how people relate to different spatial scales, such as to their favourite chair or the region or country they live in—and to their neighbourhood. Place consists of three dimensions: physical setting; socio-spatial practices; and emotional and subjective meanings. Place is thus a dynamic process that is continually re-enacted and re-constructed by the interactions of people within space. In particular, three people-place concepts: place attachment, sense of place, and place identity, give insights into how people give meaning to space. People develop a sense of place because of the memories a specific place holds, and their involvement and experiences in that place.

Place attachment emphasises the affective and emotional relationships people have with place. People often have a strong need to stay in the proximity of a place because of the safety it offers—through familiarity, for example. Indeed, identi-

ties are formed in relation to place: who you are cannot be divorced from where you live. This is especially true for adolescents. Young people have a need for recognition, for safety and for space to develop their own identities. Public spaces, such as the neighbourhood, offers this opportunity. It is a place where young people can experiment with who they are and what they want to become. This makes neighbourhood a meaningful place that can fulfil the needs of young people. Attachment to the neighbourhood is important to young people because it makes them feel at home. Through socio-spatial practices, place becomes meaningful and adolescents feel part of the neighbourhood. In order to explore and analyse neighbourhood attachment, I have drawn on four dimensions of people-place concepts: spatial, social, emotional, and cultural.

Research Site and Design

This research was conducted in two underprivileged neighbourhoods in the city of Utrecht: Kanaleneiland and Hoograven. Utrecht has a population of approximately 350,000, and Dutch Moroccans comprise approximately ten percent. Over the past ten years, millions of euro have been invested in order to improve the liveability of Kanaleneiland and Hoograven, particularly the social and physical conditions. Houses have been demolished or renovated and some people have been forced to move.

In order to explore the ways in which Dutch Moroccan adolescents are socially and emotionally attached to their neighbourhoods, and to determine how these attachments are formed, in the main phase of my fieldwork I interviewed 30 Dutch Moroccan adolescents aged between 13 and 20: 14 girls and 16 boys. All interviewees came from households of five members or more. For this reason, most of my respondents shared a bedroom with siblings. None of their parents were born in the Netherlands. Most male interviewees were enrolled in secondary vocational education, and female interviewees in intermediate vocational education. Selection criteria were: ethnicity (Moroccan), gender and age. I also had different informal conversations with residents and conducted participant observation throughout the two years of my field work. I joined a local soccer club (VVV Hoograven) for a year, and girl youth work sessions in Kanaleneiland. I spoke to youth workers, parents at the soccer field, and policy makers, and all of these research methods enabled me to gain rich insights into the social structure of each neighbourhood.

Socio-Spatial Practices

Dutch Moroccan male adolescents tend to stay in the vicinity of their neighbourhood. My fieldwork found that they spend a large amount of their leisure time in the neighbourhood, meeting up with their friends, congregating in the central public parts, and just hanging around. These meetings enabled them to socially interact with not only their friends, but also with like-minded residents (of Moroccan descent) in the neighbourhood. These social encounters generated experiences of familiarity. Knowing one another and experiencing like-mindedness contributed to the creation of the meaning of place for these young men. Because of these everyday socio-spatial experiences, the neighbourhood became a meaningful place, and those experiences played a significant part in the attachment the young men felt for the place. "Hanging around" gave them the opportunity to be seen, and also to express their sense of belonging. The neighbourhood became meaningful because there was much going on for them, particularly in terms of strengthening their relationships with other male adolescents and residents in the neighbourhood. All this gave them a sense of safety and support.

Compared to their male counterparts, Dutch Moroccan female adolescents showed a different use of the neighbourhood. By wandering around (*rondlopen*) they also claimed the public space of the neighbourhood. Analysing their spatial practices as a form of social navigation generated insights into the way girls manoeuvred within the public spaces, and enabled me to see how tactical ways of using the public neighbourhood spaces allowed them to create spaces of their own and also to manoeuvre within the social and cultural contexts in which they were living and growing up. Walking around, an everyday spatial practice, enabled girls to question different kinds of norms concerning gender and, in particular, accepted "appropriate" behaviour for Muslim women in public spaces. Wandering also allowed the girls to contest male dominance in the public spaces. As they talked to me about how they navigated these social spaces, my female respondents showed their awareness of the cultural codes that structure the behaviour of women in public spaces, and their concerns about how spatial practice can impact one's reputation and honour. Wandering about enabled them to use public spaces just as male adolescents do, and this process imbued their neighbourhoods with meaning for them, thus giving them a deep sense of place.

Home and Belonging

My respondents made it clear that they feel at home in their neighbourhoods, because of their familiarity with the place, with the people who live there, and because of the feeling of being a part of something. The combination of a specific place, be it Kanaleneiland or Hoograven (or somewhere else entirely), and the particular people they interact with who live there—friends, family members, people of Moroccan descent—makes the neighbourhood home for these young people. Familiarity plays a significant role in the process of emotional attachment they experience towards their neighbourhood. They know almost everyone, which shows in the way they greet one another in the streets, the brief encounters, and the social activities they undertake in the public spaces of the neighbourhood. The knowledge of and the feelings they have for the Dutch Moroccan community—their families, friends, and neighbours—are important signifiers of familiarity that lead to trust and an all-important sense of belonging. Indeed, the social and spatial knowledge of the neighbourhood enabled the young people in this study to find their way around the neighbourhood blindfolded, if necessary (as one respondent put it), and this contributed to the emotional meaning the neighbourhood had for them.

Young people experience a strong sense of identification with their neighbourhood, because they have lived there their entire lives and do not know anywhere else as intimately. This contributes to their sense of familiarity and safety. In their narratives of home, my respondents emphasised the different dimensions of home: Home constitutes both a spatial and a social component. But home is also made up of memories and sensory perceptions. Their narratives of home were rife with nostalgia, particularly for a time before the urban restructuring, or for Morocco, or for better times for generally.

Dutch Moroccan young people in Kanaleneiland and Hoograven expressed their sense of belonging with the Dutch word *gezellig* (cosy or convivial). *Gezellig* was used to evoke belonging in the neighbourhood, a form of sociability that encompasses a need to relate to like-minded people. For my respondents, *gezellig* communicates the essence of the social relationships they have and the contexts in which they experience these feelings—such as the youth centre and the places they hang out. These specific contexts are shaped through recognisability and the obvious connections with the community and with Moroccan culture. Through the use of *gezellig* they were emphasising and confirming their belonging within the neighbourhood.

However, the feeling of *gezellig* is something only like-minded people can experience. The 'Other' is therefore implicit in its use: people who are not like-minded are excluded, for the most part because they are not familiar with Moroccan culture or with the neighbourhood. My respondents used *gezellig* not only to express their sense of belonging to the neighbourhood, but also to discursively describe their neighbourhood (as joyful, nice, pleasurable) in contrast to public opinion about underprivileged neighbourhoods. By using the word *gezellig* they were showing that the neighbourhood was important and meaningful to them.

Conclusion: The Neighbourhood—a Meaningful Place

This study demonstrated the power of “underprivileged neighbourhoods” that lies in its representation of being home, the place where people such as my respondents belong and where they can develop their identity. Belonging contributes to feelings of self-esteem in young people and gives them the sense that they matter. Belonging also contributes to the attachment people experience with the place in which they live because, according to my respondents, it is only when you feel you belong that you can experience who you are and develop a sense of being part of a particular community.

The neighbourhood (or particular places in the neighbourhood) appeals to this sense of belonging (*gezellig*)—and yet it is overlooked again and again in research and government policy. My intention with this study is to emphasise the power of (public) spaces in underprivileged neighbourhoods as spaces of empowerment and belonging for young people. The Dutch Moroccan youth in my study are attached to their neighbourhoods because they are their neighbourhoods: they feel connected to the people who live there, and this makes them feel safe and secure. Everyday experiences constitute the framework within which place attachment comes about, and through which feelings of identification with, and pride and belonging in, their neighbourhood occurs. These youths therefore claim the neighbourhood as their home—a claim which is much more difficult for them to make for the Netherlands as a whole. Attachment to place occurs at a local spatial scale. If policy makers and politicians wish to uplift socioeconomic conditions in underprivileged neighbourhoods, it is essential that they first understand the socio-spatial priorities of the residents. Policies and projects must recognise and take into account the everyday places in which residents locate and nurture a sense of *gezellig*—of safety and belonging.

Over de auteur

Patricia Wijntuin is geboren op 4 maart 1971 in Paramaribo, Suriname. Op haar twaalfde verhuist zij met haar familie naar Curaçao. In 1991 gaat zij naar Nederland om te studeren aan de Katholieke Universiteit Nijmegen. Hier rondt zij de doctoraalstudie Ontwikkelingsstudies af.

Na haar studie gaat zij bij verschillende organisaties aan de slag, onder meer als onderzoeker, met specifieke aandacht voor jongeren en de multiculturele samenleving. Sinds 2003 werkt Patricia op Hogeschool Utrecht. In de eerste jaren als onderzoeker bij het kennisinstituut van de toenmalige Faculteit van Maatschappij en Recht. In 2006 maakt zij de switch naar het onderwijs en gaat werken voor de opleiding Social Work en CMV. Hier geeft zij voornamelijk onderwijs in onderzoeksvaardigheden, politiek en beleid en diversiteit. Inmiddels richt zij zich vooral op het begeleiden van studenten in de laatste jaar van de opleiding.

In 2010 start Patricia met haar promotieonderzoek met als werktitel: 'De kracht van achterstandswijken'. Haar onderzoek is mogelijk gemaakt door Hogeschool Utrecht. In hetzelfde jaar start zij ook als raadslid voor Groen Links in de gemeente Utrecht. Haar portefeuilles waren jeugd, maatschappelijke opvang, vluchtelingen en diversiteit. Zij heeft er onder meer voor gezorgd, met een initiatiefraadsvoorstel, dat ongedocumenteerde personen veilig aangifte kunnen doen bij de politie in de gemeente Utrecht. In 2015 start zij als docent aan de Universiteit Utrecht bij de Utrechtse School voor Bestuurs- en Organisatie Wetenschappen.

Wat betreft onderzoek is Patricia met name geïnteresseerd in de wijze waarop *space* en *place* de handelingen en interacties van mensen vormen en structureren, met de focus op etniciteit en gender. Momenteel is zij als onderzoeker betrokken bij het Lectoraat Organiseren van verandering in het publieke domein. Dit is onderdeel van het Kenniscentrum Sociale Innovatie van Hogeschool Utrecht. Daar is zij als projectleider verantwoordelijk voor een onderzoek naar werkende vrouwen in de overgang, een samenwerking tussen Hogeschool Utrecht en de USBO. In april 2019 zijn de onderzoeksresultaten gepresenteerd op een symposium aan Hogeschool Utrecht. Binnenkort start zij met een onderzoek naar *hair politics* in kapsalons.

